ΠΕΡΙ ΦΥΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΖΩΙΚΗΣ ΔΙΑΙΤΗΣ

ΚΑΙ

ΤΗΣ ΣΠΟΥΔΑΙΟΤΗΤΟΣ ΑΥΤΗΣ ΕΝ ΥΓΙΕΙΑ ΚΑΙ ΑΣΘΕΝΕΙΑ ΠΑΛΑΙ ΤΕ ΚΑΙ ΝΥΝ*

ὑπὸ

ΑΝ. ΧΡΗΣΤΙΔΟΥ, ΙΑΤΡΟΥ

('Ανεκοινώθη ἐν τῇ ΑΥΠΖ' τακτικῇ εἰδικῇ συνεδρίᾳ τῆς 28ης Μαρτίου 1905).

Τῆς *μελέτης* ταύτης ὑπόκειται συνοπτικὴ μέν, ἀλλ' ἀκριβὴς ἀφήγησις τῆς καθ' ἡμέραν διαίτης τῶν ἱστορικῶς γνωστῶν ἐθνῶν τοῦ ἀρχαίου καὶ νέου κόσμου· ἐπὶ τούτῳ δὲ βάσις εἰς συμπεράσματα ἐθεωρήθη τὸ πολὺ τοῦ λαοῦ, διότι οἱ πλούσιοι καὶ οἱ οὕτως ἢ ἄλλως εὖ ἔχοντες, οἱ τὴν σπουδαιοτέραν μέν, πλὴν τὴν ἥττονα μοῖραν τῆς κοινωνίας ἀπαρτίζοντες, πάντοτε καὶ πανταχοῦ, πάλαι τε καὶ νῦν, ἠδύναντο καὶ δύνανται πᾶσαν αὐτῶν ἐπιθυμίαν καὶ διὰ ποικίλης καὶ οὐσιαστικῆς τροφῆς νὰ πληρῶσι καὶ νὰ ἱκανοποιῶσιν, ἐνῷ ὁ λαός, οἱ πολλοί ἤτοι οἱ γεωργοί, οἱ ἀγροτικὸν βίον διάγοντες, οἱ ποιμένες, ἔτι δὲ οἱ τῶν πόλεων κάτοικοι, ἤτοι οἱ ἐργάται, οἱ τεχνῖται, οἱ ὑπάλληλοι, οἱ ὑπηρέται ἢ μαθητευόμενοι καὶ ἐν γένει οἱ ἀποχειροβίωτοι ἐξ ἀνάγκης καὶ συνηθείας, στερρῶς εἴχοντο τῆς πατροπαραδότου λιτῆς διαίτης, ἥτις καὶ σήμερον ἔτι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον τηρεῖται, ἀνάλογος ὅμως πρὸς τοὺς καιροὺς καὶ τὴν σχετικὴν εὐημερίαν τοῦ ἀνθρώπου. Ταῦτα προτάσσοντες ἀπτόμεθα τοῦ κυρίου θέματος καὶ δὴ ἀρχόμενοι ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου.

Α'

Ἐν Αἰγύπτῳ, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς λαούς, ὧν ἡ δίαιτα «*χωρὶς θηρίων*»[1] ἤτοι φυτική, ἢ μόνον «*ἀπὸ θήρας*»,[2] ἢ κατὰ προτίμησιν ἐξ ἰχθύων ἀπεξηραμμένων ὑπὸ τὸν ἥλιον ἢ ἐν ἅλμῃ τεταριχευμένων[3], ἐν Αἰγύπτῳ λέγομεν, ὑπῆρχον, κατὰ τὸν *Ἡρόδοτον* τὰ περὶ τὴν σπειρομένην ἰδίως γῆν ἔθνη, ὧν ἡ δίαιτα συνέκειτο ἐξ *ἄρτου* (Σημ. 1), ὅστις ἦτο οὐχὶ ὁ ἀπὸ σίτου ἢ ἀπὸ κριθῆς, διότι «τῷ ποιευμένῳ ἀπὸ τούτων τὴν ζόην ὄνειδος μέγιστόν ἐστιν»,[1] ἀλλ' ὁ ἄρτος ὁ ἐξ ὀλύρας, ὁ ἐν τῷ ἐπιχωρίῳ ἰδιώματι *Κολλήστις* ὀνομαζόμενος «ἀρτοφαγέουσιν ἐξ *ὀλυρέων* (Σημ. 2) ποιοῦντες τοὺς ἄρτους»·[2] ἦτο δὲ ἡ ὄλυρα καρπὸς δημητριακός. Ἄρτον κατεσκεύαζον οἱ Αἰγύπτιοι καὶ ἐξ ἄλλων φυτικῶν οὐσιῶν ὡς τοῦ *λωτοῦ*· ὁ λωτὸς ἦτο *καρπὸς μελιηδὴς* κατὰ τὸν *Ἡρόδοτον*, ἔχων τὴν ρίζαν θρεπτικωτάτην· τὸν λωτὸν ἐξήραινον ὑπὸ τὸν ἥλιον καὶ εἶτα μετατρέποντες εἰς ἄλευρον παρεσκεύαζον «ἄρτους ὀπτοὺς πυρί»·[3] ἐκτὸς τοῦ λωτοῦ ἔτρωγον καὶ τὴν βύβλον,[4] ἐξ ἧς οὐ μόνον ὁ γνωστὸς Αἰγυπτιακὸς πάπυρος, ἀλλὰ καὶ τὸ ἄλευρον, διότι ὥριμον τὴν βύβλον καὶ ἐν κλιβάνῳ ἐφθὴν ἢ ἀπεξηραμμένην μετεσχημάτιζον εἶτα εἰς ἄλευρον καὶ ἄρτον. Ἐκτὸς τοῦ ἄρτου, τῶν ἄλλων φυτικῶν οὐσιῶν μετὰ τῶν ὀπωρῶν (ἰδίᾳ τῶν φοινίκων) καὶ πᾶσα ἄλλη δίαιτα «ὁμοῦ θηρίοισι», ἤτοι τοὺς «ὄρτυγας καὶ τὰς νήσσας καὶ τὰ σμικρὰ τῶν ὀρνίθων ὠμὰ σιτέονται προταριχεύσαντες .....τὰ δὲ ἄλλα ὅσα ἢ ὀρνίθων ἢ ἰχθύων..... ὀπτοὺς καὶ ἑφθοὺς σιτέονται[5]», ἐπὶ πλέον κρέα βόεια καὶ χήνεια. Ἡ πρὸς τοὺς θεοὺς προσφορά, ἐξ ἧς καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι μετὰ τῶν ἱερέων ἐγεύοντο, συνίστατο ἐκ βοός, οὗ ἀφῃροῦντο τὰ ἐντόσθια καὶ ἀντεκαθίσταντο δι' ἄρτων, μέλιτος, ἀσταφίδων, σύκων, λιβανωτοῦ καὶ σμύρνης[6], προσφορὰ ὑπενθυμίζουσα εὐα-

* Ἡ παροῦσα μελέτη συνεπληρώθη βραδύτερον καὶ διὰ σχετικῶν σημειώσεων.

1. Ἡροδ. Β. 36, 77, Δ. 184.
2. Ἡροδ. 23, 111.
3. Ἡρόδ. Β. 77.

1. Ἡρόδ. Β. 36.
2. Ἡρόδ. Β. 77.
3. Ἡρόδ. Β 92.
4. Ἡρόδ. Β 92.
5. Ἡρόδ. Β. 77.
6. Ἡρόδ. Β. 14 καὶ 40.

ρέστως τὴν ἡδεῖαν ὁσμὴν καὶ γεῦσιν τοῦ παρ' ἡμῖν ἐν χρήσει παραγεμιστοῦ ἰνδικοῦ ὄρνιθος.

Ἐν τῇ Ἀφρικῇ παρ' Αἰθίοψιν οἱ μακρόβιοι, ὑπὲρ τὰ 120 ἔτη ζῶντες, σιτήσιν εἶχον «κρέα ἑφθὰ καὶ πόμα γάλα[1]». Οἱ περὶ τὴν *Τριτωνίδα λίμνην* ἦσαν «κρεωφάγοι καὶ γαλακτοπόται»[2], ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διὰ τοῦ δέρματος τῶν λεόντων καὶ παρδάλεων ἐνδυόμενοι. Οἱ *Τρωγλοδῦται*, οἱ δι' ἔλλειψιν πάσης ἄλλης τροφῆς «ὄφις καὶ σαύρας καὶ τὰ τοιαῦτα τῶν ἑρπετῶν[3]» τρώγοντες· ἄλλοι λαοὶ ἐν Λιβύῃ γεωργικοὶ πιθήκους[4] ἢ ἀκρίδας, ἃς, πρὸς ἥλιον ψηραίνοντες, ἔπτισσον καὶ τὴν κόνιν μετὰ γάλακτος κατέπιον[5]. Οἱ *Ἰνδοί*, οἱ πρῶτοι δογματίσαντες «ὡς ἀνθρώπου ψυχὴ ἀθάνατος..... ἐπεὰν περιέλθῃ πάντα τὰ χερσαῖα καὶ τὰ θαλάσσια καὶ τὰ πετεινά, αὖτις ἐς ἀνθρώπου σῶμα γινόμενον ἐςδύειν, περιήλυσιν δὲ αὐτῇ γίνεσθαι ἐν τριςχιλίοισι ἔτεσι[6]», ἐπὶ τῇ βάσει τῆς περὶ μετεμψυχώσεως ταύτης θεωρίας» οὔτε τι κτείνουσιν ἔμψυχον, οὔτε τι σπείρουσι..... ποιοφαγέουσι δὲ βότανα καὶ κέγχρους[7]» κατὰ δὲ τὸν *Στράβωνα* καὶ ὄρυζαν ροφητήν· τῶν Ἰνδῶν ἰδίᾳ οἱ φιλόσοφοι Βραχμᾶνες καὶ οἱ Γαρμᾶνες, ἐν οἷς συμπεριελαμβάνοντο καὶ οἱ ἰατροί, ἐτρέφοντο ἀπὸ φύλλων καὶ καρπῶν ἀγρίων, ἔτι δὲ καὶ ὀρύζης καὶ ἁλφίτων[8]· ἀλλὰ παρ' Ἰνδοῖς ὑπῆρχον, κατὰ τὸν *Ἡρόδοτον*, καὶ ἔθνη ἰσχυρότατα, τὰ πλεῖστα παραποτάμια, ἄτινα, λέγει, «ἰχθύας σιτέονται ὠμοὺς» ἢ εἶναι «κρεῶν ὠμῶν ἐδεσταί[9]» (Σημ. 3).

Παρὰ τοῖς Βαβυλωνίοις, παρ' οἷς ἐκτὸς τῆς ἀμπέλου, ἐλαίας καὶ συκῆς, ηὐδοκίμει λίαν καὶ ὁ καρπὸς τῆς Δήμητρος[1], ἦτο ἐν χρήσει ὁ σίτινος ἄρτος καὶ οἱ φοίνικες, ἐκ τῶν ὁποίων παρεσκεύαζον ποικίλα φαγητά, πρὸς δὲ καὶ οἶνος καὶ μέλι[11], τρεῖς δὲ πατριαὶ αὐτῶν ἔτρωγον ζηροὺς ἰχθῦς μόνον[12], ἐνῷ οἱ Ἀσσύριοι, οἱ σιτοφόρον γῆν οἰκοῦντες, ἄρτον ἐκ σίτου καὶ ἅλφιτα (Σημ. 4) καὶ σιτία ἐκ φοινίκων, ἐν οἷς μέλι καὶ οἶνον, ὡς ἐκ περισσοῦ δὲ καὶ κρέας βοῶν καὶ προβάτων[1]. Καὶ παρὰ τοῖς *Πέρσαις* ἡ καθ' ἡμέραν δίαιτα, ὡς λέγει ὁ *Στράβων*, ἦτο ἄρτος καὶ *μᾶζα* (Σημ. 5) καὶ κάρδαμον καὶ κρέα καὶ ὀπτὰ καὶ ἑφθά, ποτὸν δὲ τὸ ὕδωρ[2]. Ὁ *Ξενοφῶν* ἐν τῇ *Κύρου Παιδείᾳ*, λόγον ποιούμενος τῆς διαίτης τῶν παίδων τῶν Περσῶν ἐν τοῖς σχολείοις, λέγει, «σῖτον μὲν ἄρτον, ὄψον δὲ κάρδαμον», τοῦθ' ὅπερ ἀληθεύει ἐν τοῖς ἀρχαιοτέροις χρόνοις τῆς βασιλείας αὐτῶν. Καὶ ἀληθὲς μέν, ὡς ὁμολογεῖ ὁ *Ἡρόδοτος*, ὅτι «σίτοισι ὀλίγοισι χρέονται, ἐπιφορήμασι δὲ πολλοῖσι[3]» (Σημ. 6), ἤτοι φαγητῶν μὲν χρῆσιν μικρὰν ἐποιοῦντο, πολλῶν ὅμως πλακουντίων καὶ ἄλλων γλυκέων ἐδεσμάτων, ἀλλ' ἐξ ἴσου βέβαιον τυγχάνει, ὅτι βραδύτερον ἀπετάξαντο πᾶσαν περὶ τὴν σίτησιν καὶ οἰνοποσίαν ἐγκράτειαν· ἰδιάζουσαν δὲ τιμὴν τῇ γενεθλίῳ ἡμέρᾳ ἀπονέμοντες, παρέθετον τράπεζαν πολυτελεστάτην καί, οἱ μὲν εὐδαιμονέστεροι, κρέας βοός, προβάτου, ἵππου καὶ καμήλου ὀπτοῦ ἐν κλιβάνῳ, οἱ δὲ πενέστεροι, μόνον τὰ πρόβατα[4].

Οἱ *Μῆδοι* τὴν αὐτὴν περίπου, οἵαν οἱ Πέρραι, εἶχον δίαιταν, ἐκτὸς τῶν προσακτίων χωρῶν, ἔνθα ἀντὶ ἄλλης τινὸς τροφῆς, παρεσκεύαζον μᾶζαν ἐκ μήλων καὶ εἴδους καρύων, ἄρτον ἐξ ἀμυγδάλων ξηρῶν, κρέας δ' ἔτρωγον ζῴων ἀγρίων, διότι ἥμερα θρέμματα δὲν ἔτρεφον κατὰ τὸν *Στράβωνα*[5].

Ἐν ταῖς *Σκυθικαῖς χώραις*, ἀναφέρει ὁ *Ἡρόδοτος* τοὺς περὶ τὸν *Κιμμέριον Βόσπορον* ἀροτῆρας, οἵτινες καὶ «σῖτον σπείρουσι καὶ σιτέονται καὶ κρόμμυα καὶ φακοὺς καὶ κέγχρους[6]» ἐν ἀντιθέσει πρὸς ἄλλους, οἵτινες «οὐκ ἐπὶ σίτησι σπείρουσι τὸν σῖτον, ἀλλ' ἐπὶ πρήσει[7]», τοὺς *Γελωνοὺς* «γῆς ἐργάτας καὶ σιτοφάγους καὶ κήπους κεκτημένους[8], τοὺς ἀπὸ θήρης, ἀπὸ δένδρων[9]» τρεφομένους, τοὺς σχετικῶς πεπολιτισμένους συμπατριώτας τοῦ *Ἀναχάρσιδος* τοὺς «μὴ ἀπὸ ἀρότρου, ἀλλ' ἀπὸ κτηνέων» ζῶντας, τοὺς ἀγρίους *Ταύρους*, κακούργους φονεροὺς, τοὺς πάντα πολέμιον καὶ αἰχμάλωτον φονεύοντας, τοὺς *Ἀνδροφάγους*, ἀγριωτάτους τὰ ἤθη, «τοὺς οὔτε δίκην νομίζοντας, οὔτε νόμῳ οὐδενὶ χρωμένους..... καὶ ἀνθρωποφάγους[1]» τοὺς *Μασσαγέτας* ἐξ ἰχθύων ὠμῶν, κτηνῶν καὶ γάλακτος τρεφομένους καὶ τοὺς ὑπεργήρους τῶν συμπολιτῶν καὶ οἰκείων θανόντας μὲν θάπτοντας, ζῶντας δὲ μετὰ προβάτων ἀναμὶξ θυσιάζοντας καὶ κατευωχουμένους[2] (Σημ. 7)· τοὺς περὶ τὸν *Βορυσθένην* λαοὺς τοὺς σίτους καὶ ἰχθῦς τοὺς ἀρίστους τρώγοντας καὶ κτήνη μεγάλα τρέφοντας[3] «τοὺς περὶ τὴν *Μαιώτιδα* λίμνην ἀπὸ δενδρέων καὶ θήρης» διαιτωμένους καὶ ἀνὰ τὰ ἕλη καὶ τὰ τενάγη ἐξ ὕλης ἀγρίας, ριζῶν καὶ καρπῶν θέρους καὶ χειμῶνος ζῶντας[4]. Παραλείπομεν ἐνταῦθα τοὺς *Θρᾷκας*, ὧν κάλλιστος καὶ ἐπιφανέστερος νόμος ἦτο «τὸ ζόειν ἀπὸ πολέμου καὶ λῃϊστύος[5]» καὶ μνημονεύομεν τῶν *Φρυγῶν* καὶ *Κιλίκων*, ὧν αἱ χῶραι καλοῦνται «πολυπροβατώτατοι καὶ πολυκαρπώτατοι[6]», ὅπερ καταδεικνύει ὅτι οἱ εὐτυχεῖς τῶν *Μικρασιατικῶν* τούτων χωρῶν κάτοικοι ἐποιοῦντο χρῆσιν φυτικῆς καὶ ζωϊκῆς τροφῆς μετὰ πολλῆς εὐμαρείας, ἐνῷ οἱ *Λυδοί*, ἀνδρεῖοι καὶ αὐτάρκεις, «σιτέονται οὐκ ὅσα ἐθέλουσιν, ἀλλ' ὅσα ἔχουσι.... οὐκ οἶνῳ διαχρέονται, ἀλλ' ὑδροποτέουσι, οὐ σῦκα δὲ ἔχουσι τρώγειν, οὐκ ἄλλο ἀγαθὸν οὐδὲν[7]» λέγει ὁ ἱστορικός.

Παρ' Ἕλλησι συνήθης τροφὴ ἦτο ἡ ἀπὸ σίτου καὶ κριθῆς καὶ πολλῶν ἄλλων φυτικῶν καὶ ζωϊκῶν οὐσιῶν, ἔστιν ὅτε καὶ *παροψημάτων* (Σημ. 8)· τὰ *ἅλφιτα* (Σημ. 9), ἡ μᾶζα, ὁ κυκεών, ὁ πλακοῦς καὶ εἴ τι ἄλλο, ἔν τε τοῖς προομηρικοῖς χρόνοις καὶ μετὰ ταῦτα, κατ' οἶκον ὑπὸ τῶν γυναικῶν παρασκευαζόμενα[8]· ἐγίνετο χρῆσις καὶ ζωϊκῆς τροφῆς: ἀρνῶν, ἐριφίων, χοιριδείων, ὀρνίθων, ἰχθύων κτλ., ἀλλ' ὑπερίσχυε σχεδὸν πάντοτε, καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς εὖ ἔχουσι καὶ ἐν ἡμέραις ἑορτῶν, ἡ ὀσπριοφαγία, λαχανοφαγία καὶ ὀπωροφαγία. Ἐκ τῆς τοιαύτης λιτότητος τῆς τραπέζης συνέβαινον, φαίνεται, καὶ πολλὰ ἀστεῖα· ὁ *Ἀθήναιος* π. χ. ἀναφέρει, ὅτι πολλάκις οἱ προσκεκλημένοι εἰς γεῦμα ἐπιτηδείως ἠρώτων τοὺς ἐκ τῆς οἰκίας τοῦ προσκαλοῦντος ἐξερχομένους παῖδας τὰ εἴδη τῶν παροψημάτων καὶ «ὅτε μὲν οὖν ἀκούσειαν λάχανον ἢ τάριχον ἀνεχώρουν, ὅτε δὲ κρεάδιον εἰςήσεσαν[1]»· ἡ λιτότης παρὰ τῷ λαῷ ἰδίᾳ ἦτο παραδειγματική, τὸ δὲ τρώγειν «ἄρτον ὡς ἐξοπτότατον (Σημ. 10) οἴνῳ ἐντεθρυμμένον» ὡς ὁ συγγραφεὺς τῆς περὶ Διαίτης ὑγιεινῆς λέγει[2], ὅπερ καὶ παρ' ἡμῖν ἔτι εἴθισται, δύναται νὰ θεωρηθῇ τῶν καλῶν χρόνων σύμβολον ἐγκρατείας καὶ βίου ἁπλότητος· διὰ τοῦτο ὅμως καὶ ἐχλευάζοντο «ὡς *μικροτράπεζοι* καὶ *φυλλοτρῶγες*», οἱ δὲ *Πέρσαι* καὶ σαρκαστικῶς ἐκήρυσσον τοὺς *Ἕλληνας* σιτευομένους πεινῶντας παύεσθαι, ὅτι σφι ἀπὸ δείπνου παραφορέεται οὐδὲν λόγου ἄξιον, εἰ δέ τι παραφέροιτο ἐσθίοντες ἂν οὐ παύεσθαι[3]».

Παρὰ Ρωμαίοις, ἐν τοῖς ἀρχαιοτέροις τῆς Δημοκρατίας χρόνοις, ἡ τοῦ βίου ἁπλότης ἦτο μοναδική· οἱ Ρωμαῖοι χρῆσιν κρέατος καὶ τραπέζης πολυτελοῦς μόνον ἐν ἡμέραις πανηγυρικαῖς ἐποιοῦντο, κατὰ τὰς ἄλλας ἠρκοῦντο εἰς σίτησιν φυτικὴν τὸ πλεῖστον· ἡ δὲ καταπληκτικὴ καὶ πρωτοφανὴς πολυτέλεια ἐδεσμάτων πολυποικίλου ζωϊκῆς τροφῆς, χερσαίας καὶ θαλασσίας, παρατηρεῖται κατ' ἐξοχὴν ἐν τοῖς χρόνοις τῆς Αὐτοκρατορίας[4].

Ἐν γένει δὲ ἡ ἄρθονος κατανάλωσις τῆς ζωϊκῆς τροφῆς, παρά τε τοῖς Ἕλλησι καὶ Ρωμαίοις, ὡς εἶναι εὐνόητον, μόνον παρ' εὐποροῦσιν, οὐχὶ δὲ παρὰ τοῖς ἀγροτικοῖς πληθυσμοῖς καὶ ταῖς πτωχαῖς ἐργατικαῖς τάξεσι τῶν πόλεων παρετηρεῖτο.

Τοιαύτη ἡ δίαιτα τῶν ὑπὸ τοῦ *Ἡροδότου*, μετὰ τῆς συνήθους αὐτῷ φιλαληθείας, μνημονευομένων λαῶν τῆς ἀρχαιότητος· ἦτοι ποῦ μὲν φυτική, ποῦ δὲ ζωϊκὴ καὶ ἐν πολλοῖς μικτή· τοιαύτη, καὶ ἐν μείζονι μέτρῳ φυτική, ὑπῆρξεν ἡ δίαιτα τῶν ἐν ταῖς ἀπωτάταις καὶ ἀνεξερευνήτοις χώραις τῆς Ἀσίας, περὶ ὧν, εἰ καὶ δὲν ὑπάρχουσι σύγχρονοι εἰδήσεις ἀκριβεῖς, γνωρίζομέν τινα ἐκ νεωτέρων περιηγήσεων καὶ τῆς ἔτι καὶ

1. Ἡρόδ. Γ. 23.
2. Ἡρόδ. Δ. 186—187 καὶ 69.
3. Ἡρόδ. Δ. 183.
4. Ἡρόδ. Δ. 194.
5. Ἡρόδ. Β. Δ. 172.
6. Ἡρόδ. Β. 123.
7. Ἡρόδ. Γ. 100.
8. Στράβ. Β. 15 Κεφ. 1.
9. Ἡρόδ. Γ. 98—99.
10. Ἡρόδ. Α. 193.
11. Ἡρόδ. αὐτόθι.
12. Ἡρόδ. Α. 100.

1. Ἡρόδ. Α. 143. Στράβ. Β. 15. Κεφ. 1.
2. Στράβ. Β. 15. Κεφ. 1.
3. Ἡρόδ. Α. 133.
4. Ἡρόδ. Α. 133.
5. Στράβ. Β. 14. Κεφ. 13.
6. Ἡρόδ. Δ. 17.
7. Ἡρόδ. Δ. 109.
8. Ἡρόδ. Δ. 17.
9. Ἡρόδ. Δ. 22.

1. Ἡρόδ. Δ. 106.
2. Ἡρόδ. Α. 204, 216.
3. Ἡρόδ. Δ. 58.
4. Ἡρόδ. Δ. 22.
5. Ἡρόδ. Ε. 6.
6. Ἡρόδ. Ε. 49.
7. Ἡρόδ. Α. 77.
8. Ὁμήρου Ὀδ. Ψ. 107—108.

1. Σ. 599 καὶ 757 Ι. 2.
2. Ἱπ. Συλλ. Τ. 6. τ. 82.
3. Ἡρόδ. Α. 133.
4. Rieman: La vie antique greque I. σ. 388. 1884. II. σ. 366. 1885. Daremberg-Saglio: ἐν λέξ. cœna σ. 1271, 1275-76. 1887.

νῦν κατὰ τὸ πλεῖστον ἐθιζομένης ἐν αὐταῖς τροφῆς. Παρομοίαν δέον νὰ παραδεχθῶμεν τὴν ἐν τῷ *Μεσαίωνι*, κατὰ παράδοσιν, ἔξιν ἢ θρησκευτικὴν πεποίθησιν ἤτοι φυτικὴν καὶ ζωϊκὴν καὶ μικτήν. Τὰ εἰρημένα πιστοποιοῦνται καὶ νῦν ἔτι ὑφ' ἑνὸς ἑκάστου ἐκ τῆς οἰκείας πατρίδος ἀρυομένου τὰς σχετικὰς πληροφορίας, ὑπὸ τῶν περιηγητῶν καὶ φυσιοδιφῶν, οἵτινες πάσας τὰς ἠπείρους καὶ τὰς ἀγνώστους τοῖς ἀρχαίοις ἐπισκεψάμενοι καὶ μελετήσαντες, πολλὰς ἐν ταῖς περιγραφαῖς καὶ τοῖς ἀπομνημονεύμασιν αὐτῶν παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου ἐθνολογικοῦ ζητήματος ἐγκατέσπειραν. Οὕτω νῦν πανταχοῦ τῆς γῆς διακρίνεται τῶν λαῶν ἡ ροπή, ἔν τε Εὐρώπῃ, Ἀσίᾳ, Ἀμερικῇ καὶ Ἀφρικῇ ἤτοι παρὰ τοῖς Ἑλληνο-λατινικοῖς, Ἀσιατικοῖς καὶ Ἀφρικανικοῖς καὶ ἄλλοις πληθυσμοῖς, μὴ ἐξαιρουμένων οὐδὲ τῶν Ἀγγλοσαξωνικῶν, παρ' οἷς ἥδη ἀσυγκρίτως μείζων ἡ μοῖρα τῆς ζωϊκῆς τροφῆς, πανταχοῦ λέγομεν, διακρίνεται τῶν λαῶν ἡ ροπὴ τῆς ἀπολαύσεως σὺν τῇ φυτικῇ καὶ τῆς ζωϊκῆς ἢ τοὐλάχιστον, καὶ ἐξ ἀνάγκης, τῆς εὐρυτέρας χρήσεως ζωϊκῶν προϊόντων, ὡς τοῦ γάλακτος, τυροῦ, βουτύρου, ὠοῦ, μέλιτος κτλ. Ἐὰν δ' ἔν τισι χώραις ὡς ἐν Ἰταλίᾳ κατὰ προτίμησιν μεγαλητέρα γίγνηται τῶν ἐκ σεμιδάλεως μακαρονίων καὶ τῆς ἐξ ἀραβοσίτου παρασκευαζομένης πουλέντας, ἐν Ἰρλανδίᾳ τῶν γεωμήλων, ἐν Ἰνδικῇ, τῇ Σινικῇ καὶ Ἰαπωνίᾳ τῆς ὀρύζης, ὅμως οὔτε οἱ Ἰταλοὶ ἀποστρέφονται τὸ κρέας, οὐδὲ οἱ Ἰρλανδοὶ τοὺς ἰχθῦς· οἱ δὲ Σῖναι καὶ οἱ Ἰάπωνες οὐ μόνον ἰχθῦς τρώγουσιν ἀλλὰ καὶ κρέας καὶ δὴ καὶ χοίρειον, ὡς τελευταῖον παρ' αὐτόπτου περιηγητοῦ ἐβεβαιώθην.

Ἐκ τῆς βραχυτάτης ταύτης ἐξιστορήσεως, ἰδίως ἀφ' οὗ χρόνου ἱστορικῶς δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν τὸν ἄνθρωπον, ἐναργῶς καταφαίνεται τὸ τριπλοῦν τῆς διαίτης· οὕτω παρατηροῦμεν λαούς τινας ἀποκλειστικῶς τῇ φυτικῇ διαίτῃ προσκειμένους, ἄλλους δὲ καὶ μάλιστα τοὺς πλείστους τῇ ζωϊκῇ καὶ ἰδίᾳ τῇ μικτῇ. Καὶ οἱ μὲν τῆς φυτικῆς διαίτης ἐθεράπευον τὰς θρεπτικὰς αὐτῶν ἀνάγκας διὰ τῆς χλόης, χόρτων, ριζῶν, φύλλων, βοτανῶν, βολβῶν, ὀσπρίων, σπερμάτων καὶ ὀπωρῶν, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ διὰ τοῦ ζωϊκοῦ προϊόντος, τοῦ γάλακτος· οἱ τῆς ζωϊκῆς διαίτης διὰ τῆς θήρας καὶ τῆς ἁλιείας, βραδύτερον καὶ διὰ τῆς κτηνοτροφίας ἤ, ὡς οἱ ἡμιάγριοι, ἐκ τῶν ἑρπετῶν, σκωλήκων, ἐντόμων καὶ ὄρεων π. χ. οἱ Τρωγλοδῦται καὶ οἱ τούτων ἀγριώτεροι καὶ ἐξ ἀνθρωπίνων σαρκῶν. Εἰς ἀμφότερα ταῦτα τὰ συστήματα συγκαταριθμοῦνται οἱ τά τε φυτικὰ καὶ ζωϊκὰ ὡμὰ καταβροχθίζοντες καὶ πολλὴν μὲν τὴν βαρβαρότητα, ἀλλὰ οὐχὶ καὶ τὴν θηριωδίαν τῶν ἀνθρωποφάγων καταδεικνύντες. Ἐν τῷ μέσῳ κεῖται ἡ μικτὴ δίαιτα, ἀπαρτιζομένη ἐκ τοῦ φυτικοῦ καὶ ζωϊκοῦ κόσμου μετὰ τῶν ὀργανικῶν προϊόντων καὶ μετὰ κατισχύσεως ἐν τῷ χύδην λαῷ καὶ τοῖς γεωργικοῖς πληθυσμοῖς τῆς φυτικῆς διαίτης.

Ἡ ποικιλία αὕτη τῆς διαίτης τῶν ἀρχαίων λαῶν δύναται νὰ θεωρηθῇ τοιαύτη καὶ ἐν αἰῶσιν ἀρχαιοτέροις τοῦ *Ἑκαταίου*, *Ἡροδότου*, *Στράβωνος* καὶ *Διοδώρου*, ἤτοι κατὰ τὴν 50ὴν π. Χ. ἑκανονταετηρίδα καὶ ἐπέκεινα, εἰ καὶ ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα καὶ γνῶσις ἀρχαιοτέρων ἔτι λαῶν ἐν ταῖς χώρας τοῦ *Εὐφράτου* καὶ *Τίγρητος* δὲν κατωρθώθη ἔτι· ἀλλ' εἰς ἀπωτάτους χρόνους, ἐν τῇ ἀσυλλήπτῳ προϊστορικῇ περιόδῳ, ἤτοι ἐν τῇ πρώτῃ ἀνθρωπίνῃ κοινωνίᾳ, βεβαίως ἐκυριάρχει ἡ ἐνιαία δίαιτα; Ὑπῆρξεν ἆρά γε τοιαύτη τις περίοδος προϊστορική; καὶ ἐὰν ναί, τότε πῶς ἡ ποικιλία τῆς διαίτης ἐν τοῖς μετέπειτα χρόνοις; ἐὰν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἱστορίας καὶ τῶν ἀνασκαφῶν τῶν προϊστορικῶν μνημείων τέλεον ἀγνοοῦμεν, δὲν δικαιούμεθα ὅμως καὶ ν' ἀμφιβάλωμεν, ὅτι τὸ ἀνθρώπινον γένος, τὴν αὐτὴν ἔχον κοιτίδα, ἐξ ἀνάγκης μίαν καὶ μόνην ἐν ἀρχῇ εἶχε καὶ τὴν δίαιταν· πῶς μετεβλήθη; ἐν τῇ ἐθνολογικῇ ταύτῃ ἀπορίᾳ, ἕνεκα ἀπολύτου ἐλλείψεως τεκμηρίων, θεωροῦμεν τὴν ἑπομένην θεωρίαν, ὡς τὴν φυσικωτέραν.

Ἡ πρώτη τῶν ἀνθρώπων κοινωνία, ἄπειρος καὶ δειλήμων, ἔζη πάντως ἐκ χόρτων ἢ ριζῶν αὐτοφυῶν κατὰ καὶ μικρὸν ἐκ τῆς θήρας ἢ τῆς ἁλιείας μὴ τολμῶσα νὰ ἐγγίσῃ τὰ ἰσχυρότερα τῶν ζῴων, ἄγρια καὶ ἀτίθασα ὡς ἦσαν πάντως καὶ αὐτά· ἀλλ' ἐν τῇ παρόδῳ τῶν αἰώνων ἡ αὔξουσα πεῖρα καὶ αἱ βιοτικαὶ ἀνάγκαι ὦθησαν τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν δοκιμὴν τῆς ζωϊκῆς τροφῆς ἐκ τῶν μεγαλειτέρων καὶ σχετικῶς ἡμερωτέρων ζῴων. Οὕτως ὁ ἄνθρωπος ἐξ ἀρχῆς χορτοφάγον κατὰ μικρὸν ἐγένετο ὂν παμφάγον· τί κυρίως μετὰ ταῦτα συνέβη καὶ ἐξηναγκάσθη εἰς τὴν μονομερῆ καὶ ἀποκλειστικὴν ἀπό τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ ὀργανικοῦ βασιλείου τροφήν; πάντως ὁ πολλαπλασιασμὸς τῶν ἀνθρώπων ἐν τῇ ἀρ-

χικῇ πατρίδι, ἐπακολούθημα δὲ τῆς αὐξήσεως ταύτης ὑπῆρξεν ἡ τῆς διατροφῆς ἀνεπάρκεια, ἥτις μοιραίως, δι' εὕρεσιν τροφῆς καὶ σχετικῆς ἀνέσεως, ἐξηνάγκασεν ἢ μᾶλλον προυκάλεσε τὴν κατὰ διαφόρους διευθύνσεις διαδοχικήν, κατὰ χρονικὰ διαστήματα μακρὰ ἢ βραχέα, μετανάστασιν, μετανάστασιν πολλῷ βεβαίως ἀρχαιοτέραν τῆς ὑπὸ τῶν γλωσσολόγων δικαίως εἰκαζομένης ἐξορμήσεως τῶν ἀπὸ τῆς Ἀσίας λαῶν· ἐν τῇ μεταναστάσει ταύτῃ οὐχὶ καὶ πάντες ηὐτύχησαν· ποῦ τὸ λεπτόγεων καὶ τοῦ κλίματος, τὸ τραχὺ καὶ ἄκρατον, ποῦ τὸ εὔγεων, γλυκὺ ἢ συγκεκερασμένον, οὐσιώδεις οὗτοι παράγοντες τῆς φυτικῆς καὶ ζωϊκῆς ἐνοργάνου φύσεως, ἐπέδρασαν ἐπὶ τῶν νέων κατοίκων· ἐντεῦθεν ἀνίσως ἐν ταῖς ἀπολύτοις αὐτῶν ἀνάγκαις ἀμειβόμενοι, οἱ μὲν ἐξησφάλισαν ἑαυτοὺς διὰ τῆς φυτικῆς τροφῆς, οἱ δέ, ἐὰν ἔτυχον παραποτάμιοι ἢ παραθαλάσσιοι, διὰ τῆς ἁλιείας, πολλοὶ δὲ καὶ διὰ τῆς θήρας, οἱ δὲ συμβληθέντες τοῖς κτήνεσι καὶ ἀποβαρβαρωθέντες διὰ τῆς ἀπὸ τῶν σκωλήκων, ἑρπετῶν, ἐντόμων καὶ τὸ ἔχθιστον ἀπὸ τῶν ἀνθρωπίνων σαρκῶν ἀπολαύσεως· οὗτοι ἦσαν οἱ ἐξαγριωθέντες· διὰ τῶν αἰώνων ὅμως καὶ σὺν τῇ ἡμερώσει καὶ εὑρέσει τοῦ σίτου, τοῦ μυελοῦ τῶν ἀνδρῶν[1] ὡς αὐτὸν ὀνομάζει ὁ *Ὅμηρος*, ἐνεφιλοχώρησε πάλιν τὸ ποικίλον τῆς διαίτης, ἤτοι ἡ μικτὴ πρὸ πάντων τροφή. Ἐὰν δέ, προϊόντος τοῦ χρόνου, διὰ τῆς τέχνης τῆς παρασκευῆς, ἐκ τῶν ὡμῶν οὐσιῶν, τροφῆς ὑγιεινῆς καὶ εὐπέπτου ἐγίγνετο βῆμα γενναῖον ἀναπτύξεως καὶ προόδου, διὰ τῆς εὑρέσεως ὅμως τοῦ σίτου ὁ ἄνθρωπος ἐγκατέστη μονίμως, ἐσχημάτισε κοινωνίαν καὶ ἐδιδάχθη τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς, σὺν τῷ πολλαπλασιασμῷ δὲ καὶ ἐξημερώσει αὐτοῦ, συνεξημέρωσε καὶ ἐπολλαπλασίασε καὶ τὰ ζῷα, δι' ὧν ἔν τε ταῖς γεωργικαῖς ἐργασίαις καὶ ταῖς κατ' οἶκον ἀνάγκαις ἐβοηθεῖτο, διὰ δὲ τῶν προϊόντων αὐτῶν, κατὰ τὰς τυχούσας ἀνάγκας, ἐτρέφετο. Οὕτως ἡ γεωργία ὑπῆρξε μέγας σταθμὸς παγκοσμίου πολιτισμοῦ, ὁ δὲ σῖτος προϊὸν οὑτωσὶ πολύτιμον, ὥστε ἐν ἀρχῇ καὶ εἰς αἰῶνας μεταγενεστέρους, διὰ τὴν ἄτεχνον καλλιέργειαν καὶ τὸ ἀνεπαρκὲς τῆς παραγωγῆς, ὡς τὸ ἅλας σήμερον ἐν Ἀβησσυνίᾳ, οὕτω ὁ σῖτος ἐν Βαβυλῶνι καὶ ἡ κριθὴ ἐν Αἰγύπτῳ ἀντηλλάσετο ὡς νόμισμα[2]. Τὴν εὐεργετικὴν τοῦ σίτου ἐπίδρασιν ἐξάραντες οἱ Αἰγύπτιοι ἀπέδωκαν τὴν εὕρεσιν αὐτοῦ εἰς τοὺς θεούς, *Ἶσιν* καὶ *Ὄσιριν*[1], οἱ δ' Ἀθηναῖοι εἰς τὴν πεφιλημένην καὶ λίαν αὐτοῖς τετιμημένην θεὰν *Δήμητρα*, ἥτις τὸν καρπὸν τοῦτον αὐτοῖς φιλοδωρήσασα, οὐ μόνον τὸν τρόπον τῆς καλλιεργείας αὐτοῦ ἐδίδαξεν, ἀλλὰ καὶ «νόμους, εἰσηγήσατο, καθ' οὓς δικαιοπραγεῖν οὗτοι εἰθίσθησαν» λέγει ὁ *Διόδωρος*[2]. Τοιαύτη καθ' ἡμᾶς ἡ θρεπτικὴ ἐξέλιξις τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, καταδεικνύουσα σταθμοὺς προόδου ἐν τῇ φυσικωτέρᾳ διαίτῃ, ἥτις, διὰ τῆς εὑρέσεως καὶ καλλιεργείας τοῦ σίτου καὶ τῶν ὁμοειδῶν καρπῶν, ἔτι δὲ τῆς κτηνοτροφίας, συνεπλήρωσε τὴν ἤδη ἐν προϊστορικοῖς αἰῶσιν ἐν χρήσει μικτὴν δίαιταν, τελειοποιηθεῖσαν ἤδη πρὸ τῶν *Τρωϊκῶν χρόνων* καὶ διὰ τῆς γνώσεως καὶ χρήσεως τοῦ ἅλατος[3]· οὕτως ἡ μικτὴ δίαιτα εἶναι ἡ μόνη φυσικὴ καὶ φυσιολογική, πλάσει καὶ ἐνεργείᾳ, τελεσφόρως ἐξικανοῦσα τὸν ἄνθρωπον ἐν τῷ ἀγῶνι τῆς ζωῆς, κατ' ἀκολουθίαν ἡ μόνη ὑγιεινὴ καὶ σύμφωνος πρὸς τοὺς ὅρους τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ, μειονεκτεῖ δὲ μόνον ἐν τούτῳ, ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ᾖ κοινὴ καὶ συνήθης ἐν ταῖς πτωχαῖς τοῦ λαοῦ τάξεσιν, ἐν αἷς, ἕνεκα λόγων οἰκονομίας καὶ βίου εὐκολίας, θέλει ὑπερισχύει ἐξ ἀνάγκης τὸ φυτικὸν στοιχεῖον, πολλάκις δὲ αὐτὸ καὶ μόνον, ἄνευ ζωϊκῶν οὐσιῶν, ὡς καὶ ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις διὰ τὰς αὐτὰς μὲν αἰτίας, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰς ἀτελεῖς τότε ἔν τε τῇ γεωργίᾳ καὶ κτηνοτροφίᾳ γνώσεις· ἀλλ' ἡ γενικὴ τῶν ἀνθρώπων ροπή, προϊούσης τῆς εὐπραγίας καὶ τῆς μορφώσεως, ἔσται πρὸς τὴν μικτὴν δίαιταν, πρὸς ταύτην δὲ κατατείνουσι σήμερον, ἐκ τοῦ μετὰ τῶν Εὐρωπαίων συγχρωτισμοῦ, καὶ πάντα τὰ ὀρυζοφάγα ἔθνη ἤδέως ἀποπειρώμενα καὶ τῆς γεύσεως τοῦ κρέατος.

Τῆς πρὸς τὴν μικτὴν μᾶλλον τροφὴν τάσεως τῆς πλειονότητος τῶν ἀνθρώπων ἱστορικῶς πλέον ἀποδεικνυομένης, ἄνδρες σοφοί, ἤδη πρὸ πολλῶν αἰώνων, ἐκ λόγων οἰκονομικῶν, συνέστησαν τὴν φυτικὴν δίαιταν τῷ πενεστέρῳ λαῷ ἔν τε τῇ ὑπαίθρῳ χώρᾳ καὶ ἐν ταῖς πόλεσιν. Ἐν τοῖς νεωτέροις πάλιν χρόνοις ἱκανοὶ τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, οἱ μὲν ἐκ

1. Ὀδυσσείας Β. 290.
2. Ἀρχαιολ. Ἰατρικῆς τὸ 3ον Ἑλλ. Φιλ. Συλλ. Τ.ΚΘ'.

1. Διοδώρου Σικελιώτου τ. Α. σ. 11 ἔκδ. Didot.
2. (Διοδώρου) Σικελιώτου Τ. Α. σ. 255-256.
3. Ὀδυσσείας Ψ· 269-270.

πεποιθήσεως καὶ ἀπὸ χρηστοῦ τοῦ συνειδότος, οἱ δ' ἐκ πνεύματος νεωτερισμοῦ ἢ καὶ ἐξ ἀνάγκης, ἠξίωσαν καὶ μονονοὺ εἰς δόγμα ἀνήγαγον, ὅτι ἡ φυτοφαγία εἶναι ἡ μόνη τῷ ἀνθρώπῳ φυσικὴ δίαιτα. Περὶ τὸ ζήτημα τοῦτο συσπειρωθέντες καὶ ἄνδρες ἐπιστήμονες ἀρετάς τινας τῆς φυτικῆς οὐσίας εἰδότες καὶ φυτοφάγους, ἢ ὀρθοδοξότερον χορτοφάγους, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ζωοφάγους, ἑαυτοὺς ἀποκαλέσαντες, φωνῇ μεγάλῃ ἐκήρυξαν, ὅτι σκοπὸς τῆς ἀποκλειστικῆς φυτικῆς διαίτης εἶναι: ἡ τοῦ βίου ἁπλότης, ἡ ὑγεία, ἡ μακροβιότης, ἡ ἁρμονία καὶ ἡ ἀγάπη· λέξεις καὶ ἔννοιαι ἀληθῶς ὡραῖαι καὶ γοητευτικαί, ἐπὶ τῶν ὁποίων, στοιχοῦντες ἐν πολλοῖς σημείοις καὶ τῇ γνώμῃ τοῦ διαπρεποῦς κλινικοῦ τοῦ Βερολίνου *A. Albu*[1], πρέπει νὰ ἐνδιατρίψωμεν ἐπὶ μικρὸν καὶ σχηματίσωμεν ὁπωσοῦν ἀκριβῆ ἰδέαν τῆς ἑκατέρωθεν ἐμπαθοῦς συζητήσεως ἐπὶ ζητήματος ἀληθῶς σπουδαίου ἐν τῷ περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνι τοῦ ἀνθρώπου.

Τῶν ζωϊκῶν ὄντων, ἐξ ἀπόψεως τροφῆς, εἰς φυτοφάγα, ζωοφάγα καὶ παμφάγα διαιρουμένων, ὁ ἄνθρωπος, καταταssόμενος, ὡς ὁ πίθηξ, εἰς τὴν τάξιν τῶν μαστοφόρων, ἔχει ὁμοιότητας ἀνατομικὰς ἐπαρκεῖς μόνον εἰς φυτοφαγίαν, ἑπομένως εἶναι, κατὰ τοὺς φυτοφάγους, φύσει φυτοφάγος. Ὁρισμὸς αὐθαίρετος καὶ ἄγνωστος τῇ ἐπιστήμῃ τῆς Ζωολογίας μὴ παραδεχομένης διαίρεσιν τοῦ ὀργανικοῦ κόσμου ἐπὶ τῇ βάσει τῆς τροφῆς· διότι αἱ ἐν τοῖς ζῴοις παρατηρούμεναι ἀνατομικαὶ ὁμοιότητες δὲν προσδιορίζουσι κατ' ἀνάγκην καὶ τὸ εἶδος τῆς τροφῆς· ἡ τροφή, τοιαύτη ἢ τοιαύτη, συμβάλλει πάντως εἰς τὸ σχῆμα τοῦ πεπτικοῦ σωλῆνος τῶν ζῴων, ὅπερ καὶ σκοπίμως διατηροῦσι, πλὴν μεταβαλλομένων τῶν ὅρων τῆς ζωῆς συμμεταβάλλεται καὶ τὸ εἶδος τῆς τροφῆς καὶ τὸ σχῆμα τοῦ ἐντερικοῦ σωλῆνος· οἱ φυτοφάγοι παραγνωρίζουσιν, ὅτι ὁ ζωϊκὸς ὀργανισμὸς εἶναι ἐξέλιξις, ἧς τὴν ἀνωτάτην βαθμίδα, λόγῳ σωματικῆς ὀργανώσεως καὶ πνευματικῆς ἀναπτύξεως, κατέχει ὁ ἄνθρωπος, πρὸς ὃν ὁ πίθηκος, οὐδὲ καθ' ὑπόθεσιν δύναται νὰ ὑποστῇ σύγκρισιν· καὶ ἐὰν ἔτι γένηται παραδεκτόν, ὅτι πατὴρ τοῦ πρώτου ἀνθρώπου ὑπῆρξε πιθηκάνθρωπός τις, ὁ ἄνθρωπος ὅρως οὗτος, διὰ τῆς μεταβολῆς τῆς διαίτης καὶ τῆς ἐν πᾶσιν ὑπεροχῆς, δὲν δύναται σήμερον πλέον νὰ ἐξομοιῶται πρὸς τοὺς εἰκαζομένους προπάτορας αὐτοῦ πιθήκους· ἄλλως δὲ φυσιογνωμικῶς καὶ γεννετικῶς εἶναι ἀποδεδειγμένον, ὅτι καὶ πάντα τὰ ζῷα καὶ αὐτὰ τὰ φυτά, ἐν ὡρισμέναις πρὸς τὸ περιβάλλον περιστάσεσιν, ἔχουσιν ἐν ἑαυτοῖς τὴν δύναμιν καὶ ἱκανότητα τοῦ μεταβάλλεσθαι. Πρὸς ὑποστήριξιν τῶν θεωριῶν αὐτῶν οἱ φυτοφάγοι προσάγουσιν ἔτι: ὅτι οἱ ὀδόντες τοῦ ἀνθρώπου πολλὴν ἔχουσι τὴν ὁμοιότητα πρὸς τοὺς τῶν πιθήκων, ὅτι καὶ ὁ ἐντερικὸς σωλήν, ἕνεκα τῆς μείζονος διαρκείας τῆς πέψεως τῆς φυτικῆς τροφῆς, εἶναι μᾶλλον ἐπιμήκης ὡς δι' ἀντιπαραθέσεως πρὸς ἄλλα φυτοφάγα καὶ δὴ τὸν πίθηκον ζητοῦσι ν' ἀποδείξωσιν· ἀλλ' ὁ ἀνθρωποειδὴς πίθηκος, ὡς ἀπέδειξαν οἱ φυσιολόγοι, δὲν εἶναι μόνον φυτοφάγος, ἀλλὰ καὶ ζωοφάγος, διότι καὶ ᾠὰ τρώγει καὶ σκώληκας, ἔντομα, νεοσσοὺς καὶ μικρὰ πτηνά· πλὴν καὶ οὕτω ἡ μεταξὺ πίθηκος καὶ ἀνθρώπου διαφορὰ εἶναι ἀπειρομεγέθης, σχέσις δέ τις ἐπιστημονικῶς εἰσέτι δὲν ἀπεδείχθη, κατ' ἀκολουθίαν οὐδεμία λογικὴ σύγκρισις, διότι πᾶσα σύγκρισις εἰς μεγάλας ταλαντεύσεις ὑποκειμένη οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν καὶ σοβαρότητα κατὰ τὰς συγκριτικὰς ἀνατομικὰς μελέτας τῶν νεωτέρων. Ὁ ἄνθρωπος, κατὰ τὸν πολὺν *R. Virchow*, κατατάσσεται εἰς εἰδικὴν διάμεσον τάξιν καὶ ἔχει τὴν ἱκανότητα τὰς ποικιλωτέρας τῶν τροφῶν νὰ τρώγῃ καὶ νὰ πέττῃ τείνων πάντοτε νὰ μεταβάλληται συμμεταβαλλομένου καὶ τοῦ σχετικοῦ ὀργάνου, ὡς τὸ τοιοῦτον συμβαίνει τοῖς ἀπὸ τῆς φυτικῆς εἰς τὴν ζωϊκὴν τροφὴν μεθισταμένοις. Οἱ ἐρασταὶ τῆς ἀποκλειστικῆς φυτοφαγίας ἐπιμόνως ἰσχυρίζονται, ὅτι ἡ φυτικὴ τροφὴ κρατύνει τὴν ἀντοχὴν τοῦ ἀνθρώπου καὶ συντελεῖ εἰς μακροβιότητα· ἡ ἀξίωσις αὕτη σοβαρῶς διαφιλονικεῖται, διότι ὀφθαλμοφανῶς βεβαιούμεθα, ὅτι οἱ δι' ἀποκλειστικῆς φυτικῆς τροφῆς διαιτώμενοι ἔχουσι τὸ πρόσωπον ἀναιμικόν, μῦς ἀτροφικούς, ὑποδόριον λίπος ἀνεπαρκές, κατ' ἀκολουθίαν εἶναι ὠχροί, σκελετώδεις, σκυθρωποί, εὐερέθιστοι, νευροπαθεῖς, ἐν τῇ κοπιώδει ἐργασίᾳ ἥττονες, ἄνευ κάλλους σφρίγους καὶ ὑγιείας καὶ τῶν ζωοφάγων ἧττον μακρόβιοι· ἐν τούτοις τὴν ἀνάγκην τῆς ζωϊκῆς τροφῆς, ἐν μέτρῳ λογικῷ, παρατηροῦμεν εἰς τοὺς μετριόφρονας φυτοφάγους τοὺς χρῆσιν ποιουμένους τοῦ λίπους διὰ τὸ ἀνεπαρκὲς μόνης τῆς φυτικῆς οὐσίας, ἀνεγνώρισαν δὲ καὶ οἱ κατ'

1. Die vegetarische Diät. Leipsig, 1902, καὶ E. Singer: Über vegetarische Kost und lebensweise überhanpt. Halle a. S.

ἐξοχὴν φυτοφάγοι λαοὶ τῆς γῆς, διότι, κατὰ τὸν ἤδη διεξαχθέντα πόλεμον ἐν τῇ Ἄπω Ἀνατολῇ, οἱ Ἰάπωνες ἐλάμβανον καθ' ἑκάστην καὶ τακτικὴν μερίδα κρέατος, ἐκ πείρας πάντως βεβαιωθέντες, ὅτι αἱ φυσικαὶ καὶ ψυχικαὶ δυνάμεις τῶν ἀγωνιζομένων διὰ ζωϊκῆς τροφῆς καὶ οὐχὶ μόνον διὰ χόρτων καὶ ὀρύζης ἐξεγείρονται καὶ ἐντείνονται· φυτοφαγικαὶ δὲ παρατηρήσεις ἀπέδειξαν, ὅτι τὸ λεύκωμα, τὸ ἀναγκαιότατον τοῦτο διὰ τὸν ἀνθρώπινον ὀργανισμὸν ὑλικόν, ὡς φυτικόν, ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ ζωικόν, ἀνεπαρκῶς χρησιμοποιεῖται καὶ τὸ πλεῖστον ἀναφορμοίωτον ἀποσκυβαλίζεται, παρ' ὅλας δὲ τὰς πραγματικὰς ἄλλως ἀρετὰς τῆς ἥττονος σηπτικῆς αὐτοῦ ἰδιότητος, ὅπως καλύψῃ τὴν ἀπαιτουμένην ποσότητα, ἔχει τὸ μειονέκτημα νὰ εἰσάγηται ἐν μεγάλῃ ποσότητι καὶ οὕτω διὰ τοῦ βάρους νὰ καταθλίβῃ τὸν στόμαχον καὶ ἀναπτύσσῃ ἐν τῷ ἐντερικῷ σωλῆνι πολλὰ ὀξέα καὶ πολυειδῆ ἀέρια, οὐδαμῶς συμβάλλοντα εἰς πάχος, ῥώμην καὶ μακρότητα ἡμερῶν. Ἡ φυτικὴ τροφὴ ὡς τοιαύτη καὶ δὴ καὶ ἀποκλειστικὴ καὶ καλῶς ἔτι καὶ μετὰ τέχνης παρασκευαζομένη, ἀμβλύνει τὸ αἰσθητήριον τῆς γεύσεως, ἐν σχέσει δὲ πρὸς τὴν ζωικήν, οὐ μόνον εἶναι μονότονος, ἀλλὰ καὶ ἐπιβλαβὴς εἰς τὴν ὑγείαν, διότι, ὡς ἀπεδείχθη στατιστικῶς, λέγει ὁ *Albu*[1], μεγάλη παρετηρήθη τῶν ἐν ταῖς Πρωσσικαῖς φυλακαῖς κρατουμένων θνησιμότης ἐκ τῆς μεγάλης χρήσεως τῆς φυτικῆς τροφῆς, ὅτε ἀνεγνωρίσθη καὶ ἡ ἀνάγκη μείζονος τοιαύτης ζωικῆς· καὶ εἶναι μὲν ἐπιστημονικῶς ἀποδεδειγμένον ὅτι διὰ τὴν ἄμεμπτον λειτουργίαν τοῦ μυϊκοῦ συστήματος αἱ λιπώδεις καὶ τῶν φυτικῶν τροφῶν αἱ ὑδατανθρακοῦχοι, ἕνεκα τῶν θερμαντικῶν αὐτῶν ἰδιοτήτων, γίγνονται πηγὴ μυϊκῆς δυνάμεως, ἀλλ' ἐπίσης βέβαιον εἶναι ὅτι, ὁ ὀργανισμὸς ἔχει ἀνάγκην καὶ δυνάμεων ταμιευτικῶν δι' ἐνδεχομένας αὐτοῦ ἀνάγκας καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἀπαιτεῖται καὶ ποσότης λευκώματος ἱκανή, ὅπερ εὐκολώτερον καὶ ἀφθονώτερον παρέχει ἡ ζωικὴ τροφή· ὥστε οὐχὶ ἀποκλειστικὴ φυτικὴ τροφή, ὡς ἀξιοῦσιν οἱ φυτοφάγοι, ἕνεκα δῆθεν λόγων ἀνατομικῶν καὶ ἐνστίκτων κληρονομικῶν, ἀλλ' ἐξ ἀνάγκης μόνον καὶ ἕνεκα λόγων γεωγραφικῶν, κλιματολογικῶν καὶ οἰκονομικῶν· δικαιολογοῦνται δὲ ὁ *H. Winckler*[2] λέγων ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι αἰχμάλωτος τῶν ἀναγκῶν αὐτοῦ καὶ ὁ *Albu*, ὅτι ἡ πενία ὠθεῖ εἰς τὴν φυτοφαγίαν.[1]

Ὑγιεινῶς, κατὰ τοὺς φυτοφάγους, ἡ ζωϊκὴ τροφὴ βλάπτει, διότι εἶναι οὐσία νεκρὰ καὶ ὄζουσα ἀπὸ νεκροῦ καὶ σεσηπότος ζῴου, παρακολουθεῖται δὲ ὑπὸ πυρετοῦ καὶ φαινομένων δηλητηριωδῶν, κατ' ἀκολουθίαν ὁ κρεοφάγος κτείνει ἑαυτὸν εἰσάγων ἐν τῷ ὀργανισμῷ τὰς νοσογόνους πτωμαίνας, τὰ παράσιτα, ὡς τὰς τριχίνας, τοὺς ἀκτινομύκητας, τὸ φυματικὸν μικρόβιον καὶ ἄλλα. Ἡ ζωικὴ τροφή, προσθέτουσι, προκαλεῖ κόπωσιν, ὀκνηρίαν καὶ κλίσιν εἰς τὰ οἰνοπνευματώδη ποτά. Κατὰ τῶν εἰρημένων σκέψεων, τὸ πλεῖστον θεωρητικῶν, ἡ ἐπιστημονικὴ παρατήρησις ἀποδεικνύει, ὅτι καὶ ὁ φυτικὸς κόσμος, δι' ἀπορροφήσεως σηπτικῶν προϊόντων ὀργανικῆς ἀποσυνθέσεως δηλητηριάζεται,[2] διὰ μυκήτων καὶ μικροβίων προσβάλλεται ἤ, ἀφαιρουμένων τῶν φύλλων καὶ τοῦ καρποῦ, νεκροῦται· καὶ ἐπειδὴ ἡ ἀπόλαυσις τοῦ κρέατος, ὑπολογιζομένου τοῦ χρόνου ἀπὸ τῆς στιγμῆς τῆς ἀφαιρέσεως τῆς ζωῆς ζῴου καὶ φυτοῦ, ἐνωρίτερον τῆς φυτικῆς γίγνεται, ἔπεται ὅτι, οὐ μόνον τὸ κρέας, ἀλλὰ καὶ ὁ τρώγων οὐδεμίαν ἀναδίδει σηπτικὴν ὀσμήν· ὅτι προκαλεῖ πυρετὸν εἶναί τι ὅλως φαντασιῶδες μὴ ἐπιβεβαιούμενον ὑπὸ τῆς καθ' ἡμέραν πείρας, ἡ δὲ κόπωσις, καὶ ὁ πρὸς τὴν ἐργασίαν ὄκνος δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα κρεωφαγίας, ἀλλ' ὑπερφορτώσεως στομάχου εἰς πᾶν εἶδος τροφῆς, ἐν τῇ φυτικῇ μάλιστα καὶ διὰ μικροτέρας ποσότητος, ἕνεκα τῶν δυσπέπτων στοιχείων, ἅτινα παραμένουσιν ἀκατέργαστον καὶ ἀχρησιμοποίητον βάρος τοῦ ἐντερικοῦ σωλῆνος· ἐν σχέσει δὲ πρὸς τὸν διισχυρισμὸν τῶν φυτοφάγων, περὶ τῆς δηλητηριώδους ἐπὶ τοῦ ὀργανισμοῦ ἐπιδράσεως τῆς ζωϊκῆς τροφῆς, δὲν δύναταί τις ν' ἀρνηθῇ τὰς ἐκ τῆς ἀποκλειστικότητος τοιαύτης μόνον τροφῆς διαταραχὰς ἢ ἀσθενείας, ὡς καὶ τὴν ἔν τισι γενικοῖς νοσήμασιν ἀλυσιτελῆ ἐπίδρασιν·[3] πλὴν ἐὰν δηλητηριώδεις ὀνομάζωσι τὰς τῷ οὐρικῷ ὀξεῖ συγγενεῖς ὀργανικὰς συνθέσεις, ὡς τὴν *Κρεατίνην*, *Κρεατινίνην*, *Ξανθίνην* κτλ., αὗται ἐν ᾗ ἀναλογίᾳ κυ-

1. Αὐτόθι.
2. Die polit.-Entwick Babyl.-Assyr. 1900.

1. Αὐτόθι.
2. Zentralblatt für innere Medicin 1905 N° 9.
3. Δηλητηριώδεις οὐσίαι ὔδιαι τῇ ζωικῇ τροφῇ, ἀλλ' ἐν ἀπείρως μικρᾷ ποσότητι, ἀναφέρονται αἱ: choline, neuridine, névrine, cadavérine, patrescine, saprine, mydaléine.

κλοφοροῦσιν ἐν τῷ ὀργανισμῷ δὲν εἶναι δηλητηριώδεις, δρῶσι δὲ τοὐναντίον ἐπωφελῶς κατὰ τὴν πεπτικὴν λειτουργίαν, ἄλλως δὲ τοξικαὶ λευκωματοῦχοι οὐσίαι, κατὰ νεωτάτας παρατηρήσεις, ἀνευρίσκονται καὶ ἐν τοῖς φυτοῖς ἡ *zéine, ubrine, ricine,* ἐπὶ πλέον δὲ εἶναι γνωστὸν σήμερον διὰ τῶν εἰς τὴν Βοτανικὴν ἀσχολουμένων φυσιοδιφῶν ὅτι πανταχοῦ τῆς γῆς εὑρίσκονται 150 εἴδη φυτῶν (ὧν τὸ πολυπληθέστερον εἶναι τὸ ὑπὸ τὸ ὄνομα *Drosera*) ἐντομοφάγων ἢ κρεοφάγων, τὰ ὁποῖα, δυνάμενα νὰ ζήσωσιν ἄνευ αὐτῶν διὰ τῆς ζωικῆς ταύτης τροφῆς, κατὰ πολὺ τῶν ἄλλων φυτῶν αὐξάνουσιν εἰς μέγεθος, περὶ δὲ τῶν διὰ ζωικῆς τροφῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ διεκτραγῳδουμένων παρασιτικῶν ἀσθενειῶν, ἐν αἷς καὶ τὸ τῆς ρυματιώσεως μικρόβιον, τὸ μὲν τελευταῖον, μὴ ἀποδειχθείσης ἔτι τῆς ἀπὸ τοῦ βοὸς εἰς τὸν ἄνθρωπον μεταβιβάσεως, ἀποκλείεται, αἱ δὲ λοιπαὶ δὲν εἶναι καὶ τόσον ἐπίφοβοι, διὰ τοῦτο καὶ ὑγιεινομικῶς περισσοτέρα ἀσκεῖται ἐπίβλεψις ἐπὶ τῶν ἀώρων ὀπωρῶν καὶ λαχανικῶν, τῶν δηλητηριωδῶν μυκήτων καὶ ἄλλων νοσογενῶν οὐσιῶν[1] ἐκ τῶν ὁποίων ἀναπτύσσονται ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, μεταξὺ ἄλλων, ὁ *Ἐργοτισμός*, ἡ *Πελλάγρα*, ἡ *Ἀσπεργίλλωσις*, τὸ *Beri-beri* καὶ ἄλλα· ὅτι οἱ φυτοφάγοι ἀποφεύγουσι τὰ οἰνοπνευματώδη καὶ σκληραγωγοῦσιν ἑαυτοὺς εἶναι λίαν ἐπαινετόν, ὅταν ὅμως αἰτιῶνται τῆς ζωικῆς τροφῆς, ὡς εὐνοούσης τὴν οἰνοπνευμάτωσιν δὲν ἔχουσι δίκαιον, διότι τὸ ἀπείρων δυστυχημάτων, ἀσθενειῶν καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐκφυλισμοῦ τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας ὀλέθριον τοῦτο ἐλάττωμα ἐν τοῖς ἀρχαίοις καὶ τοῖς νεωτέροις χρόνοις παρατηρεῖται εἴς τε τοὺς φυτοφάγους καὶ κρεοφάγους καὶ εἶναι ἀποτέλεσμα οὐχὶ τροφῆς, ἀλλὰ κακῆς ἕξεως καὶ πλημμελοῦς μορφώσεως.

Οἱ φυτοφάγοι, οὐχὶ ἀδίκως, ἐπικαλοῦνται ὑπὲρ ἑαυτῶν τὸ αἴσθημα καὶ τὴν ἠθικὴν προβάλλοντες: τὴν φρίκην καὶ τὸν ἀποτροπιασμὸν ἐπὶ τῇ θέᾳ τῆς ἀκουσίας καὶ βιαίας ἐπὶ σφαγὴν ἀπαγωγῆς τῶν ζῴων, τὴν ἀηδίαν ἣν προκαλεῖ ἡ θέα τοῦ ὠμοῦ κρέατος ἢ τοῦ ἀπὸ τοῦ ἀγχίστρου κρεμαμένου χοίρου ἢ προβάτου καὶ τὴν ἀποστροφήν, κατὰ τὴν ἀπόλαυσιν τῶν ἐντοσθίων, ἐκ τῆς ἀναμνήσεως τῶν εἰδικῶν αὐτῶν λειτουργιῶν· διὰ τοῦτο τὴν μὲν φυτικὴν τροφὴν θεωροῦσιν ἐντολὴν θείαν, τὴν δὲ ζωϊκὴν παράβασιν αὐτῆς, κατ' ἀκολουθίαν ἁμάρτημα τῶν ζῴων ὁ θάνατος· πρὸς ταῦτα ἀντιτάσσουσιν οἱ ἐναντίοι, ὅτι καὶ ἐν τῇ ἀπολαύσει τῶν ὀπωρῶν καὶ ἄλλων φυτικῶν οὐσιῶν οὐχὶ εὐχαρίστως ἀναπολοῦμεν πολλάκις τὰς χεῖρας αἵτινες ἤγιασαν αὐτάς· πλειστάκις δὲ δὲν καταλαμβανόμεθα ὑπὸ ἀηδίας καὶ ἀπελπισίας μάλιστα οἱ νευροπαθέστεροι, ὅταν ἀπὸ τοῦ μαγειρείου ἀνέρχηται ἡ ὀσμὴ τῶν ἐψηνομένων πράσων ἢ λαχάνων; καὶ τὸ σκόροδον, τὸ *πάντοτε κατάρατον*, ὡς, αὐταῖς λέξεσιν, ἀπεκάλει αὐτὸ Ἕλλην ἰατρὸς κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος[1]; εἰς δὲ τὸν συλλογισμὸν τῶν φυτοφάγων, ὅτι φυτικὴ τροφὴ εἶναι ἐντολὴ θεία, ἡ δὲ ζωϊκή, ἕνεκα τῆς ἀνάγκης τῆς σφαγιάσεως τῶν ζῴων, τί μὴ ἠθικόν, ἁμάρτημα, εἰς μὲν τὸ πρῶτον οἱ ἐναντίοι οὐδὲν θεωροῦσιν ἄξιον ἀπαντήσεως, εἰς δὲ τὸ δεύτερον καταφεύγουσιν εἰς ἐπιχείρημα, ὁμολογουμένως ἐγωϊστικόν, καταδεικνῦον μόνον τὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ πλανήτῃ τούτῳ, λέγουσι δέ: ὅτι ἡ τόσον τοῖς φυτοφάγοις προσφιλὴς τροφὴ προαπαιτεῖ τὴν γεωργίαν, αὕτη δὲ ἄνευ τῆς κτηνοτροφίας εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου ἀνεπαρκὴς· διὰ τοῦτο ἀπέναντι τόσων κόπων καὶ μόχθων τοῦ ἀνθρώπου πρὸς βελτίωσιν καὶ ἀνάπτυξιν ἀμφοτέρων εἶναι φυσικὸν καὶ δίκαιον ν' ἀπαγορευθῇ ἡ ἀπόλαυσις τοῦ καρποῦ πολυμόχθου ἐργασίας; δὲν εἶναι ἠθικόν; ἀλλ' ἠθικὸν ἰδεῶδες, ἐνιαῖον καὶ διαρκὲς δὲν ὑπάρχει· ἡ ἠθικὴ δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς τροφῆς, ὡς καὶ ἡ λειτουργία τοῦ ἐγκεφάλου τοῦ διακρίνειν τὸ ἠθικὸν εἶναι ἀνεξάρτητον τῆς θρέψεως, διότι ἡ δύναμις αὕτη εἶναι ἀπόρροια ψυχικῆς ἐνεργείας κληρονομικῶς δι' ἀνατροφῆς μονιμοποιουμένη καὶ διὰ τῆς πείρας μεταβαλλομένη, ἐν τῷ ἀπασχολοῦντι δ' ἡμᾶς ζητήματι ἠθικὸν εἶναι ἡ ἀπόλαυσις τοῦ κρέατος, ὡς ἀμοιβὴ τῆς ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου κτηθείσης ὑπεροχῆς ἐπὶ τῶν δι' ἐνστίκτων μόνον πεπροικισμένων ζώων. Ἡ φυτικὴ τροφή, ἰσχυρίζονται οἱ φυτοράγοι, καθίστησι τὸν ἄνθρωπον ἥμερον, ἀγαθὸν καὶ εἰς πνευματικὴν ἐργασίαν ἐξόχως ἱκανόν, ἐνῷ ἡ ζωϊκὴ εὐερέθιστον, σκληρόν, ἐκδικητικὸν καὶ αἱμοβόρον· ἡ φυτικὴ ἐξημερώνει τοὺς βαρβάρους καὶ

1. F. Sendoner. Ueber pflauzlichen organismen als Kramkeitserreger, Volkmann's Sammlung: Kl. Vonträge, Innere Midiun № 14.

1, Ὑγιεινατάριον σ. 67 Βενετία 1820.

ἀπολιτίστους, προικίζει τὸν ἄνθρωπον διὰ χρηστότητος, εὐγενείας καὶ κάλλους, αὐτὴν τὴν τίγριν μεταβάλλει εἰς ζῷον κατοικίδιον. Πάντα ταῦτα ἁπλαῖ ὑποθέσεις ἀντικρουόμεναι πρὸς τὰ συμπεράσματα τῆς φυσιολογίας, ἡ δὲ καθ' ἡμέραν πεῖρα ἀποδεικνύει, ὅτι οἱ μᾶλλον εὐερέθιστοι, ἐκδικητικοὶ καὶ αἱμοχαρεῖς παρατηροῦνται ἐν ταῖς ἐργατικαῖς τάξεσιν, αἵτινες εἶναι καὶ αἱ κατ' ἐξοχὴν φυτοφάγοι, βεβαίως οὐχὶ τῆς τροφῆς ἕνεκεν, ἀλλὰ διὰ τὴν ἔλλειψιν ἀνατροφῆς, νοημοσύνης καὶ ἱκανότητος τοῦ συγκρατεῖν τὰ ἑαυτῶν πάθη, καὶ δι' ἔλλειψιν τροφῆς πολλάκις, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ εἴδους τῆς τροφῆς. Εἶναι δὲ γνωστὸν ἤδη ἱστορικῶς, ὅτι οὐ μόνον ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἔζων λαοὶ κατ' ἐξοχὴν χορτοφάγοι θύοντες καὶ τρώγοντες τοὺς οἰκείους αὐτοῖς γέροντας, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις οἱ τῶν Σινικῶν θαλασσῶν πειραταὶ καὶ ἄλλοι ἄλλων χωρῶν, οἵτινες, εἰ καὶ φυτοφάγοι, διακρίνονται ἐπὶ ἀγριότητι καὶ θηριωδίᾳ· ἡ ἐκπολιτιστικὴ δύναμις τῆς φυτικῆς τροφῆς καὶ τὰ δι' αὐτῆς καὶ μόνης προσγιγνόμενα σωματικά, ἠθικὰ καὶ πνευματικὰ χαρίσματα δὲν ἀπεδείχθησαν ἔτι, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ μεταξὺ τῶν χρῆσιν ποιουμένων τῆς ζωϊκῆς τροφῆς, καταδεικνύει περίτρανα δείγματα τῶν ἐν τῇ βιομηχανίᾳ, ἐν ταῖς ἐπιστήμαις καὶ ταῖς τέχναις διαπρεψάντων μεγάλων ἀνδρῶν, τὸν βίον καὶ τὴν ἀνατροφὴν τῶν μεμορφωμένων κοινωνιῶν καὶ τὴν χάριν καὶ ὡραιότητα τῶν συγκροτούντων αὐτὰς ἀτόμων. Ὅτι τὸ ἔνστικτον ὁδηγεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν φυτοφαγίαν δὲν εἶναι ἐπιχείρημα σοβαρόν: τὰ νήπια ἐνστίκτως ὁδηγοῦνται πάντοτε εἰς τὴν τοῦ μητρικοῦ γάλακτος τροφήν, οἱ δὲ μείρακες ἐν τῇ ἀπολαύσει τῆς φυτικῆς τροφῆς, ἐὰν ἠδύναντο, μόνον ὀπώρας θὰ κατεβρόχθιζον· αἰτία τῆς ὁρμῆς ταύτης εἶναι ἡ πεῖρα τοῦ ὡρίμου μετὰ τοῦ ἡδέος· ἡ θέα τοῦ στάχυος, τῶν γεωμήλων καὶ τῆς κινάρας διεγείρει ποτὲ τὴν ὄρεξιν; ἡ ὀσμὴ ὅμως τοῦ ὀβελίου ἀρνοῦ μάλιστα ἐν ὑπαίθρῳ ἢ ἡ θέα ἐντέχνως παρασκευασθέντος πλακοῦντος, καὶ παρὰ στομάχῳ μὴ κενωθέντι ἔτι, διεγείρει σφοδρὰν τὴν ἐπιθυμίαν· πράγματι δὲ ἔντεχνος ἐδεσμάτων κατασκευή, κομψὴ καὶ εὐπαρρησίαστος παράθεσις ἢ περιαγωγὴ αὐτῶν, σύμπλεγμα συνδαιτυμόνων μεμορφωμένων καὶ εὐαρμόστως συμπαρακαθημένων, συνδιάλεξις καὶ συζήτησις σώφρων, εὐφυὴς καὶ ζωηρὰ οὐ μόνον τὴν ὄρεξιν ἐξεγείρει καὶ τὴν πέψιν ὑποβοηθεῖ, ἀλλὰ καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς καθηδύνει καὶ τὰ αἰσθήματα ἐξευγενίζει· ἀλλὰ ταῦτα πάντα δὲν κατορθοῦνται μόνον διὰ τῶν χόρτων καὶ τῶν βοτανῶν, οὐδὲ δι' ὀπωρῶν. Θρησκευτικῶς καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἱερῶν Γραφῶν πᾶσα ἀπόπειρα δικαιολογίας τῆς ἀποκλειστικῆς φυτικῆς διαίτης ἀποτυγχάνει, ὡς ἀπέτυχεν ἡ φαντασιόπληκτος προσπάθεια, ἐπὶ τῇ βάσει τοιαύτης διαίτης, κοινωνικῶν βελτιώσεων καὶ μεταρρυθμίσεων, ἃς καὶ οἱ διασημότεροι τῶν οἰκονομολόγων καὶ κοινωνιολόγων δὲν ἠδυνήθησαν ἔτι νὰ ὑποδείξωσιν.

Διὰ τῶν εἰρημένων ἐπιστημονικῶν ἀντιρρήσεων ἀνδρῶν μὴ παραγνωριζόντων καὶ τὰς ἀρετὰς τῆς φυτικῆς διαίτης, καταδικάζεται τὸ ἀποκλειστικὸν τῆς τροφῆς ταύτης, ἱστορικῶς δὲ ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ βελτίωσις τῶν ὅρων τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου, ἡ φυσική, κοινωνική, πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ αὐτοῦ πρόοδος κατωρθώθη, ἔνθα τῆς ζωικῆς μᾶλλον διαίτης χρῆσις ἐγένετο· οἱ δὲ τὴν φυτοφαγίαν ἀποκλειστικῶς ἐξυμνήσαντες μεγάλοι ἄνδρες, ἐν μὲν τῇ ἀρχαιότητι ὁ *Πλάτων*, ὁ *Ζήνων*, ὁ *Πυθαγόρας*, ὁ *Πλούταρχος* καὶ ἄλλοι, ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων ὁ *Voltaire, Rousseau, Bossuet, Pascal, Cuvier* κτλ., ἵνα παραλείψω τοὺς ἰδιορρύθμους καὶ τινας ἐκ τῆς τάξεως τῶν ἰατρῶν, ποσῶς δὲν ἐτήρησαν ὅσα ἐδίδαξαν, ἁπλῶς δὲ μόνον ἠθέλησαν νὰ συνηγορήσωσιν ὑπὲρ τῆς φυτικῆς διαίτης, ἐγκρατείας καὶ λιτότητος ἐν τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων· καὶ κατὰ μὲν τὸν *Πλούταρχον*[1] «κράτιστον ἐθίσαι τὸ σῶμα μηδεμιᾶς προσδεῖσθαι σαρκοφαγίας» κατὰ δὲ τὸν *Ἐπίκουρον* «τὸ συνεθίζειν ἐν ταῖς ἁπλαῖς »καὶ οὐ πολυτελέσι διαίταις, καὶ ὑγιείας ἐστὶ »συμπληρωματικόν, καὶ πρὸς πρὸς τὰς ἀναγ»καίας τοῦ βίου χρήσεις ἄοκνον ποιεῖ τὸν ἄν»θρωπον»[2]. Αὐτὸς ὁ *Πυθαγόρας*, ὁ χάριν λιτότητος βίου ἀπαγορεύσας «τῶν ἐμψύχων »ἅπτεσθαι . . . ὥστε εὐπορίστους αὐτοῖς εἶναι »τὰς τροφάς . . . διὰ τὸ σώματος ὑγίειαν καὶ »καὶ ψυχῆς ὀξύτητα περιγίνεσθαι»[3] αὐτός, λέγομεν, ὁ *Πυθαγόρας*, ἐπὶ τῇ λύσει τοῦ φερωνύμου γεωμετρικοῦ προβλήματος, δὲν ἐδίστασεν ἵνα προσφέρῃ τοῖς θεοῖς θυσίαν βοῶν

1. *Διογένους Λαερτίου*: «Βίοι Φιλοσόφων». Ἔκδ. στερ.
2. «Ὑγιεινῶν παραγγελμάτων» Ἔκδ. στερ.
3. *Διογένους Λαερτίου*: «Βίοι Φιλοσόφων».

ἑκατόν· ἔκτοτε ἀπὸ τῆς ἑκατόμβης ταύτης, πάνυ εὐφυῶς προσθέτει σατυρικός τις, χρονολογεῖται καὶ ὁ τρόμος τῶν βοῶν ἐπὶ τῇ ἑκάστοτε ἀνακαλύψει νέας ἀληθείας. Τοσαῦτα ἐν βραχυλογίᾳ περὶ τῶν ἀξιώσεων τῶν φυτοφάγων ἐν σχέσει πρὸς τοὺς κρεωφάγους εἰπόντες προσθέτομεν τελευταῖον καὶ τάδε: 'Η ἀποκλειστικὴ φυτοφαγία, ὡς σύστημα, ἐπ' οὐδενὸς λόγου ἀποχρῶντος στηριζομένη, εἶναι προϊὸν καὶ παράδοσις μονομερῶν φιλοσοφικῶν, θρησκευτικῶν καὶ ἀσκητικῶν πλανῶν καὶ προλήψεων· πᾶν ἠθικὸν καὶ πνευματικὸν δευτερεῦόν τι ὅλως λογιζομένη, ἐν πεποιθήσει φιλοδοξεῖ τὴν ἐξυγίανσιν καὶ ἀναγέννησιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἀλλὰ διὰ τῶν σαθρῶν ἐπιχειρημάτων καὶ ἀφελῶν ἀποπειρῶν δὲν κατορθοῖ ν' ἀποδείξῃ, ὅτι διὰ τῆς ἀποκλειστικῆς φυτικῆς διαίτης ὑφίσταται καὶ ἀσκεῖται πᾶν ὅ τι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ εὐγενὲς καὶ ὑψηλόν καὶ ἐπειδὴ ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ οὐχὶ τὸ λογικόν, ἀλλὰ τὸ αἴσθημα μόνον καθοδηγεῖ, ἡ φυτοφαγία ἠθικῶς μὲν οὐδεμίαν συγκεκριμένην ἔννοιαν ἐμπερικλείει, φυσιολογικῶς δὲ καταλήγει εἰς ἁπλοῦν ζήτημα τροφῆς.

Νῦν προβάλλεται τὸ ζήτημα: τῆς ἀποκλειστικῆς φυτικῆς τροφῆς οὔσης ἀνεπαρκοῦς καὶ μόλις ἀνεκτῆς τῷ ὑγιεῖ ἀνθρώπῳ, ἧττον δὲ τῷ καχεκτικῷ, ἀσθενεῖ ἢ ἐν ἀναρρώσει διατελοῦντι ἀνθρώπῳ, δυνάμεθα νὰ ποιώμεθα χρῆσιν ἀποκλειστικῶς τῆς ζωικῆς, γνωστοῦ ὄντος, ὅτι καὶ ἡ κατὰ κόρον κρεωφαγία, ὡς πειράματα ἐπὶ ζώων καὶ παρατηρήσεις ἐπὶ ἀνθρώπων ἀπέδειξαν, προκαλεῖ ἐνίοτε ἕλκη, ἐκζέματα, συμφορήσεις νεφρικάς, ὑπερτροφίαν ἥπατος καὶ ἄλλα φαινόμενα αὐτοδηλητηριάσεως; ζήτημα ἀληθῶς ἄξιον πολλῆς προσοχῆς καὶ μελέτης, ὅταν τις μάλιστα ἀναλογισθῇ, ὅτι ἄνθρωπος ἀπολύτως ὑγιὴς δὲν ὑπάρχει καὶ ὅτι πολλάκις, ἐν ἀγνοίᾳ ἢ πεποιθήσει πλήρους ὑγιείας συμβαίνουσιν ἐν ἡμῖν, ἔστω καὶ ἐπὶ βραχύτατον χρόνον, ἀσύλληπτοι διαταραχαὶ ὀφειλόμεναι εἰς παροδικὰς ἀλλοιώσεις καὶ βλάβας τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἢ τῆς λειτουργίας ὀργάνου τινός· ὅταν δὲ τοιαῦται τοῦ ὀργανισμοῦ λαθραῖαι νοσηραὶ καταστάσεις εἰς φανερὰ νοσήματα ἀποκαλυφθῶσιν, ὡς ἐν τοῖς θρεπτικοῖς παρατηρεῖται, τότε τὸ εἶδος τῆς τηρητέας διαίτης, φυτικῆς ἢ ζωικῆς, εἰδικὴν ἀσκεῖ ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς βελτιώσεως ἢ μὴ τῆς ὑγιείας τοῦ πάσχοντος· οὕτω ἡ ἐξακρίβωσις ἐπὶ τοιαύτῃ περιπτώσει τῆς ἁρμοζούσης τροφῆς ἀνήκει τῇ παθολογίᾳ, ἥτις ἐκ τῆς φυσιολογίας ἁρυομένη τοὺς λόγους, ἔν τε τῇ ἀσθενείᾳ καὶ τῇ ἀναρρώσει καὶ τὸν μετέπειτα ἔτι βίον, προσδιορίζει τὴν ἁρμόζουσαν δίαιταν· οὕτως ἐν τοῖς ἑπομένοις θέλομεν, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν φυσιολογικῶν καὶ παθολογικῶν θεωριῶν ἀρχαίων τε καὶ νεωτέρων, ἀσχοληθῆ εἰς τὸ ζήτημα τῆς τροφῆς, οὐχὶ ὡς πρώτης ὕλης, ἀλλ' ἐν τῇ μεταμορφώσει αὐτῆς καὶ ἀναφορᾷ πρὸς τὰ θρεπτικὰ ἀκριβῶς νοσήματα ὡς ἁρμόζει· διὰ τοιαύτης τινὸς μελέτης, ἐλπίζω, θέλομεν παρατηρήσει, ὅτι καὶ ἡ φυτικὴ τροφή, στοιχεῖον ἀναπαλλοτρίωτον ἐν ὑγιείᾳ, ἐνέχει συγχρόνως ἐν πολλαῖς ἀσθενείαις καὶ θεραπευτικὴν ἰδιότητα.

Β'

Εἰς τὸ πρῶτον μέρος ἱστορικῶς νομίζομεν ἀπεδείχθη, ὅτι οἱ λαοί, ἀμφότερα τὰ εἴδη τῆς διαίτης περιέποντες, τὸ πλεῖστον εἶχοντο τῆς μικτῆς· φυσιολογικῶς δὲ ἐξηλέγχθη τὸ αὐθαίρετον τῶν ὁρισμάτων τῶν φυτοφάγων καὶ εὑρέθη, ὅτι ἡ τελευταία, ἡ μόνη ἱκανὴ ὅπως ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ ἀνθρωπίνου ὀργανισμοῦ, ὑπερίσχυσεν· οὐχ ἧττον ἐδέχθημεν ὅτι, εἰς ὡρισμένας μὴ φυσιολογικὰς τοῦ ὀργανισμοῦ καταστάσεις, ἡ φυτικὴ δίαιτα εἶναι δυνατόν, ἀσκοῦσα θεραπευτικὴν ἐπίδρασιν, νὰ θεωρηθῇ ἡ φυσικωτέρα. Ἵνα τοῦτο μετ' ἐπιστήμης ἀποδειχθῇ ὀφείλομεν ν' ἀνεύρωμεν τὰ νοσήματα, ἐφ' ὧν ἡ ὑπεροχὴ τῆς φυτικῆς διαίτης φαεινότερον καταφαίνεται, ἀλλ' ἐπὶ τούτῳ ἀνάγκη προθεμελιώσεώς τινος διὰ τῆς στοιχειώδους ἐκθέσεως τῶν φυσιολογικῶν θρεπτικῶν λειτουργιῶν ἐν τοῖς οἰκείοις ὀργάνοις, διότι ἐν αὐτοῖς, ἤτοι ἐν τῷ ἐντερικῷ σωλῆνι, ἐν ᾧ εἰσέρχονται αἱ τροφαὶ καὶ ἐν τῷ κυτταρικῷ συστήματι, ἐν ᾧ τὸ ὕστατον ἐναλλάσσονται, λαμβάνουσιν ἀρχὴν τὰ νοσήματα ταῦτα

Οἱ Αἰγύπτιοι βεβαίως κύτταρα δὲν ἐγνώριζον, ἐντερικὸν ὅμως σωλῆνα ἀναμφισβητήτως· ὁποία δέ τις, κατ' αὐτούς, ἡ φυσιολογικὴ αὐτοῦ λειτουργία; ὅτι ἐχρησίμευε πρὸς λῆψιν τροφῶν, δι' ὧν ὀφθαλμοφανῶς ἐβεβαιοῦτο ἡ σπουδαιότης αὐτοῦ ἐν τῇ συντηρήσει τῆς ζωῆς, δὲν ἔχει ἀνάγκην ἀποδείξεως· πλὴν τίνι τρόπῳ ἡ λειτουργία διεξήγετο, περὶ ταύτης, ἔστω καὶ θεωρητικῶς, οὐδὲν ἴχνος ἀνευρίσκομεν· παρεδέχοντο δὲ ἀκραδάντως, κατὰ τὸν *Ἡρόδοτον*, ὅτι «ἀπὸ τῶν τρεφόντων σιτίων πάσας τὰς νούσους ἀνθρώποισι γίνεσθαι»[1] καὶ ἡ πεποίθησις αὕτη ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς καθημερινῆς πείρας καὶ τῆς εὐκολίας, μεθ' ἧς ἐξηγεῖτο πᾶσα ἀνώμαλος κατάστασις καὶ αὐτὰ τὰ νοσήματα ἐκ τῶν εἰσαγομένων τροφῶν, ὧν τὸ πλεῖστον ἦτο φυτικὴ ὠμοφαγία, ἐν ᾗ τὰ κρόμμυα, τὰ θεοποιηθέντα σκόροδα, ἰδιάζον καὶ προσφιλὲς τῆς τροφῆς συστατικὸν ἀπετέλουν· παρ' Ἕλλησιν ἀπαντᾷ τις ἀπόπειρα περὶ τῆς ἐν τῷ ἐντερικῷ σωλῆνι μεταμορφώσεως τῶν τροφῶν, ἀλλ' αὕτη εἶναι ὅλως ἀνεπιτυχής, διότι, «ὡς οἱ πρῖσται ἕλκοντες καὶ ὠθοῦντες τὸν πρίονα σχίζουσι τὰ ξύλα, ἀμφότεροι ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἐπιτελοῦντες ἔργον, οὕτως ἀξιοῦσι, σχίζονται καὶ τέμνονται αἱ τροφαὶ μεταβαλλόμεναι εἰς λεπτὰ μόρια, ποῦ μὲν ἀπωθούμενα, ποῦ δὲ ἑλκόμενα καὶ προχωροῦντα εἰς τοὺς ἱστοὺς τῶν ὀργάνων τοῦ σώματος·»[2] κατὰ τὴν εἰκονικὴν ταύτην τῆς πεπτικῆς λειτουργίας τοῦ ἐντερικοῦ σωλῆνος παράστασιν, αὕτη ἀρχομένη διὰ τῆς εἰς τὸν στόμαχον εἰσόδου τῶν μεμασημένων τροφῶν καταλήγει εἰς τὴν κατάτμησιν αὐτῶν καὶ προσχώρησιν εἰς τὰ ὄργανα τοῦ σώματος· οὕτως ὁ ἐντερικὸς σωλήν, μηχανὴ διαλυτικὴ τῶν τροφῶν καὶ ἓν τινι μέτρῳ, ρευστοποιητική, ἐξ ὑποθέσεως δὲ καὶ ἄνευ μνοίας φυσιολογικῆς τινος λειτουργίας, μεταστοιχειωτική, μετατρέπει αὐτὰς ἐν τέλει εἰς χυμούς, ἐξ ὧν ἡ συντήρησις τῆς ἀνατομικῆς ὑφῆς καὶ ἡ κανονικὴ λειτουργία τῶν ὀργάνων τοῦ ἀνθρώπου· καὶ ἐπειδὴ ἐκ τῆς τοιαύτης λειτουργίας τοῦ ἐντερικοῦ σωλῆνος οὐδὲν διέκρινον νόσημα, πάντα τὰ νοσήματα ἐκ μιᾶς καὶ μόνης αἰτίας ἤτοι ἐκ τοῦ ποσοῦ μόνον τῶν εἰσαγομένων τροφῶν, παρεδέχοντο· ἐντεῦθεν καὶ οἱ *Αἰγύπτιοι* «τῶν νεκρῶν τὴν κοιλίαν ἐξελόντες, λέγει ὁ *Πλούταρχος*[3], καὶ πρὸς τὸν ἥλιον ἀνασχίζοντες ἐκβάλλουσιν, ὡς αἰτίαν ἁπάντων ὧν ὁ ἄνθρωπος ἥμαρτεν», γνώμη ἔχουσα τὴν βάσιν αὐτῆς ἀναμφισβητήτως ἐν τῇ ἀρχαιοτέρᾳ ἀσσυριακῇ ἰατρικῇ, ἀρχὴ κυριαρχοῦσα καὶ ἐν τῇ ἑλληνικῇ· οὕτω ἐν τοῖς *Ἀφορισμοῖς* ῥητῶς λέγεται «ὅπου ἂν τροφὴ πλεῖστον παρὰ φύσιν ἐπέλθῃ, τοῦτο νόσον πτιέει[4]», καὶ «πᾶν τὸ πολὺ τῇ φύσει πολέμιον[5]», διὰ τοῦτο καὶ ἀλλαχοῦ ἐν τῷ *περὶ Διαίτης* λέγεται: εἰ μὲν γὰρ ἦν εὑρετὸν ἐπὶ τούτοισι πρὸς ἑκάστου φύσιν σίτου μέτρον καὶ πόνων ἀριθμὸς σύμμετρος μὴ ἔχων ὑπερβολὴν μήτε ἐπὶ πλέον, μήτε ἐπὶ ἔλαττον, εὕροιτο ἂν ἡ ὑγίεια τοῖσιν ἀνθρώποισιν ἀκριβῶς[1] ἤτοι ἡ ὑγίεια τοῦ ἀνθρώπου ἤθελεν εἶναι βεβαία καὶ ἀσφαλής, ἐὰν ἐγνώριζεν ἕκαστος μέτρον τροφῆς σύμφωνον τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ φύσει ἡ ἰδιοσυγκρασία· καὶ ταῦτα ἐπρέσβευον οὐ μόνον ἐπιστήμονες ἰατροί, ἀλλὰ καὶ λόγιοι καὶ σοφοί, ὡς ὁ *Ἀθήναιος* «μέγα ἀνθρώποις κακὸν τὴν γαστέρα»[2] ὀνομάζων, διότι ἐκ τῆς γαστρὸς κατὰ τὸν *Χάρητα* «τὰ πλείω τῶν κακῶν ἔχει κακὰ» ὁ ἄνθρωπος, ἐντεῦθεν καὶ τὸ παροιμιῶδες τοῦ *Κάτωνος* «φιλονικεῖν πρὸς γαστέρα ὦτα μὴ ἔχουσαν[3]. Ἐκ τῶν εἰρημένων ἐξάγομεν, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι οὐδεμίαν εἶχον γνῶσιν τῆς πεπτικῆς λειτουργίας καὶ τῶν συμπαραμαρτουσῶν αὐτῇ χημικῶν ἐξεργασιῶν· ἠγνόουν, κατ' ἀκολουθίαν, τὴν εἰδικὴν σπουδαιότητα τῶν ὑπολειμμάτων καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς κεκρυμμένων νοσογόνων αἰτίων καὶ τὰς ἕνεκα τούτων εἰδικὰς ἀσθενείας, παρεδέχοντο δὲ τοιαύτας ἐκ τοῦ μεγάλου ποσοῦ τῶν εἰσαγομένων ἰδίᾳ φυτικῶν τροφῶν καὶ ἐβεβαιοῦντο πράγματι, ὅτι ἐκ τοῦ καταθλιπτικοῦ φόρτου ὕλης κατὰ ποσὸν καὶ ποιὸν βαρείας, δυσπέπτου, πολλάκις ὠμῆς, ὁ στόμαχος ἐστέναζεν, ὅτι οἱ ἔμετοι, αἱ δυσπεψίαι, αἱ διάρροιαι, αἱ ἐντερικαὶ ἐνοχλήσεις, ὁ τυμπανισμὸς τῆς κοιλίας, οἱ ἕλμινθες κτλ. εἶχον σχέσιν στενὴν πρὸς τὰς τροφάς· ἐπειδὴ δὲ τὰ εἰρημένα συμπτώματα παρετηροῦντο καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα νοσήματα ἀνεξάρτητα καὶ ἄσχετα πρὸς τὸ εἶδος τῶν τροφῶν, τὴν ἀπὸ τῶν σιτίων ἢ τροφῶν αἰτίαν τῶν ἀσθενειῶν ἀορίστως ἐπεξέτεινον, ὡς σήμερον ἀπαραλλάκτως ὑπὸ τοῦ λαοῦ πιστεύοντος τὴν ἀπὸ τοῦ κρυολογήματος ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἀφορμὴν πάσης ἀσθενείας ἢ ἀδιαθεσίας. Τοιαύτας θεωρίας περὶ αἰτιολογίας τῶν ἀσθενειῶν ἔχοντες οἱ ἀρχαῖοι, τίνι τρόπῳ ἐθεράπευον; πάντοτε ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς ἐπηρείας τῶν τροφῶν, ἤτοι διαιτητικῶς καὶ διὰ φυτικῆς ἐν μέρει τροφῆς, θεραπευτικῶς δὲ διὰ καθάρσεων, ὡς τοῦτο καταφαίνεται καὶ ἐκ τοῦ αἰγυπτιακοῦ *παπύρου* τοῦ *Ebers*,[4] ἐν ᾧ μεταξὺ ἄλλων,

1. Ἡρόδ. Β. 77.
2. «Περὶ Διαίτης τὸ Πρῶτον» σ. 48. Τ. 6. Ἱππ. Συλλ. ἔκδ. Littré.
3. Περὶ Σαρκοφαγίας.
4. Τόμ. Β', 17.
5. Τόμ. Β', 51. Ἱπποκρ. Συλλογ.

1. Περὶ Διαίτης τὸ πρῶτον, σελ. 470. Περὶ Παθῶν, σελ. 207, τόμ. 6, Ἱππ. Συλλογῆς.
2. Τόμ. Β', σελ. 932.
3. Πλουτάρχου «Περὶ Σαρκοφαγίας».
4. Dr H. Joachim, Berlin, 1890.

SISMANOGLIO

πάντων φαρμάκων φυτικῶν, τὰ καθαρτικὰ τοῦ ἐντερικοῦ σωλῆνος διακρίνονται· παρ' Αἰγυπτίοις, ἤδη καὶ ἐν ὑγιείᾳ ἐκ συνηθείας καὶ διαιτητικῶς, ἡ ἐντερικὴ κάθαρσις ἦτο ἐν γενικῇ χρήσει: «συρμαΐζουσι, λέγει ὁ *Ἡρόδοτος*, τρεῖς ἡμέρας ἑπεξῆς μηνὸς ἑκάστου, ἐμέτοισι θηρώμενοι τὴν ὑγιείην καὶ κλύσμασι[1]», ἤτοι: ἐπὶ τρεῖς κατὰ συνέχειαν ἡμέρας ἑκάστου μηνός, ὑγιείας ἕνεκα, δι' ἐμετικῶν καὶ κλυσμάτων ἐκάθαιρον τὸν ἐντερικὸν σωλῆνα· ἡ καθαρτικὴ αὕτη δίαιτα, διὰ καθαρσίων ἐσωτερικῶς λαμβανομένων, ἦτο κοινοτάτη παρὰ τῷ λαῷ καὶ ὅρος ἐργασίας τῶν ἐργαζομένων, ὡς συμπεραίνομεν ἐκ τοῦ ἰδίου πάλιν συγγραφέως ἀναγνόντος ἐπὶ τῶν πυραμίδων «ὅσα εἰς τὴν συρμαίαν καὶ κρόμμυα καὶ σκόροδα ἀναισιμώθη τοῖσι ἐργαζομένοισι[2]», δηλ. ὅσα ἐδαπανήθησαν εἰς κρόμμυα, σκόροδα καὶ τὴν συρμαίαν (= φυτικὸν καθάρσιον) τῶν κατὰ τὴν οἰκοδομὴν τῶν *Πυραμίδων* ἐργασθέντων. Παρ' Ἰνδοῖς «ἡ ἰατρεία διὰ σιτίων οὐ διὰ φαρμάκων ἐπετελεῖτο[3]» λέγει ὁ *Στράβων*, ἀναμφισβητήτως, διότι ἡ ἄφθονος φυτικὴ δίαιτα εὐρέως ἀντικαθίστα τὰ εἰδικὰ καθάρσια· παρ' Ἕλλησι καὶ Ρωμαίοις, παραδεχομένοις καὶ ἄλλας νοσημάτων αἰτίας, ὡς ἐκ τοῦ περὶ ἀέρων, ὑδάτων καὶ τόπων συγγράμματος τοῦ *Ἱπποκράτους* καταδεικνύεται, ἐκ τῆς ἐρριζωμένης καὶ παρ' αὐτοῖς πεποιθήσεως περὶ τῆς ἐν πάσῃ ἀσθενείᾳ ἀμέσου τῶν σιτίων ἐπιδράσεως καὶ ὑπὸ τὸ κράτος τῆς χυμογενετικῆς θεωρίας ἐν τῇ ἐννοίᾳ καὶ τῷ ὁρισμῷ τῶν ἀσθενειῶν, περὶ ἧς τὰ δέοντα ρηθήσονται, παρ' Ἕλλησι, λέγομεν καὶ Ρωμαίοις κυριολεκτικῶς διαιτητικὴ τροφή, ἐκτὸς τοῦ γάλακτος, ἦσαν τὰ φυτικὰ ἐκχυλίσματα, χρῆσιν δὲ καθαρσίων, μάλιστα φυτικῶν,[4] συχνοτάτην ἐποιοῦντο, ταῦτα θεωροῦντες ἀναπόφευκτον ὅρον πάσης μετὰ λόγου θεραπείας· ὥστε παρὰ τοῖς ἀρχαίοις λαοῖς καὶ ἰδίως παρ' Ἕλλησιν ὁ πεπτικὸς σωλὴν ἐθεωρεῖτο οἱονεὶ δοχεῖον, ἐν ᾧ ἄνευ τινὸς ἐπιστημονικῆς ἀποδείξεως, ποιά τις τῶν τροφῶν κατεργασία διενεργεῖται, κατεργασία, δι' ἧς αἱ τροφαί, εἰς μόρια ἢ χυμούς, μετασκευαζόμεναι, ἀπαρτίζουσι καὶ συντηροῦσι τὸ ἀνθρώπινον σῶμα. Ἐκ τῆς εἰδικῆς δὲ φυσιολογικῆς λειτουργίας τοῦ πεπτικοῦ σωλῆνος, τῶν ἐν αὐτῷ ἀνωμαλιῶν καὶ διαταράξεων, ἔτι δὲ καὶ τοῦ ποιοῦ τῶν ὁρατῶν ὑπολειμμάτων οὐδὲν εἰδικὸν καὶ σαφὲς νόσημα ὑποπτευόμενοι, πάσας τὰς ἀσθενείας ἐκ τῆς ὑπερβαλλούσης ποσότητος τῶν τροφῶν καὶ ποτῶν ἐφαντάζοντο· οὕτως ἠγνόουν τὴν ἀληθῆ ἐν γένει τῶν νοσημάτων αἰτίαν καὶ ἔτι πλέον τῶν θρεπτικῶν, ἐχρῶντο δὲ ἰδιαζόντως τῇ φυτικῇ διαίτῃ ὡς τροφῇ, δι' ἧς, ἐν ἀγνοίᾳ, ἐπληροῦτο καὶ οὐσιώδης θεραπευτικὸς ὅρος, περὶ οὗ ἐν τέλει ἐπίσης γενήσεται ὁ προσήκων λόγος.

Ἐὰν οἱ ἀρχαῖοι, μὴ ἔχοντες γνῶσιν τῆς φυσιολογικῆς λειτουργίας τοῦ ἐντερικοῦ σωλῆνος, ἐπὶ τῶν τροφῶν, ὡς αἰτίων τῶν νοσημάτων ἁπάντων, στηριζόμενοι, ἐπέτασσον καὶ τὴν δίαιταν, ἡμεῖς σήμερον γνωρίζομεν τί τὸ ἐπιστημονικῶς ἀληθέστερον καὶ διαιτητικῶς τὸ προσφυέστερον; ἴδωμεν: ἤδη αἱ ἀπὸ τῶν μυκήτων, ἑώλου τυροῦ καὶ γάλακτος ζῴων ἐκ σεσηπυιῶν οὐσιῶν τρεφομένων ἢ ἀσθενῶν ἀδιαθεσίαι καὶ διαταραχαὶ τοῦ στομάχου καὶ τῶν ἐντέρων ἦσαν γνωσταί, ὅτε κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος ἐνεκαινίσθη ἡ θριαμβευτικὴ περίοδος τῆς ἀναπτύξεως καὶ προόδου τῶν θεμελιωδῶν τῆς ἰατρικῆς ἐπιστήμης κλάδων δι' ἐργασιῶν σοβαρῶν ἀνδρῶν ἐπιφανεστάτων, οἵοι ἦσαν, μεταξὺ ἄλλων, οἱ *I. Müller, R. Virchow, Claude Bernard* καὶ ἄλλοι· δι' αὐτῶν ἀνεῴχθησαν ὁδοὶ ἐρεύνης ἀτέρμονες, ὧν μία καὶ ἡ τῆς φυσιολογικῆς καὶ παθολογικῆς λειτουργίας τοῦ πεπτικοῦ συστήματος, συμπληρωθεῖσα μετὰ ταῦτα ὑπὸ πολλῶν ὀνομαστῶν ἀνδρῶν καὶ διὰ τοῦ πειράματος· ἰδοὺ τὰ κυριώτερα πορίσματα συγκεφαλαιούμενα ἐν τοῖς ἑπομένοις.

Ἡ ὕπαρξις τοῦ ἀνθρώπου ἀδιασπάστως συνδέεται πρὸς τὴν καθόλου λειτουργίαν τῆς θρέψεως, ἥτις ἀπὸ τοῦ ἐντερικοῦ σωλῆνος ἄρχεται καὶ ἐν τῷ ἀπείρῳ κυτταρικῷ κόσμῳ συμπληροῦται. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἡ ἐξωτερικὴ φύσις παρέχει τὴν πρώτην ὕλην φυτικὴν καὶ ζωϊκήν, ἥν, μετὰ προηγουμένην ἐν τῷ στόματι διὰ μασήσεως κατατομὴν καὶ μαζοποίησιν, ὁ ἄνθρωπος παρωθεῖ διὰ τοῦ οἰσοφάγου εἰς τὸν στόμαχον, ὅθεν πάλιν, μετὰ τὴν δέουσαν χημικὴν κατεργασίαν διολισθαίνει εἰς τὸν ἐντερικὸν σωλῆνα ὡς μῖγμα τι πολτῶδες· ἐνταῦθα, διὰ ζυμῶν καὶ ἄλλων χημικῶν ἐπιδράσεων, ὁ πολτὸς οὗτος, ὡς ἐν τῷ στόματι καὶ τῷ στομάχῳ, ὑπόκειται εἰς ἀλλοιώσεις,

1. *Ἡρόδ.* Β'. 77.
2. *Ἡρόδ.*, Β', 128.
3. Κεφ. I. Β', 15.
4. V. Grot ect. R. Koberts: Historische Studien ect. Halle, 1889.

χυλοποιεῖται καὶ μεταβάλλεται εἰς πλαστικὸν καὶ δυναμογόνον χυμὸν ἐμπεριέχοντα, ἐκτὸς ὕδατος, ἅλατα μεταλλικά, λευκωματούχους ἢ ἀζωτούχους οὐσίας, τὰς καὶ *πλαστικὰς* χαρακτηριζομένας, καὶ τὰς ἀμυλώδεις ἢ ὑδατανθρακούχους, τὰς καὶ *ἀναπνευστικὰς* ἢ *καυστικὰς* καλουμένας· ἀλλ' ὁ χυλὸς οὗτος ἤ, ὡς τὸν ὠνομάσαμεν, χυμός, περιέχει ἀζωτούχους ὀργανικὰς οὐσίας πολυσυνθέτους, μὴ δυναμένας νὰ προσοικειωθῶσι πρὸς τοὺς ἱστούς· δέον ὅπως ἁπλοποιηθῶσιν, ἤτοι νὰ μεταβληθῶσιν εἰς διαμέσους ὀργανικὰς οὐσίας ὀλιγοσυνθέτους διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ σκοποῦ τῆς θρεπτικῆς οἰκονομίας καὶ ἀσφάλειαν τῆς ζωῆς· πράγματι διὰ σορῶν ἀποδείξεων περιωνύμων φυσιολόγων, ἐν οἷς ἐκ τῶν νεωτέρων τοῦ *Bouchard Goutier, Charrin, Ehrlich, Albu* καὶ ἄλλων, οὓς μνημονεύει καὶ ὁ *Schmol*[1] ἀπεδείχθη ὅτι καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ ἐντερικοῦ σωλῆνος, ἀδρανέστερον ἐν τῷ στομάχῳ ζωηρότερον δ' ἐν τῷ ἐντερικῷ σωλῆνι τελεία τῶν ἀζωτούχων οὐσιῶν ἀποσύνθεσις εἰς ἁπλουστέρας τοιαύτας γίγνεται. Ἡ λειτουργία δὲ αὕτη κατορθοῦται διὰ τῶν ζυμῶν τῶν ἐμπεριεχομένων ἐν ταῖς ἐκκρίσεσι τοῦ στομάχου, τῶν ἀδένων τοῦ πυλωροῦ καὶ τοῦ *Brunner* ἤτοι διὰ τῆς πεψίνης, ψευδοπεψίνης καὶ τριψίνης, ἐν ταῖς ἐκκρίσεσι τοῦ ἐντερικοῦ σωλῆνος διὰ τῆς ἐρεψίνης (ἐκ τοῦ ἐρείπω = καταστρέφω), ἔτι δ' ἐν ταῖς τοῦ ἥπατος καὶ παγκρέατος. Διὰ τῆς ἐπιδράσεως ταύτης τῶν ἐν ταῖς ἐκκρίσεσι ζυμῶν αἱ εἰς ἁπλουστέρας λευκωματούχους συνθέσεις μετασχηματιζόμεναι ἀρχικαὶ πολυσύνθετοι (κατὰ τοὺς ἀρχαίους τὰ λεπτότατα τῶν τροφῶν μόρια) καθίστανται εὐαφομοίωτοι καὶ διὰ τοῦ λυμφατικοῦ καὶ τριχοειδοῦς τῶν ἀγγείων συστήματος ἀπομυζώμεναι εἰσέρχονται εἰς τὴν κυκλοφορίαν, παραμένουσι δὲ ἐκ τῆς εἰσαχθείσης πρώτης ὕλης τῶν τροφῶν τὰ ἄπεπτα στοιχεῖα τὰ μὴ ὑποστάντα χημικήν τινα ἀλλοίωσιν καθ' ὅλην τὴν πεπτικὴν λειτουργίαν, ἤτοι τὰ περιττώματα ἢ ὑπολείμματα μετὰ τῶν ἐν αὐτοῖς προϊόντων τῆς ἀποσυνθέσεως· καὶ αὕτη εἶναι ἡ προκαταρκτικὴ λειτουργία τῆς θρέψεως ἡ πεπτικὴ συμπληρουμένη ἐν τοῖς κυττάροις διὰ τοῦ κυκλοφοροῦντος αἵματος· ἡ δὲ κυτταρικὴ λειτουργία τῆς θρέψεως ὁποία τις εἶναι καὶ πῶς διενεργεῖται; τὸ κυκλοφοροῦν αἷμα ἀναλαμβάνει ἐκ τῶν ἐντέρων τὴν χυμοποιηθεῖσαν τροφὴν καὶ προσκομίζει τὴν προσφορωτέραν τοῖς κυττάροις, ταῦτα δὲ διὰ τῆς ἀκαταπαύστου μεταστοιχειωτικῆς καὶ ἀφομοιωτικῆς λειτουργίας συγκρατοῦσι τὸ χρήσιμον, τρέφονται, συντηροῦνται καὶ ἐξικανοῦσιν ἑαυτὰ οὐ μόνον ἐν τῇ θρεπτικῇ λειτουργίᾳ ἀλλὰ καὶ ἐν ἄλλαις εἰδικωτέραις χάριν τῆς ὑπάρξεως τοῦ ὀργανισμοῦ· ἡ πολλαπλῆ αὕτη τῶν κυττάρων λειτουργία, ἡ συγχρόνως καὶ ζωϊκῆς θερμότητος παραγωγική, βοηθεῖται καὶ ἀπὸ ἄλλον σπουδαιότατον παράγοντα: τὸν πνεύμονα, ἤτοι τὴν λειτουργίαν τῆς *ἀναπνοῆς* (Σημ. 11)· τὸ διὰ τῆς ἀναπνοῆς ἀναλαμβανόμενον ὀξυγόνον, χημικῶς πρὸς τὰ ἐρυθρὰ αἱμοσφαίρια συνδυαζόμενον, φέρεται διὰ τῆς κυκλοφορίας εἰς ἅπαν τὸ σύστημα τὸ κυτταρικόν, ἔνθα μεταγγιζόμενον, ἐν συνδυασμῷ καὶ μετὰ τῆς μεταστοιχειωτικῆς καὶ ἀφομοιωτικῆς λειτουργίας, δραστηρίως καὶ θαυμασίως συνεπικουρεῖ· εἶναι ἄρα τὸ ὀξυγόνον ὁ ἀναπόφευκτος συντελεστὴς ἁπάσης τῆς ὀργανικῆς λειτουργίας, τὸ δὲ αἷμα, ἡ ἐσχάτη αὕτη τροφή, κατὰ τὸν *Galenón*, μοναδικὸς τῆς ζωῆς φορεύς· καὶ ὡς ὁ πεπτικὸς σωλὴν εἶναι συγχρόνως καὶ δοχεῖον, ἐν ᾧ ἀθροίζονται τὰ ἐκ τῆς λειτουργίας αὐτοῦ ὑπολείμματα, οὕτω τὸ ἀγγειακὸν σύστημα εἶναι συγχρόνως ποταμὸς διὰ τῶν ἀπειραρίθμων αὐτοῦ διακλαδώσεων (τῶν τριχοειδῶν) εἰσδεχόμενος τῆς κυτταρικῆς θρεπτικῆς λειτουργίας τὰς διὰ τοῦ μετασχηματισμοῦ τῶν πολυσυνθέτων ἀζωτούχων οὐσιῶν ἁπλουστέρας τοιαύτας καὶ διαμέσους, ὧν πολλαὶ καὶ φύσεως τοξικῆς.

Ἐκ τῆς βραχυτάτης ταύτης καὶ περὶ τῆς θρεπτικῆς κυτταρικῆς λειτουργίας περιλήψεως ἀποδεικνύεται ὅτι, ἡμεῖς, ἐν σχέσει πρὸς τοὺς ἀρχαίους, τελείαν καὶ ἐξηκριβωμένην ἔχομεν γνῶσιν τῆς τε πεπτικῆς καὶ τῆς λανθανούσης κυτταρικῆς λειτουργίας, δι' ἧς πᾶσα ἡ θρεπτικὴ οἰκονομία τοῦ ὀργανισμοῦ συντελεῖται· γνωρίζομεν ἐπὶ πλέον τὰ ἐν τῷ ἐντερικῷ σωλῆνι διὰ τῆς πέψεως ἀθροιζόμενα περιττὰ καὶ ἀποσκυβαλιστέα, ὡς καὶ τὰς ἐν τῇ κυκλοφορίᾳ ἐκ τῆς θρεπτικῆς λειτουργίας τῶν κυττάρων ἀπορρεούσας καὶ συγκυκλοφορούσας ὀργανικὰς οὐσίας τὰς ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἀπεκκριτέας.

Πρὶν ἢ δὲ καὶ περὶ ἀμύνης τοῦ ὀργανισμοῦ τὰ δέοντα εἴπωμεν εὔκαιρον θεωροῦμεν

1. La digestion gastrique et intestinale et l'assimilation des substances albuminoides. Semaine Medicale N° 31. 1902. Bouchard: καὶ Leçon sur l'autointoxication dans les maladies 1887. A. Albu: Ueber die autointoxication 1895.

τὸ ἐρώτημα: ὁποῖά τινα εἶναι τὰ ὑπολείμματα ταῦτα; καὶ πρῶτον ὑπολείμματα τῆς γαστροεντερικῆς πέψεως εἶναι: τὰ ἄπεπτα στοιχεῖα τῶν τροφῶν, τὰ ἀέρια, ὧν ἐν τὸ ὑδροθειωμένον, τὰ λιπαρὰ ὀξέα ὡς τὸ βουτυρικόν, τὰ ἀρωματικὰ ἤτοι ἡ φαινόλη, ἡ ἰνδόλη, ἡ ἰνδικάνη, ἡ διὰ τῶν νεφρῶν ἀπεκκρινομένη ὀζόνη, τὸ σκατέλαιον κτλ., αἱ πτωμαΐναι, ὧν ἡ ἰδίως πτωμαΐνη, ἡ σηψίνη, ἡ νεκρίνη καὶ ξενοπρεπῶς καδαβερίνη· σὺν τοῖς εἰρημένοις ὁ ὑπὸ τοῦ *Pasteur* κατὰ τὴν 8ην δεκαετηρίδα τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἀνακαλυφθεὶς ἄπειρος τῶν μικροοργανισμῶν κόσμος, ὁ ἐν τῷ ἐντερικῷ σωλῆνι κατὰ προτίμησιν ἐγκαταβιῶν, καὶ ὧν ὁ ἀριθμὸς κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ *Gilbert* καὶ *Dominici* εἰς χιλιάδας δεκατομμυρίων ἀνέρχεται (Σημ. 12). Ὑπολείμματα δὲ τῆς ἐν τοῖς κυττάροις διενεργουμένης θρεπτικῆς λειτουργίας εἶναι, τὸ ἀνθρακικὸν ὀξύ, τὸ ἀεὶ διὰ τῆς ἐκπνοῆς ἀποβαλλόμενον, τὰ οὐρολογικὰ προϊόντα καὶ αἱ διάμεσοι ἀζωτοῦχοι συνθέσεις ἢ τοξῖναι κοινῇ ἀπαντῶσαι ἔν τε τῷ ἐντερικῷ σωλῆνι καὶ ἅπαντι τῷ ὀργανισμῷ. Τοιαῦτα καθ' ὅλου τὰ ὑπολείμματα, ἅτινα δέον ἀποβάλλωνται· ὁποῖα δέ τινα τὰ ἀποτελέσματα τῆς κατ' ἄμφω ἀτελοῦς καθάρσεως τοῦ ὀργανισμοῦ; αὐτομολύνεις κατ' ἀναλογίαν ἀνταποκρινόμεναι εἰς ἀσθενείας *ἐντερογενεῖς* καὶ *κυτταρογενεῖς* ἢ κατὰ τὸν *Ewald*[1] θρεπτικάς· καὶ ἐντερογενεῖς καθ' ὅλου, εἰ καὶ ἡ πειραματικὴ αὐτῶν βάσις ὑπολείπεται τῆς κλινικῆς,[2] εἶναι: *Ψωρίασις*, *Δοθιήνωσις*, *Κνίδωσις*, *Ἔκζεμα*, *Ἄκνη*, *Ἔκθυμα*, *Ἐρύθημα*, ὀζῶδες καὶ πολύμορφον, Κνησμὸς τῶν καταχρωμένων τὰ οἰνοπνευματώδη ποτὰ καὶ τὸν καφέ, *Πορφύρα* ἡ κακοήθης, *Ἀναιμία* μετ' ἄλλων ὁμολόγων αὐτῇ νοσημάτων, αἱ *γαστρικαὶ* καὶ *ἐντερικαὶ* ἐνοχλήσεις αἱ ἄνευ ἀνατομικῶν ἀλλοιώσεων, ὡς ἡ ἀτονία τοῦ στομάχου, ἡ νευρικὴ δυσπεψία μετὰ καὶ ἄνευ νευροπαθείας, αἱ ἐργαί, οἱ ἔμετοι, κατὰ τὸν *Albu* καὶ ἡ γαστρικὴ ὑπερέκκρισις, προσέτι ἡ *Δυσκοιλιότης*, ἡ *Τεταρία*, ἡ *Πολυμενόρριτις*, *Ἡμικρανία*, *Κυστινουρία*, δυσπεπτικὴ *Λευκωματουρία*, ἡ ἐντερικὴ *Μυξορρυθμία* ἢ μεμβρανώδης *Ἐντερῖτις* καὶ κατὰ *Glérand*[3] τὸ δυσπεπτικὸν *Ἄσθμα*, ἡ παρὰ παισίν, οὐχὶ οὐραιμική, ἀλλ' ἐκ διαταραχῶν ἐκκριτικῶν τοῦ θυρεοειδοῦς ἀδένος, *Ἐκλαμψία*, ὁ *παγκρεατικὸς Διαβήτης*, εἴς τινας περιπτώσεις ἡ *Πνευμονία*, ἡ *Ἰσχιὰς* καὶ ἡ διαλείπουσα *ὀφθαλμικὴ Νευραλγία*, αἵτινες, διὰ τὴν ἐν τοῖς οὖρος ἀνεύρεσιν σημείων ἐντερικῆς σήψεως, ἤτοι τῆς Ὀζόνης καὶ Ἰνδικάνης, ἐθεωρήθησαν καὶ αὐταὶ ἐντερογενεῖς, κυτταρογενεῖς ἢ θρεπτικαί, κυριώτατον: ὁ *Διαβήτης*, ἐν πάσαις αὐτοῦ ταῖς μορφαῖς: τῇ *σακχαρώδει*, ἀζωτικῇ, ὀξαλικῇ, φωσφατικῇ καὶ ὁ ἄποιος τοιοῦτος, ἡ *Ἀρθρῖτις*, ἡ *Ὑπερλίπωσις*, προσέτι τὰ ἐκ τῶν διαταραχῶν τοῦ ἀδενικοῦ συστήματος, οἷον τὸ *Μυξοίδημα* ἢ ἡ *θυρεοστερητικὴ καχεξία*, ἡ νόσος τοῦ *Bassodow*, ἡ τοῦ *Addison* καὶ ἡ *Λευχαιμία*, ἔτι δὲ ἡ ὀξονουρία (*acetonurie*), κατὰ τὸν *Noorden* ἡ ἰδιοπαθὴς *ἀτροφία τοῦ δέρματος*, αἱ δευτεροπαθεῖς *Νευραλγίαι* τῆς Ἀρθρίτιδος καὶ τοῦ Διαβήτου, κατά τινας καὶ αὐταὶ αἱ δευτεροπαθεῖς *Νευρίτιδες* ἐπὶ τοῦ *καρκίνου* καὶ τῆς *οὐραιμίας*, ἕνεκα τοξικῶν οὐσιῶν οὐχὶ ἐν τοῖς οὖρος, ἀλλ' ἐν τῷ αἵματι,[1] ἴσως τὸ καρκινωματικὸν *Κῶμα* καὶ αὐτὴ ἡ χρονία *Νεφρῖτις*, ὡς τείνουσι νὰ παραδεχθῶσιν ἄνδρες ἐν τῇ ἐπιστήμῃ διαπρεπεῖς ὡς ὁ *Robin* καὶ ἄλλοι (Σημ. 13). Τοιαῦται παρεκβατικῶς καὶ ἐξ ἀνάγκης ἱστορικῆς αἱ ἀσθένειαι, αἵτινες ὡς θρεπτικαὶ τὸ πάλαι ἀγνοούμεναι, περιελαμβάνοντο εἰς τὸ γενικὸν σύστημα τῆς φυτικῆς μᾶλλον διαίτης καὶ τῆς καθαρτικῆς ἀγωγῆς· τί δὲ ἡμεῖς σήμερον εἰδικώτερον ἐπὶ ἀριθμοῦ σπουδαίων νοσημάτων συνιστῶμεν; ἰδού: ἐπὶ τῶν ἐντερογενῶν καὶ ἐνίων κυτταρογενῶν, ἔτι δ' ἐπὶ δευτεροπαθῶν νευραλγιῶν καὶ νευριτίδων ἕνεκα Διαβήτου, Ἀρθρίτιδος ἢ καὶ ἐπὶ συμπτωμάτων ἔτι μὴ θρεπτικῶν νοσημάτων, ὡς ἐπὶ καρδιοπαθειῶν ἐκ μυοκαρδικῆς αἰτίας, ἐπὶ μολύνσεων τυφικῶν, οὐραιμικῶν,[2] ἀταξίας

1. Autoinfectien Berl. Kl. Wochlenschrift Nº 7, 8, τοῦ 1900. — 2. Αὐτόθι.

3. Sem. Médical. Nº 15, 1902. Wiener Méd. Wochenschrift. Nº 5, 6, 1900 καὶ Wiener Méd. Presse Nº 43, 1904.

1. W. Med. Presse 1904, Nº 43. Διεθνὲς Δερματολογικὸν Συνέδριον, 12—13 Σεπτεμβρίου· ὅρα καὶ *Charcot-Bouchard:* Traité de Médecine, σελ. 402. *Allert Robin:* Thérapeutique· R. Lepine: Sem. Médicale 1897, Nº 37· ὅρα σχετικὰ καὶ ἐν *A. Albu.* Berl. Kl. Wochenschrift, 1901, Nº 25, Medic. Wochenschrift, Nº 26, L. Hermann's Physiologie, σελ. 43 καὶ Wand's Physiologie, σελ. 382.

2. *H. Huchard.* Consultations Médicales. Paris 1906 (ἔνθα μετ' ἐξαιρετικῆς ἐμβριθείας καταδεικνύεται τῶν τοιούτων νοσημάτων ἢ συμπτωμάτων ἡ φυσιολογικὴ θεραπεία).

κινητικῆς (ὅταν τὸ κυκλοφοροῦν αἷμα βρίθῃ τοξινῶν), ἐκτὸς ἀλκοὸλ καὶ φυτικῶν ἀλκαλοειδῶν, παρέχομεν τὴν φυτικὴν τροφήν, ποῦ μὲν ἐν μείζονι ποσότητι καὶ τὴν μᾶλλον νεαρὰν ἢ χλοεράν ὡς ἐν τῇ Ἀρθρίτιδι καὶ τῇ Ὑπερλιπώσει, ποῦ δὲ ἐν ἥττονι ὡς ἐν τῷ Διαβήτῃ, ὥστε, οἱ ἀρχαῖοι καὶ ἡμεῖς ἐν πολλαῖς περιπτώσεσιν, ἐπιτάσσομεν τὴν φυτικὴν δίαιταν, ἀλλ' οἱ μὲν ἀρχαῖοι κατὰ πάσης ἀσθενείας ἐμπειρικῶς καὶ ἄνευ γνώσεως εἰδικῆς τῶν φυσιολογικῶν ἰδιοτήτων καὶ ἐπιδράσεων τῶν φυτικῶν οὐσιῶν, ἐν ᾧ ἡμεῖς ἐπὶ ὡρισμένων νοσημάτων καὶ ἀφθονώτερον ἐν γνώσει καὶ πεποιθήσει περὶ τοῦ σκοπουμένου τῆς διαίτης· διότι γνωρίζομεν, ὅτι τὰ τοξικὰ προϊόντα τῆς ἀτελοῦς μεταστοιχειώσεως καὶ τὰ ἐκ τούτων ἀπορρέοντα νοσήματα ἀποτελεσματικώτερον διὰ τῆς φυτικῆς ἢ διὰ τῆς ζωϊκῆς διαίτης ἐξουδετεροῦνται καὶ θεραπεύονται· ὅτι ἡ φυτικὴ τροφή, ὡς πτωχοτέρα εἰς ἀζωτούχους οὐσίας, ὀλιγωτέρας παράγει τοιαύτας τοξικάς[1], διευκολύνει δὲ τὴν περισταλτικὴν τῶν ἐντέρων κίνησιν, καὶ συντελεῖ εἰς κένωσιν καὶ ἀποβολὴν τῶν σηπτικῶν οὐσιῶν (Σημ. 14), συνεργούντων κατὰ τοὺς περὶ ταῦτα δεινούς, καὶ τῶν ἀπειραρίθμων μικροβίων τίς οἶδεν ἐκ ποίας ἀνάγκης. Ἡ φυτικὴ δίαιτα ἔν τε ὑγιείᾳ καὶ ἀσθενείᾳ ἐνδείκνυται καὶ διὰ τὴν ἀφθονίαν τῶν ἁλάτων ἐπὶ τῶν ὁποίων ἤδη πρὸ 35 ἐτῶν ὁ *Felix Aronheim*, διὰ πολλῶν ἐργασιῶν, ἐν τῷ φυσιολογικῷ ἐργαστηρίῳ τοῦ διασήμου χημικοῦ *Hoppe-Seyler*[2] ἐφείλκυσε τὴν προσοχὴν τῶν ἰατρῶν, οὐ πρὸ πολλοῦ δὲ πάλιν ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις καὶ ὁ πασίγνωστος *Van t'Hoff* διὰ τῆς περὶ διαλύσεως ἁλάτων θεωρίας ἀποδείξας τὸ πλῆθος αὐτῶν ἐν τῇ φυτικῇ τροφῇ ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ζωϊκὴν καὶ τὴν ἐπίδρασιν ἐν τῇ δραστηριότητι τῆς κυτταρικῆς λειτουργίας, δι' ὃ καὶ *θρεπτικὰ ἅλατα* ἀπεκάλεσεν.

Ἀλλ' ἡ φυτικὴ δίαιτα ἐνδεδειγμένη ὡς τοιαύτη δὲν εἶναι καὶ ἀπόλυτος· διότι ὑπάρχουσιν οἱ ἐξ ἰδιοσυγκρασίας, ἀδυναμίας καὶ ψυχικῆς ἀθυμίας μὴ ἀνεχόμενοι τὴν φυτικὴν δίαιταν· ὑπάρχουσιν οἱ ἐξ ἀνάγκης θεραπευτικῆς ὀφείλοντες ν' ἀπόσχωσιν ὡρισμένων λαχανικῶν, ὁπωρῶν ἢ ἄλλων φυτικῶν προϊόντων (καφέ, τείου κτλ. Σημ. 15), οἱ πάσχοντες ἐξ Ἀναιμίας, Χλωρώσεως, Διαβήτου, πάντες οἱ ἐν ἀναρρώσει διατελοῦντες καὶ ἐξ ἀνάγκης ὀφείλοντες νὰ τρώγωσι ζωϊκὴν ἢ μικτὴν τροφήν· ὥστε δικαιολογεῖται καὶ ἡ ζωϊκὴ τροφή, εἰ καὶ τοξινοπαραγωγός, ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἀντιτοξονικὰς τοῦ φυτικοῦ στοιχείου ἰδιότητας, διότι ἐνισχύει τὸν ἄνθρωπον, ἐν προσήκοντι δὲ μέτρῳ ἀπολαμβανομένη εἶναι διεγερτική· ἡ διεγερτικὴ δ' αὕτη τῆς ζωϊκῆς τροφῆς ἰδιότης δι' ἀσφαλῶν παρατηρήσεων κατεδείχθη ἐν τῇ ζωηροτέρᾳ ἐκκρίσει τοῦ στομαχικοῦ ὑγροῦ, οὑτινος τὸ ἐπικρατοῦν στοιχεῖον, τὸ ὑδροχλωρικὸν ὀξύ, εἶναι ἐπίσης αἰτία ἀφθονωτέρας ἐκκρίσεως τοῦ ἥπατος, παγκρέατος καὶ ἐντέρων. Αἱ ἐκκρίσεις δ' αὗται οὐ μόνον λειτουργικὴν ἔχουσιν σημασίαν ἀλλὰ καὶ τοπικῶς ἀντιτοξονικὴν ἐν τοῖς ἐντέροις· ἰδοὺ διατί ἡ ζωϊκή, καὶ ὅπου ἡ φυτικὴ ἐνδείκνυται, ἐν μέτρῳ λαμβανομένη, εἶναι ἀναγκαιοτάτη, ἐν συνδυασμῷ δὲ μετὰ τοῦ γάλακτος, τοῦ κατ' ἐξοχὴν εὐγενοῦς ζωϊκοῦ τούτου ἐκκρίματος, εὐεργετικωτάτη συναποτελοῦσα πλήρη τὴν μικτὴν δίαιταν, τὴν φυσικωτέραν ἐν ταῖς ἀνάγκαις τοῦ ὀργανισμοῦ ὡς ἀντιπροσωπεύουσαν συλλήβδην τὰς ἀρετὰς τοῦ φυτικοῦ καὶ ζωϊκοῦ στοιχείου, ἤτοι: τονίζει, παροχετεύει, ἐλαττοῖ τὴν ἐνδοαγγειακὴν πίεσιν καὶ ὠφελεῖ κατὰ τῆς κατὰ κόρον κρεωφαγίας, τοῦ ἀλκοόλισμοῦ καὶ τοῦ πλεονασμοῦ τῶν οὐρικῶν ἁλάτων· τὸ γάλα, μάλιστα ἐν τῇ γνωστῇ γαλακτοφυτικῇ διαίτῃ, ἕνεκα τῶν ἐν αὐτῇ ἐμπεριεχομένων φωσφορικῶν ἁλάτων[1], δὲν εἶναι μόνον τροφή, ἀλλὰ καὶ φάρμακον, κατὰ τὸν *Weill*[2] ἔχον τὴν πρόσθετον ἀρετήν, ὅτι διαρκέστερον ὑποβιβάζει τὸν ἐν τῷ ἐντερικῷ σωλῆνι ἄπειρον κόσμον τῶν μικροβίων. Διὰ τῶν εἰρημένων, συντόμως ἀλλ' ἐπαρκῶς περὶ τῆς καθ' ἡμᾶς ἐπιστημονικῆς θεωρίας τῆς θρέψεως καὶ τῶν ἐξ αὐτῆς ὑπολειμμάτων, διαταράξεων καὶ τῶν κατ' ἀνάγκην ἀναπτυσσομένων νοσημάτων ἀσχοληθέντες, ἀπεδείξαμεν, φρονῶ, προσέτι, ὅτι ἡ φυτοφαγία, ἔστω καὶ ὡρισμένως ἔν τισι περιπτώσεσιν ἀσθενειῶν, ἐν ὑπερβάλλοντί τινι μέτρῳ φυσιολογικῶς καὶ παθολογικῶς ἐνδείκνυται θερμῶς· ὅτι καὶ ἡμεῖς σήμερον ἐν πολλοῖς νοσήμασι χρώμεθα τῇ φυτικῇ διαίτῃ ἐν μείζονι μοίρᾳ,

1. Albu: Der Vegetasismus, Nº 24 καὶ 25. Berl. Kl. Wochenschrift.

2. Medicinische — Clemische Untersuchungen, σελ. 265-2, 1867.

1. Ototzkaja Wiener Med. Presse Nº 46, 1904.

2. Monatsheft 10 καὶ 11.

ὡς ἐν τῇ μικτῇ τῇ προσφυεστέρᾳ εἰς τὸν ἀεί, ἐν τῇ διαρκεῖ δίνῃ τῶν ἀντιμαχομένων προϊόντων τῆς θρεπτικῆς λειτουργίας, κυμαινόμενον ὀργανισμὸν τοῦ ἀνθρώπου.

Ἐνταῦθα ὤφειλον νὰ θεωρήσω συμπεπληρωμένην, κατὰ τὸ ἐφικτόν, τὴν μελέτην ταύτην, δὲν δύναμαι ὅμως θεωρῶν ἀναγκαίαν τὴν περαιτέρω διαφώτισιν τοῦ ζητήματος ἐν τῇ θεμελιώδει αὐτοῦ βάσει. Ἡ φυτικὴ δίαιτα ἐκτὸς τῆς σχετικῆς θρεπτικῆς ἰδιότητος ἔχει καὶ τὴν καθαρτικὴν τοῦ ὀργανισμοῦ. Ὅπως κατανοήσωμεν τὴν τελευταίαν ταύτην ἀρχήν δέον κατ' ἀνάγκην ν' ἀναδράμωμεν καὶ εἰς ἀρχαιοτέρας πηγάς· κατὰ τὰ ἰατρικὰ συγγράμματα καὶ φιλοσοφήματα τῶν ἀρχαιοτέρων φιλοσόφων τὰ ὄντα ἀνεξαιρέτως κατὰ θεμελιώδη φυσικὸν νόμον, σύγκεινται ἐκ τῆς ἑνώσεως τεσσάρων στοιχείων: πυρός, ἀέρος, γῆς καὶ ὕδατος μετὰ τῶν δραστικῶν αὐτῶν ἰδιοτήτων ἢ ποιοτήτων: τοῦ θερμοῦ, ψυχροῦ, ξηροῦ καὶ ὑγροῦ· ὅτι καὶ ὁ ἄνθρωπος, μέρος καὶ οὗτος τοῦ φυσικοῦ κόσμου, σύγκειται ὡσαύτως ἐκ τῆς ἑνώσεως τῶν εἰρημένων στοιχείων, ἀλλ' οὗτος ἐπὶ πλέον καὶ ἐκ τεσσάρων εἰδικῶν χυμῶν προϊόντων τῶν ἐσθιομένων, ἤτοι τοῦ αἵματος, φλέγματος, χολῆς ξανθῆς καὶ χολῆς μελαίνης· ἐντεῦθεν ἐν ὅσῳ οἱ τέσσαρες οὗτοι *χυμοὶ* (Σημ. 16) τυγχάνουσιν ἐν μέτρῳ κεκραμένῳ, ὑπάρχει ἰσότης, ἰσορροπία ἤτοι πλήρης ὑγιεία, ἐλλείποντος δ' ἑνὸς ἢ πλεονάζοντος, ἔλλειψις ἰσορροπίας, διατάραξις ὑγιείας, ἤτοι ἀσθένεια· ἡ τελευταία αὕτη φυσιολογικὴ ἀρχὴ ἐγκλείει ἀριδήλως τὴν ἔννοιαν, ὅτι πᾶσα κατὰ ποσὸν ὑπέρβασις ἑνὸς ἐκ τῶν τεσσάρων χυμῶν εἶναι μόλυνσις καὶ κατ' ἀκολουθίαν νοσογόνος ἀφορμὴ καταστρέφουσα τὴν ἰσότιμον μῖξιν ἢ κρᾶσιν τῶν χυμῶν, ἣν δέον πάσῃ δυνάμει νὰ συντηρῶμεν καὶ ἐν ἀσθενείᾳ νὰ ἐπανάγωμεν· ὥστε *δηλητηρίασις* τῶν χυμῶν διὰ τοῦ πλεονασμοῦ ἑνὸς τῶν γνωστῶν τεσσάρων ἀποτελεῖ τὴν νόσον· τί ἡμεῖς σήμερον παραδεχόμεθα ἐν πολλοῖς νοσήμασι καὶ δὴ τοῖς θρεπτικοῖς; ὅτι ταῦτα εἶναι ἀποτελέσματα δηλητηριωδῶν ὑπολειμμάτων τῆς καθ' οἱονδήτινα τρόπον διαταραχθείσης θρεπτικῆς λειτουργίας· ὅτι τὰ ὑπολείμματα ταῦτα εἶναι οὐσίαι ὀργανικαὶ φύσεως τοξικῆς, ἤτοι τοξῖναι, αἵτινες δέον νὰ ἐξουδετερωθῶσιν ἢ διὰ τῶν πνευμόνων, τῶν νεφρῶν, τῶν ἐντέρων, τοῦ δέρματος νὰ ἐξέλθωσιν, ὅτι δὲ παραμένουσαι ἐν τῷ σώματι διὰ τοῦ πλεονασμοῦ μολύνουσι τὸν ζωοποιὸν χυμόν, ἤ, ὅπερ ταὐτό: τὸ αἷμα, ἀλλοιοῦσι τὴν ἀνατομικὴν αὐτοῦ ὑπόστασιν καὶ ἀγνότητα καὶ προκαλοῦσι νοσήματα· ὥστε μόλυνσις χυμοῦ παρ' ἀρχαίοις καὶ νεωτέροις· ἁπλῆ θεωρία ὑποθετικὴ παρὰ τοῖς μέν, ἐπιστημονικὴ δὲ ἀλήθεια παρὰ τοῖς δέ· ἀμφότεραι ἐν τῇ διαιτητικῇ καὶ θεραπευτικῇ ἀγωγῇ ἐπ' ἀγαθῷ συμπίπτουσαι· τῆς θεωρητικῆς ἐν τῇ διαίτῃ ὁμοφωνίας ἐπακριβῶς ἀποδεικνυομένης ἐρευνήσωμεν περαιτέρω ἐὰν αὕτη ὑπάρχῃ καὶ ἐν τῇ θεραπείᾳ.

Οἱ ἀρχαῖοι ἐν τῇ θεραπείᾳ συνεβούλευον ὡς φυσικὴν δίαιταν: διαμονὴν ἐν τόποις χλοεροῖς, ἀναπεπταμένοις καὶ προσηλίοις, ἀνατρίψεις, περιπάτους, ὑδροθεραπείαν, γυμνάσματα καὶ ἄλλα εἴδη ἀσκήσεων, δι' αὐτῶν θηρεύοντες, ὅ τι, καὶ ἡμεῖς σήμερον, τὴν δραστηριοτέραν τῶν ὀργάνων λειτουργίαν, δι' ἧς πᾶσα χυμοῦ ὑπέρβασις ἤ, καθ' ἡμᾶς, πᾶσα φυσιολογικὴ ἔκκρισις ἢ παθολογικὴ ἀπέκκρισις ταχύτερον κατορθοῦται καὶ ἡ ἰσότης ἢ ὑγιεία ἐπανέρχεται. Οἱ ἀρχαῖοι ἐπιζητοῦντες τὸ ἰσοζύγιον τῶν χυμῶν δι' ἀπελάσεως τοῦ περιττεύοντος, ἀμέσως μὲν ἐνήργουν διὰ κενώσεως τοῦ πεπτικοῦ σωλῆνος, ἐμμέσως δὲ δι' ἐφιδρώσεων, διουρήσεων καὶ φλεβοτομιῶν, δι' ὧν ἐπετύγχανον τὴν εὐκρασίαν τῶν χυμῶν, τὴν ὑγείαν· ἡμεῖς δέ; διὰ τῶν διουρητικῶν ἀπεκρίνομεν ἀχρήστους καὶ βλαβερὰς ἀζωτούχους οὐσίας καὶ ἰδίᾳ τὸ οὐρικὸν ὀξύ, διὰ τῶν διαφορητικῶν καὶ ἀφαιμακτικῶν ἐλευθεροῦμεν, κατὰ τὸ μέτρον τοῦ δυνατοῦ, τὸ αἷμα ἀπὸ τῶν τοξινῶν, διὰ τῶν ἐμετικῶν καὶ τῶν πλύσεων τοῦ στομάχου, ἔτι δὲ διὰ τῶν διακλύσεων καὶ καθαρσίων, οὐ μόνον κενοῦμεν, ἀλλὰ καὶ καθαίρομεν τὸν ἐντερικὸν σωλῆνα καί, συμπληροῦντες οὕτως εἰπεῖν τοὺς ἀρχαίους, δι' ἀντισηπτικῶν οὐσιῶν, ἐν μέτρῳ φυσιολογικῷ, ἐξουδετεροῦμεν τὰς σηπτικὰς οὐσίας καὶ καταστρέφομεν μυριάδας τινὰς μικροβίων, διότι πάσης ἑλλόγου θεραπείας, ἐν παντὶ νοσήματι, κυριώτατος ὅρος κατὰ τὸν *Max Mayer*[1] πρέπει νὰ ἦναι: ἡ ἐπιμεμελημένη τοῦ ἐντερικοῦ ὀχετοῦ κάθαρσις, ἵνα μὴ διὰ τῆς δηλητηριώδους ἐπιδράσεως τῶν τοξινῶν ἐπὶ τοῦ πρωτοπλάσματος τῶν κυττάρων καὶ τὴν λειτουργίαν αὐτῶν βλάψωμεν καὶ τὴν

1. Zentralblatt der Médicin. Nº 9, 1905, ὅρα καὶ Zur Frage der enterogenen Entstehung schweren Anaimien. *Gravitz*. Berl. Kl Wochenschrift Nº 24, 1901.

κατάστασιν τοῦ ἀσθενοῦς δυσχεράνωμεν, τοῦθ' ὅπερ τὸ μὲν ἐνστίκτως, τὸ δὲ καὶ ἐκ συχνῶν παρατηρήσεων γνωρίζοντες οἱ ἀρχαῖοι λαοὶ καὶ ἐν ὑγιείᾳ ἔτι διὰ καθαρσίων διῃτῶντο· ἐν δὲ τῇ θεραπείᾳ συμβουλεύοντες τὰ φυτικὰ ἐκχυλίσματα, τὴν γαλακτοτροφίαν, τὴν ὀλιγοσιτίαν ἤ, ἔστιν ὅτε, καὶ τὴν παντελῆ ἀσιτίαν, βεβαίως ἄνευ γνώσεως βαθυτέρας τινὸς ἐννοίας, δὲν διενήργουν οὕτω τοῦ πεπτικοῦ σωλῆνος καὶ τοῦ ὅλου ὀργανισμοῦ καθαρτικὴν καὶ αὐτὸ τοῦτο ἀσηπτικὴν ἀγωγήν, τοῦθ' ὅπερ καὶ ἡμεῖς σήμερον διὰ τῆς φυτικῆς τροφῆς πράττομεν, συμπληροῦντες αὐτήν, ἕνεκεν ἀκριβεστέρων φυσιολογικῶν καὶ παθολογικῶν γνώσεων, καὶ δι' ἀναληπτικῆς; Ἡ καθαρτικὴ τοῦ πάσχοντος ὀργανισμοῦ δίαιτα καὶ θεραπεία ἐπέπρωτο, κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, καὶ ἐπὶ ἀνατομικῶν καὶ φυσιολογικῶν ἀποδείξεων αὐτοῦ τοῦ λειτουργοῦντος ὀργανισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου νὰ καταδειχθῇ δι' ἐρευνῶν ἀνδρῶν περιφανῶν, ἐν οἷς τοῦ Γάλλου *Brown-Sequard* καὶ νὰ προλάβῃ κῦρος ἀπροσμάχητον. Κατὰ τὰς ἐρεύνας ταύτας ὁ ὀργανισμὸς ἡμῶν, παραγωγὸς δηλητηριωδῶν οὐσιῶν, συναναπαράγει ταὐτοχρόνως ἐν ταῖς πολλαπλαῖς αὐτοῦ λειτουργίαις καὶ ἀντιδηλητηριώδεις τοιαύτας ἐξουδετερούσας τὸ ἐπικίνδυνον πλεόνασμα τῶν τοξινῶν· τοιαῦτα ὄργανα, πρὸς ταῖς ἄλλαις εἰδικαῖς λειτουργίαις, ἐθεωρήθησαν ὁ βλεννογόνος τοῦ ἐντερικοῦ σωλῆνος, τὸ πάγκρεας καὶ μάλιστα τὸ ἧπαρ, εἰς ὅ, κατὰ τὰς παρατηρήσεις τοῦ μεγάλου φυσιολόγου *Schiff*, διὰ τῆς πυλαίας φλεβός, εἰσάγονται τὰ σηπτικὰ προϊόντα τὰ ἀμεσώτερον ἀπὸ τοῦ ἐντερικοῦ σωλῆνος ἀναλαμβανόμενα καὶ εἰς οὐρίαν μετατρεπόμενα[1]· ἤδη γνωρίζομεν καὶ εἰδικὰ τοιαῦτα ἀντιτοξινικὰ ἢ καθαρτικὰ ὄργανα ἐκ τοῦ ἀδενώδους συστήματος ἀδιακόπως ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ ἀνθρώπου λειτουργοῦντα, τὰ ὁποῖα, ὅταν ἐξαιρεθῶσιν ἢ ἐκ νοσήματός τινος ἀλλοιωθῶσι, παύουσι λειτουργοῦντα καὶ προκαλοῦσι νοσήματα εἰδικὰ κυροῦντα τὴν τέως ἀντιτοξινικὴν αὐτῶν λειτουργίαν· οὕτω ἡ ἐξαίρεσις τοῦ θυρεοειδοῦς ἀδένος φέρει τὸ νόσημα: Μυξοίδημα ἢ κυριολεκτικώτερον τὴν θυρεοστερητικὴν καχεξίαν, ἡ παθολογικὴ ἀλλοίωσις τοῦ ἰδίου ἀδένος, τὸ νόσημα τοῦ *Bassedow*, ἡ ἀνεπαρκὴς λειτουργία τῶν ἐπινεφριδίων, τὸ νόσημα τοῦ *Addison* καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς· ὥστε ἐν ἡμῖν, ἤδη ἀπὸ γενέσεως, μετὰ πανσόφου δημιουργικῆς προνοίας, ὑπάρχουσι διαρκῆ καθαρτικὰ μηχανήματα σύμπαντα τὸν ὀργανισμὸν ἀποκαθαίροντα· θαυμασία ἄρα τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου μηχανὴ τοξινῶν καὶ ἀντιτοξινῶν παραγωγικὴ δι' ἀλληλαντιδράσεως ἐξασφαλίζουσα τὴν ζωήν· ἀπόλλυται τυχὸν ἐκ τοῦ πλεονάζοντος χυμοῦ τῶν ἀρχαίων ἡ ἰσότης ἐν τῇ μίξει, ἤ, καθ' ἡμᾶς, ἡ διὰ τοξινῶν ἀγνότης τοῦ αἵματος, τοῦ ἰδιάζοντος τούτου χυμοῦ κατὰ τὸν *Goete*, τότε ἡ ἀμυντικὴ λειτουργία τοῦ ὀργανισμοῦ ἐξουδετεροῖ τὸν κίνδυνον· τὸ ἀληθὲς τῆς ἀντιτοξινικῆς λειτουργίας τῶν εἰρημένων ἀδένων καταφαίνεται καὶ ἐκ τούτου, ὅτι ἐν ἀνεπαρκείᾳ ἢ ἀσθενείᾳ τῶν εἰρημένων ἀδένων, ὅπως ἐπαρκέσωμεν εἰς τὰς φυσιολογικὰς ἡμῶν ἀνάγκας, παρασκευάζομεν καὶ παρεισάγομεν τῷ πάσχοντι ὀργανισμῷ τροφὴν ἢ δι' ἐνέσεων τὸ ἐπικρατοῦν στοιχεῖον τῶν ἀντιστοίχων ἀδένων ζῴων ἐδωδίμων, ὅπως οὕτω ἀπαλλάξωμεν τὸν ὀργανισμὸν ἀπὸ τοῦ φόρτου τῶν ἀποβολιμαίων τοξινῶν· καὶ αὕτη ἡ λεγομένη σήμερον Ὀργανοθεραπεία καὶ Ὀρροθεραπεία, ἣν ἰατρός τις, ἐκ τῶν Ἀλεξανδρινῶν συνταγολογίων ἀρυσθεὶς καὶ ὑπὸ τῶν ἐν Ἀθήναις ἀστείων βραβευθείς,[1] ἠθέλησεν ὡς ἀρχαίαν τινὰ μέθοδον νὰ διισχυρισθῇ ἀνεπιτυχῶς βεβαίως, ὡς ἀποδεικνύεται ἐξ ὅσων ἡμεῖς[2] καὶ ὁ *F. R. Ess*[3] ἀνεξαρτήτως καὶ ταυτοχρόνως τῷ 1891 ἐγράψαμεν καὶ τελευταῖον, ἐν εἰδικῷ ἄρθρῳ ὁ *Vaquer*[4] (Σημ. 17)· εἰρήσθω δ' ἐν παρόδῳ, ὅτι ἡ σύγχρονος Ὀρροθεραπευτικὴ καὶ Ὀργανοθεραπευτική, οὖσα μᾶλλον ἀγωγὴ διαιτητική, οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν τῶν ἀρχαίων σπλαγχνοφαγίαν καὶ ἀπεκριματοποσίαν ἀπὸ ὡρισμένων ὀργάνων ζῴων ἤδη ἀποκεκλεισμένων τῆς ἀνθρωπίνης διαίτης· θὰ ἐξεπλήσσετο δὲ ἀληθῶς πᾶς τις μανθάνων ὅτι, πρὸς θεραπείαν αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἰκτέρου

1. Teissieps: Sur l'albuminurie hépatique. Sem. Médic. Nº 36. 1899.

1. *Ν. Λαμπαδαρίου:* Περὶ Ὀρροθεραπείας καὶ Ὀργανοθεραπείας παρὰ τοῖς ἀρχαίοις. 1898.

2. De l'emploi therapeutique des tissus, dsécrétions et excrémets des animaux. Revue Médico-Pharmaceutique Nº 9, 10, 11. 1891.

3. Der Alberglaube in Dienste der Medicin in Alterthum. Wiener Med. Wochenschrift, 1, 2, 3, 4, 5, 6. 1891.

4. Les étapes historiques de l'orotherapie. Presse Médicale, σελ. 121. 1906. Paris.

ISMANOGLIO © MEGARO

ἔδει νὰ τρώγῃ, ὡς καὶ μέχρι σήμερον εἴθισται, κόνιν χολολίθων, πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῶν χοιράδων, βατράχους βραστοὺς καὶ πρὸς ἀνάβλεψιν τὴν πλύσιν, ὡς ὁ τυφλὸς βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου *Φερώρ*, τῶν ὀφθαλμῶν διὰ γυναικείου, οὐχὶ δὲ δι' ἀνδρῴου, οὔρου[1]· ἡ καθ' ἡμᾶς ὀργανοθεραπευτική, πόρισμα μελετῶν φυσιολογικῶν εἰδικῶν, εἶναι δίαιτα καὶ τεκμήριον ἀλάθητον, τῆς ὑπὸ τῆς φύσεως τοῦ ὀργανισμοῦ ἡμῶν ἐνδεικνυομένης διαιτητικῆς καὶ θεραπευτικῆς ἀγωγῆς σχεδὸν ἐν πάσῃ ἀσθενείᾳ. Ἐκ τῶν εἰρημένων σαφῶς καὶ ἀναμφισβητήτως ἀποδεικνύεται, ὅτι δι' ὅλων τῶν αἰώνων μία καὶ μόνη φυσιολογικὴ καὶ παθολογικὴ ἀρχὴ ἴσχυσε, θεωρητικῶς μὲν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, ἐπιστημονικῶς δὲ παρὰ τοῖς νεωτέροις ἤτοι ἡ καθαρτικὴ καὶ θεραπευτικὴ ἀγωγὴ τῶν ἀσθενειῶν ἡ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἀνθρωπίνου ὀργανισμοῦ ἐνδεικνυομένη. Ἤδη καταπαύομεν συμπεραίνοντες:

Ὁ ὑγιὴς ἄνθρωπος, φυσιολογικῶς καὶ ἀνθρωπολογικῶς, ὢν παμφάγον, κατήρξατο πάντως διὰ τῆς φυτικῆς διαίτης, ἐν δὲ τῇ διαδοχῇ τῶν αἰώνων, προσοικειούμενος πρὸς τὸ ἔδαφος καὶ τὸ κλίμα, ἐν ᾗ ἔλαχε τῆς γῆς μοίρᾳ, μετέβαλε τὴν δίαιταν ταύτην καὶ ὁρμεμφύτως κατέληξεν εἰς τὴν μικτήν, δυναμογόνον ἅμα καὶ πλαστικήν, ἐν ᾗ καὶ σήμερον, παρ' ὅλας τῶν ἀποκλειστικῶν φυτοφάγων τὰς ἐπιμόνους ἀντιρρήσεις, κατὰ τὸ πλεῖστον, ἐμμένει· ἡ δίαιτα αὕτη ἔν τε ὑγιείᾳ καὶ ἀσθενείᾳ, παρὰ μὲν τοῖς ἀρχαίοις λαοῖς ἐκ τῆς καθ' ἡμέραν πείρας, παρὰ δὲ τοῖς νεωτέροις καὶ ἐκ λόγων φυσιολογικῶν καὶ παθολογικῶν, καθιερώθη, ὡς ἡ μόνη, δι' αὐξήσεως ἢ ἐλαττώσεως τῆς ποσότητος ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς τροφῆς, ἁρμόζουσα· τὸ φυτικὸν στοιχεῖον, εἰδικώτερον ἐν πολλοῖς νοσήμασι καὶ εἰς μείζονα ἀναλογίαν ἐν τῇ μικτῇ τροφῇ, ἕνεκα τῶν φυσιολογικῶν ἰδιοτήτων καὶ μάλιστα τῆς ἧττονος αὐτῶν παραγωγικότητος τοξινῶν, ἐν τῇ ἀμύνῃ τοῦ ὀργανισμοῦ, ἐμμέσως συναντιλαμβάνεται τῶν ἐν ἡμῖν ἀντιτοξινικῶν ὀργάνων τῶν ἐξουδετερούντων ἢ καταστρεφόντων τὰς τοξίνας ἤτοι τὰ δηλητηριώδη ὑπολείμματα τῆς θερμελιώδους λειτουργίας τοῦ ἀνθρωπίνου ὀργανισμοῦ: τῆς θρεπτικῆς, ἐν ὑγιείᾳ δὲ καὶ ἐν τῷ προσήκοντι μέτρῳ, κατὰ τὴν φυσιολογικὴν ἀναπαραγωγὴν τῶν εἰρημένων τοξινῶν, δραστηρίως συντελεῖ εἰς τὴν ἰσορροπίαν καὶ ἰσότητα τῶν χυμῶν κατὰ τὸν *Ἱπποκράτην*, ἢ εἰς τὴν συμμετρίαν τῶν φυσικῶν δυνάμεων πρὸς ἀλλήλας[1] κατὰ τὸν *Γαληνὸν* καὶ καθ' ἡμᾶς εἰς τὴν τοῦ αἵματος κάθαρσιν καὶ ἀγνότητα ἤτοι τὴν ὑγείαν: *ἥδυσμα θειότατον καὶ προσηνέστατον* κατὰ *Πλούταρχον*[2].

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Σημείωσις 1.— Ἡ λέξις *ἄρτος* παράγεται ἐκ τοῦ *αἴρειν* = ἀναβαίνειν καὶ κατὰ *Κούρτιον* ἐκ τοῦ *ἄρτιος* = παρεσκευασμένος καὶ ἐκφράζει τὴν ἔννοιαν οὐ μόνον τοῦ ἄρτου, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐν γένει τροφῆς· οὕτω *ἀρτοσιτέω* = τρώγω, ὡς καὶ τὸ *σίτησις, σιτέεσθαι* = *τρώγειν* ἢ *τρέφεσθαι*· ὁ ἄρτος, ζυμίτης ἢ ἄζυμος παρεσκευάζετο ἐκ σίτου, κριθῆς καὶ ἄλλων οὐσιῶν· παρ' Αἰγυπτίοις ἐκ λωτοῦ, βύβλου καὶ ὀλύρας (Ἡροδ. Β. 77, 92), παρὰ *Μήδοις* ἐξ ἀμυγδάλων (*Στράβ.* Β. 14. Κεφ. 13), παρὰ *Βαβυλωνίοις* ἐξ ἰχθύων ἀπεξηραμμένων καὶ ἐν ὄλμοις ὀλμοκοπηθέντων (Ἡροδ. Α. 200).—Τοῦ ἄρτου τὸ εὐγενέστερον εἶδος εἶναι τὸ ἐκ σίτου καὶ ἐκαλεῖτο *σητάνειος*, ὅτε παρεσκευάζετο ἐκ λεπτοτάτου ἀλεύρου· ὠνομάζετο καὶ *κρηπαρίτης, γυρίτης, πιτυρίτης, αὐτόπυρος*. Ὁ *Ἀθήναιος* ἀναφέρει καὶ *ὀρυζίτην*, ὡς ὁ *Ἡρόδοτος* τὸν *ὀλυρίτην*· ἐκ τοῦ τρόπου τῆς ἑψήσεως ἐκαλεῖτο καί: *κλιβανίτης, ἐσχαρίτης, ὀβελίας, ἰπνίτης, ἐγκρυφίας* ἢ *σποδίτης, ἀποπυρίας* καὶ *διπυρίτης*. Ἐκ δὲ τοῦ σχήματος ὁ ἄρτος ἐκαλεῖτο: *βλωμαῖος* ἢ *ὀκτάβλωμος, ναστός*, κ.τλ. κτλ. (Περὶ Διαίτης τὸ Δεύτερον, Ἱππ. Συλλογῆς Τ. 6. Ἀθηναίου Β′, 3ον καὶ ἕξῆς. *Εὐαγγελίδου* Περὶ σίτου καὶ ὄψου παρ' ἀρχαίοις 1900, καὶ Ἀρχ. Ἑλλ. Γυναικειολ. σ. 46).

Σημ. 2.— Ὁποία τις ἡ *ὄλυρα* καὶ πρὸς τί τῶν σημερινῶν γεννημάτων ἀντιστοιχεῖ; Τὸ μέγα λεξικὸν τοῦ *Ἐρρίκου Στεφάνου* ἐν τῇ λέξει λέγει ὅτι εἶναι ἡ τίφη καὶ ζέα· Ὁ *Θεόφραστος:* ζεά, τίφη, ὄλυρα καὶ εἴ τι ἕτερον ὁμοιόπυρον· ὅτι ἡ κριθὴ ἑξάστιχος, ὁ σῖτος τετράστιχος καὶ ἡ ὄλυρα δίστιχος καὶ ὄψιμος, ὅθεν οὐδὲν ἕτερον σαφηνίζεται ἢ ὅτι ἡ ὄλυρα διακρίνεται τῶν εἰρημένων ὁμογενῶν σπερμάτων διὰ τοῦ διστίχου. Ὁ *Ἡρόδοτος* πάλιν ρητῶς λέγει, ὅτι ἡ ὄλυρα ἐκαλεῖτο καὶ ζέα, ἐξ ἧς καὶ ἐδέσματα καὶ ἄρτους κατεσκεύαζον οἱ Αἰγύπτιοι· πῶς κατώρθουν τοῦτο διὰ τὸν ἄρτον, ἀφ' οὗ ἡ ὄλυρα καὶ ζέα δὲν ἐμπεριέχει ἀλευρώδη οὐσίαν ἀλλὰ μόνον γαλακτώδη, ἥτις, κατὰ τοὺς εἰδήμονας, εἶναι τροφὴ πρόσφορος εἴς τινα μόνον τῶν τετραπόδων;

Σημ. 3.— Κατὰ τὸν *Grassl* Herodot als Ethnolog Dissert. 1904 ἡ ὠμοφαγία εἶναι ἴδιον βαρβάρων καὶ ἀγρίων λαῶν· ἐν τούτοις ὁ *Πυθαγόρας* συνιστῶν τὰ *ἄπυρα* καὶ ὁ *Ζήνων τροφὴν ἄπυρον* (Διογ. Λαερτ. Βίοι Φιλοσόφων) δὲν συμφωνοῦσι τῇ γνώμῃ τοῦ μνημονευθέντος λογίου, ἄλλως δὲ ἡ λέξις ὠμοφαγία δέον νὰ συνδυασθῇ κατ' ἔννοιαν πρὸς τὴν φυτικὴν μόνον τροφὴν καὶ οὐχὶ πρὸς τὴν ζωϊκήν· πράγματι δὲ οἱ ἐκ τῶν ὀρθοδόξων φυτοφάγων ὠμοφαγοῦσιν.

Σημ. 4.—*Ἄλευρα* εἶναι τὰ ἐκ σίτου ἀληλεσμένου, *ἄλφιτα* δὲ τὰ ἀπὸ κριθῆς ἀδρομερῶς κεκομμένης (Ἀρχ. Ἑλλ. Γυναικ. σημ. 50).

Σημ. 5.— *Μᾶζα, Μαζίον* (μαζοφαγέειν) ἐκ τοῦ *μάσσειν, μάττειν* = *φυρᾶν* ἦτο μῖγμα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον πυκνὸν παρασκευαζόμενον ἐκ κριθίνου ἀλεύρου ἐν ὀξυμέλιτι, ὑδρομέλιτι, γάλακτι, ὕδατι ἢ καὶ ἄλλαις οὐσίαις (Daremberg Oeuvres choisies d'Hippocrate 1855 № 22)· ἡ μᾶζα πυκνοτέρα τὴν σύστασιν πκρωμοίαζε πλακοῦντα, ὃν ὡς θῦμα ἀγνὸν ὑπὸ διάφορα ὀνόματα προσέφερον τοῖς θεῖς (Εὐαγγ. Αὐτόθι)· οἱ Βαβυλώνιοι ὡς ἐξ ἰχθύων ἄρτον, οὕτω παρεσκεύαζον καὶ μᾶζαν (Ἡρδ. 1. 200. Ἀρχ. Ἑλλ. Γυναικ. σ. 47), ἐπίσης οἱ Σκύθαι παραλαμβάνοντες ἔκ τινος καρποῦ τὸν πυρῆνα, διὰ τὸ λίπος αὐτοῦ διακρινόμενον, ἐρευστοποίουν καὶ παρεσκεύαζον μᾶζαν, ἥτις ἀναφέρεται ὑπὸ τὸ ὄνομα *παλάθη*, ἢ συνανεμίγνυον γάλακτι καὶ ἔπινον (Ἡρόδ. ST. 23)· παρομοίαν περίπου τῇ μάζῃ κατασκευὴν εἶχε καὶ ὁ κυκεὼν ὁ ἐξ ἀλφίτων μεθ' ὕδατος, μέλιτος, γάλακτος (αἰγείου, βοείου, ἱππείου, ὀνείου ἢ οἰείου) τυροῦ, οἴνου (Ἱππ. Συλλ. *Περὶ Διαίτης τὸ Δεύτερον* καὶ *Daremberg*, αὐτόθι, σ. 517 № 24) παρασκευαζόμενος. Τῆς μάζης δὲν διαφέρει πολὺ τὸ ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ σήμερον ἔτι κατασκευαζόμενον *Κεσκέκι*, ὅπερ συνίσταται ἐξ ἀποφλοιωμένου σίτου (τοῦτο κατορθοῦσι βράζοντες τὸν σῖτον ἐπὶ $1^1/_2$—2 ὥρας καὶ εἶτα ἐντὸς μεγάλων ἰγδίων διὰ κοχλιαρίων ἀναλόγων διαφοροτρόπως ἀναταράσσοντες, ὅτε ὁ σῖτος τότε ἀποφλοιοῦται)· τὸν οὕτω δὲ ἀποφλοιούμενον σῖτον βράζουσι τὸ δεύτερον ἐπὶ 2 καὶ 3 ὥρας καὶ λειοτριβοῦσιν εἶτα, οὕτως ὥστε, ἐξ αὐτοῦ ἀποτελεῖται χυλός, ἐν ᾧ προσθέτουσι βούτυρον, κρέας λεπτῶς κεκομμένον ἢ κατὰ προτίμησιν, στῆθος ὄρνιθος ἑψημένης καὶ τεχνηέντως εἰς τὰ ἀρχικὰ συστασικὰ (ἴνας) μεταβαλλομένης.

Σημ. 6.—Τὰ *πέμματα* ἢ *ἐπιρροφήματα* καὶ *πλακοῦντες* παρεσκευάζοντο ἰδίως ἐκ λεπτοτάτων ἀλευροειδῶν οὐσιῶν, σεμιδάλεως, σησάμου, σίτου, κριθῆς, ζειᾶς κτλ. μετὰ γάλακτος, μέλιτος, τυροῦ, ὠῶν, ἐλαίου, ὀείου, δημοῦ βοῶν καὶ προβάτων, συνανεμίγνυον δέ, ἔνθα ἤρμοζε, καὶ ἀμύγδαλα, σταφίδας, ἄνηθον, μάραθρον, κύμινον, σπανιώτερον μικρὰ πτηνά, ὡς τὰς συκαλίδας· οἱ πλακοῦντες ὑπὸ διάφορα ὀνόματα, ἦσαν προσφιλῆ ἐδέσματα (ὅρ. *Εὐαγγελίδου*, αὐτόθι).

Σημ. 7.— Περὶ τῆς ἀνθρωποφαγίας ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις ὁ *Gassl* (αὐτόθι), σύμφωνος καὶ πρὸς ἄλλους λογίους, ἀμφιβάλλει καὶ ζητεῖ δι' αὐθαιρέτου ἑρμηνείας ἵν' ἀποδείξῃ, ὅτι ἡ λέξις *ἀνθρωποφάγος* δὲν σημαίνει ὅ τι κυριολεκτικῶς ἐκφράζει, ἀλλὰ τὸν αἱμοβόρον καὶ ἔχοντα ἦθη ἀγριώτατα· καθ' ἡμᾶς τὸ ἀνθρωποφάγος δέον νὰ ἐξηγηθῇ κυριολεκτικῶς, οὐδεὶς δὲ λόγος ἀμφιβολίας ὑπάρχει, ἀφοῦ καὶ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἡ ἀνθρωποφαγία ἐβεβαιώθη ἐν τῇ Δαχομέῃ τῆς Ἀφρικῆς καὶ ἀλλαχοῦ· ὁ *Ἡρόδοτος* ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ μετὰ πεποιθήσεως περὶ τῆς ἀληθείας ταύτης γράφει καὶ δὲν περιορίζεται εἰς ἓν καὶ μόνον γεγονός· καὶ ὡς μνημονεύει τοῦ ἐθίμου θρακικῆς φυλῆς «τὸν μὲν γινόμενον περιεζόμενοι οἱ προσή» κοντες ὀλοφύρονται, ὅσα μὲν δέει ἐπεί τε ἐγένετο » ἀναπλῆσαι κακά, ἀνηγεόμενοι τὰ ἀνθρωπήια πάντα » πάθεα, τὸν δ' ἀπογινόμενον παίζοντές τε καὶ ἡ» δόμενοι γῇ κρύπτουσι ἐπιλέγοντες ὅσων κακῶν » ἐξαπαλλαχθείς ἐστι ἐν πάσῃ εὐδαιμονίᾳ» (Ε′ 4), οὕτω ἀναφέρει καὶ τοὺς Καλατίας, Ἰνδικὸν φῦλον, καὶ τοὺς Παδαίους κατεσθίοντας τοὺς γονεῖς αὐτῶν (Γ′ 38, 99-100), ἐπίσης ἄλλα ἔθνη Ἰνδῶν «κτεί» νοντα οὐδὲν ἔμψυχον καὶ ποιοφαγέοντα»· ἀλλὰ τοὺς ἑαυτῶν γονεῖς ἀσθενεῖς εἰς τὴν ἔρημον φέροντα καὶ ἐγκαταλιμπάνοντα ἄνευ φροντίδος περὶ τῆς ζωῆς ἢ τοῦ θανάτου αὐτῶν (Β. 100)· ἐκ τῶν Σκυθικῶν πάλιν φύλων ἀναφέρει τοὺς Μασσαγέτας· «ἐπεὰν δὲ γέρων (π. χ. ὁ πατὴρ ἢ ὁ πάπ» πος) γένηται κάρτα, οἱ προσήκοντες πάντες συν» ελθόντες θύουσί μεν καὶ ἄλλα πρόβατα ἅμα » αὐτῷ, ἑψήσαντες δὲ τὰ κρέα κατευωχεύσντας· » ταῦτα μὲν τὰ ὀλβιώτατά σφι νενόμισται, τὸν δὲ » νόσῳ τελευτήσαντα οὐ κατασιτέουσι, ἀλλὰ γῇ » κρύπτουσι, συμφορὴν ποιεύμενοι ὅτι οὐκ ἵκετο εἰς » εἰς τὸ τυθῆναι» (Α. 216)· ὁμοίως, ὡς ἀνθρωποφάγων μνημονεύει τῶν *Ἰσσηδόνων* (Δ) καὶ ἄλλων σκυθικῶν ἐθνῶν, ἅτινα ἐπὶ 100 αἰχμαλώτων ἔσφαζον ἕνα, οὗτινος τὸ αἷμα ἔπιον, ἢ τὸ δέρμα ἐξέδερον, διότι «δέρμα ἀνθρώπου καὶ παχὺ καὶ λαμπρὸν ἦν, σχεδὸν δερμάτων πάντων λαμπρότατον λευκότητι», ὡς ἐρρόνουν (Δ, 62, 63).

Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ τῆς λέξεως «φθειροτραγέουσι μοῦνοι τῶν ταύτῃ» (καὶ ὁ λόγος περὶ

1. Ἀρχ. Ἑλλ. Γυναικ. Σημ. 6, σ. 234.

1. Περὶ ἁρίσσης κατασκευῆς τοῦ σώματος. Τ. 4, σ. 743 ἔκδ. Kühn.

2. Ὑγιεινὰ παραγγέλματα ἐν τοῖς Ἠθικοῖς, ἔκδ. στερεότ.

τῶν *Βουδίνων*. Ἡρ. Δ. 109) ὁ *Grassl* ἀποδίδωσι τὴν ἔννοιαν τοῦ συντρίβειν τὰς φθεῖρας = laüse knacken, τοῦθ' ὅπερ Θεωρῶ βεβιασμένον, διότι οἱ *Βουδῖνοι* τρώγοντες καὶ ἄλλας τροφάς, ὡς πάντες οἱ ὁμόφυλοι αὐτῶν, «μοῦνοι τῶν ταύτῃ» ἦτοι μόνοι τῶν κατοικούντων ἐν τῇ περιοχῇ ἐκείνῃ ἔτρωγον καὶ τὰς φθεῖρας, ἐνῷ οἱ *Γελωνοὶ* (Δ, 104) πλησιέστατα αὐτοῖς κατοικοῦντες, γῆς ἐργάται καὶ σιτοφάγοι καὶ κήπους κεκτημένοι, δὲν ἔτρωγον· τὸ ὀρθὸν τῆς παρατηρήσεως ταύτης ὑποστηρίζεται ἐμμέσως καὶ ἐκ τῶν ἑπομένων, ὅτι αἱ γυναῖκες τῶν *Ἀδυρμαχιδῶν* τὰς κεφαλὰς κομέουσαι τὰς φθεῖρας ἐπεὰν λάβωσι τὰς ἑαυτῆς ἑκάστη ἀντιδάκνει καὶ οὕτω ρίπτει (Δ. 168) δηλ. ἡ *Ἀδυρμαχὶς* τὰς φθεῖρας αὐτῆς ἁπλῶς δάκνει καὶ ρίπτει ἀλλὰ δὲν τρώγει· αἱ λεπτομέρειαι αὗται καθ' ἡμᾶς ὑποστηρίζουσι τὴν ἀλήθειαν τῶν λεγομένων.

Σημ. 8. — Μετὰ τὸν ἄρτον καὶ τὴν μᾶζαν πάντα τὰ ἄλλα ἐθεωροῦντο καὶ ὠνομάζοντο: *ὄψα* καὶ *παροψήματα*=προσφάγιον ἦτοι πᾶν ὅ τι φύσει ἢ τέχνῃ παρεσκευάζετο χάριν τοῦ ἄρτου· ἐπειδὴ δὲ παρ' Ἕλλησιν ἰδίως ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις, ἠγαπήθη πολὺ ὁ ἰχθύς, διὰ τοῦτο «πάντων τῶν παροψημάτων, λέγει ὁ Ἀθήναιος, ἐξενίκητε, καὶ διὰ τοῦτο ὀψοφάγοι=(ἰχθυοφάγοι)» ἐπωνομάσθησαν.

Σημ. 9. — *Ἄλφιτα* (ἀλφιτοσιτέειν) ἢ ἄλητον καὶ ἀλείατα ἐκ κριθῆς, ὡς εἴπομεν, παρασκευαζόμενα, ἦτο κατ' ἐξοχὴν τροφὴ ροφητὴ (Ἀρχ. Ἑλλ. Γυναικ. σ. 48 καὶ 49)· ἐκτὸς τῶν ἀλφίτων, τοῦ ἄρτου, καὶ τῶν ὁμοειδῶν σπερμάτων εἶχον καὶ μεγάλην ποικιλίαν ἔκ τε τοῦ φυτικοῦ καὶ τοῦ ζωικοῦ βασιλείου: οὕτω κυάμους, κισσούς, ἐρεβίνθους, κέγχρους, χόνδρους, φακῆν κτλ., πλῆθος λαχάνων παντοδαπῶν, ἐν οἷς τὰ πράσα, τὰ κρόμμυα καὶ τὰ σκόροδα ἀποθεωθέντα ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων κτλ., ὀπώρας, ᾠά, τυρόν, γάλα, μέλι, οἶνον, ἐλαίας κτλ., κρέας αἴγειον, μόσχειον, πρόβειον, βόειον, ὕειον, τὸν λαγῶόν, τὴν ἔλαφον, σῦν τὴν ἀγρίαν, χῆνας, ἀλεκτρυόνας, ὄρνιθας κτλ., πετεινά, ὡς πέρδικας, τρυγόνας, συκαλίδας, περιστερὰς κτλ., ἰχθῦς, ἐν οἷς τοὺς τεταριχευμένους καὶ ἁλιπάστους, περὶ ὧν συχνὸς ὁ λόγος ἐν τοῖς Ἱππ. Συγγράμμασιν.

Σημ. 10. — Ὁ ἀλκοολισμός, (ἤτοι ἡ χρῆσις τῶν οἰνοπνευματωδῶν ποτῶν), ὑπῆρξεν ἀρχαιότατον ἔθος καὶ ἐλάττωμα τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας· ὁ ἀρχαιότερος τῶν ἱστορικῶν *Ἡρόδοτος*, μνείαν ποιούμενος τῶν Καππαδοκῶν, οἵτινες «οὐκ οἴνῳ διαχρέονται, ἀλλ' ὑδροποτοῦσι» δὲν παραλείπει τὴν μνείαν καὶ τῶν ἐθνῶν τῶν ποιουμένων χρῆσιν τοῦ οἴνου: οἱ Βαβυλώνιοι καὶ οἱ Ἀσσύριοι διὰ τὴν ἔλλειψιν τῆς ἀμπέλου παρεσκεύαζον οἶνον ἐκ φοινίκων, οἱ Αἰγύπτιοι ἐκ κριθῶν, ἔνθα δ' ἤκμαζεν ἡ ἄμπελος, τὸν ἀμπέλινον (Ἡροδ. Ι. 37 καὶ Grassl's: Herodot als Ethnolog. Dissert. 1904 καὶ Ἀθηναίου Β΄ 2ον). Οἱ Σκύθαι ἦσαν παροιμιώδεις ἐπὶ ἀκρατοποσίᾳ (Ἡροδ. Δ. 84), φῦλον δέ τι Καυκάσιον, μὴ δυνάμενον νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν οἰνοποτικὴν αὐτοῦ ἐπιθυμίαν, ἔρριπτεν ἐπὶ τῆς πυρᾶς καρποὺς ἐπιχωρίους, ὧν τὴν ὀσμὴν ὀσφραινόμενον ἐμέθυε, «κατά περ Ἕλληνες τῷ οἴνῳ», παρατεινομένης δὲ τῆς μέθης ᾖδον καὶ ὠρχοῦντο (Ἡροδ. Α. 202)· οἱ Πέρσαι οἰνοπότουν ἐπίσης καθ' ὑπερβολὴν «μεθυσκόμενοι δὲ ἐώθασι βουλεύεσθαι τὰ σπουδαιότερα τῶν πρηγμάτων» (Ἡροδ. Α. 133). Οἱ Ἕλληνες εἰς ἀρχαιοτέρους ἔτι χρόνους μεγάλην τοῦ οἴνου ἐποιοῦντο κατάχρησιν· ἤδη ὁ Ἀθήναιος γράφει: «Βυζαντίους οἰνόφλυγας ὄντας ἐν τοῖς καπηλείοις »οἰκεῖν, ἐκμισθώσαντας τοὺς ἑαυτῶν θαλάμους »μετὰ τῶν γυναικῶν τοῖς ξένοις, πολεμίας σάλπιγγος »οὐδ' ἐν ὕπνοις ὑπομένοντες ἀκοῦσαι, δι' ὃ καὶ »πολεμουμένων ποτὲ αὐτῶν καὶ οὐ προσκαρτερούν»των τοῖς τείχεσι, *Λεωνίδας ὁ στρατηγὸς* ἐκέ»λευσε τὰ καπηλεῖα ἐπὶ τῶν τειχῶν σκηνοπηγεῖν »καὶ μόλις ποτε ἐπαύσαντο λιποτακτοῦντες» (σελ. 979). Ὁ οἶνος παρ' Ἕλλησιν ἦτο οὐ μόνον στοιχεῖον θεραπευτικὸν ἐν τῇ θεραπείᾳ τῶν ἀσθενειῶν, ἀλλὰ καὶ ποτὸν ἀπολαυστικὸν πολλοῦ λόγου ἄξιον· αὐτοὶ οἱ Σπαρτιᾶται οἱ ἐπὶ ἐγκρατείᾳ φημιζόμενοι ἐφιλοδώρουν τοῖς βασιλεῦσιν αὐτῶν δι' ἀλφίτων καὶ οἴνου, πλὴν πάντοτε, ὡς εἰκάζεται, ἦσαν μετριώτεροι ἄλλων ἑλληνικῶν πληθυσμῶν ποιουμένων ὑπέρβασιν τοῦ μετρίου, ὡς ἐν τοῖς *Δειπνοσοφισταῖς* τοῦ *Ἀθηναίου* καταφανὲς γίγνεται· ἐκ τῆς εἰθιζομένης μέθης παρὰ τοῖς συγχρόνοις αὐτοῦ λαβών, φαίνεται, ἀφορμὴν συνέγραψε καὶ ὁ *Ἀριστοτέλης* περὶ μέθης βιβλίον.

Οἱ Ρωμαῖοι ἐν τοῖς χρόνοις τῆς χλιδῆς καὶ τῆς διαφθορᾶς δὲν ὑπελείφθησαν ἐν τῇ χρήσει τοῦ οἴνου, ἐσυνείθιζον δὲ ποικιλίαν οἴνου καὶ δὴ καὶ τὸν θαλασσίτην, ὡς ἀπεκάλουν τὸν δι' ἁλμυροῦ ὕδατος, συμβουλῇ τοῦ ἰατροῦ *Ἀσκληπιάδου*, ἐξ ἡμισείας συγκερνώμενον (M. Albert: Les médecins grecs à Rome 1894). Ἡ χρῆσις τοῦ οἰνοπνευματώδους ὑγροῦ, ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τῶν γνωστῶν ἡμῖν σήμερον, δὲν παρεωρᾶτο παρὰ τοῖς φυτοφάγοις λαοῖς τῆς Ἀσίας· ἤδη ἐν Ἀνάμ, τῆς Γαλλικῆς Ἰνδοσινικῆς ἀποικίας, κατασκευάζουσιν ἐξ ὀρύζης οἰνόπνευμα γνωστὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα Σουμσούμ, ἐν δὲ τῇ Ἰαπωνίᾳ τὸ Saki, οὗτινος, ἐν ὡρισμένῃ ποσότητι, ἐγίγνετο χρῆσις ὑπὸ τοῦ στρατοῦ ἐν τῷ τελευταίῳ πολέμῳ τῆς Ἅπω Ἀνατολῆς· οἱ Ἰάπωνες παρασκευάζουσι καὶ οἶνον, ὃν πίνουσιν οἱ νεόνυμφοι ἐν τῇ τελέσει τῶν γάμων· σχετικὰ περὶ τῆς κατὰ τὸν Μέσον αἰῶνα καὶ μετὰ ταῦτα οἰνοποσίας παραπέμπω εἰς Journal de Médecine interne N° 1905 «*La vin et l'ivrognerie à travers des âges*» par Lanceraux. Ἡ χρῆσις τῶν ἀλκοολικῶν ποτῶν ἐν τῇ διαδρομῇ τῶν αἰώνων, παρ' ὅλην τὴν θρεπτικὴν αὐτῶν σημασίαν ἢ τὰς ἀπολαυστικὰς αὐτῶν ἡδονάς, ὡς ἀποφαίνεται ὁ εἰδικῶς τὰς ἰδιότητας τοῦ ἀλκοολισμοῦ μελετήσας *Rosmann* (Bflüger's: Archiv B. d. 100), ὑπῆρξεν ἡ φοβερωτέρα πληγὴ τῆς ἀνθρωπότητος· τὸ δέ, ὅτι ὁ *Goethe* καὶ ὁ *Bismark* δὲν θὰ ἔζων περισσότερον, ἐὰν δὲν ἐποιοῦντο τὴν μεγάλην τῶν πνευματωδῶν χρῆσιν, οὐδόλως δικαιολογεῖ τοὺς ἐκφύλους τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων.

Σημ. 11.— Οἱ ἀρχαῖοι τὴν φυσιολογικὴν ταύτην λειτουργίαν τῆς ἀναπνοῆς ἀγνοοῦντες, ἠρκοῦντο εἰς τὴν ἁπλῆν ὑπόθεσιν τῆς διὰ τοῦ πνεύματος εἰσόδου ἀτμοσφαιρικοῦ ἀέρος διὰ τοῦ ἀρτηριακοῦ συστήματος εἰς ὅλον τὸ σῶμα διανεμομένου· μόνος ὁ *Εὐρυφῶν*, διάσημος τῆς ἀρχαιότητος ἰατρός, ἠρνεῖτο τὴν τοιουτότροπον κυκλοφορίαν τοῦ ἀέρος καὶ ἐκ πεποιθήσεως παρεδέχετο ἐν ταῖς ἀρτηρίαις μόνον αἷμα, τοῦθ' ὅπερ παρεδέχετο καὶ ὁ *Γαληνὸς* ἀλλὰ σὺν αὐτῷ καὶ ἀέρα. (Ἀρχ. Ἑλλ. Γυν. σελ. 24 καὶ Σημ. 17).

Σημ. 12. — Τὰ εἴδη τῶν ἐν τῷ ἐντερικῷ σωλῆνι μικροβίων ἀνέρχονται κατὰ τὰς νεωτέρας ἐρεύνας εἰς 50 ἢ 57 κατ' ἄλλους· μὴ παρατηρούμενα ἐν τῷ μυκωνείῳ τοῦ νεογεννήτου βρέφους, ἀναφαίνονται ὀλίγα τινὰ εὐθὺς μετὰ τὴν γαλακτοτροφίαν καὶ κατὰ ποσὸν αὐξάνουσι προχωρούσης τῆς ἡλικίας· παρ' ἐνήλιξιν ἀποσκυβαλίζονται ἐντὸς 24 ὡρῶν κατὰ τὸν Vignal καὶ Suckdorf 30—40 διςεκατ.: Οἱ Gilbert καὶ Dominici ὑπολογίζοντες ἐπὶ τῇ βάσει καὶ τοῦ εἴδους τῶν τροφῶν εὑρίσκουσι τὰ μικρόβια ἀνερχόμενα εἰς 11,725 ἑκατ., ἐνῷ κατὰ τὴν γαλακτοπρσίαν μόνον εἰς 164,250,000· ὑπάρχουσι πάλιν οἱ διὰ καλλιεργίας ἐντὸς 24 ὡρῶν ἀναβιβάζοντες αὐτὰ εἰς 8.800 διςεκατ., ἄνευ δὲ τοιαύτης εἰς 90 διςεκατ. καὶ ἔτι πλέον κατ' ἄλλους· ἐν γένει τὸ λεπτὸν ἔντερον ἐμπεριέχει ὀλιγώτερα ἢ τὸ τὸ παχὺ (Société de Biologie 1894, p. p. 117 καὶ 277 ὅρα καὶ Gaz. hebd. de Soc. Méd. de Bordaux).

Σημ. 13. — Ἡ ἐπιπλοκὴ τοῦ λευκώματος μετὰ νοσημάτων μὴ νεφριτικῶν δύναται δικαίως νὰ ἐμβάλῃ ὑπονοίας περὶ τῆς σχέσεως αὐτοῦ παθογενητικῶς πρὸς τοὺς νεφρούς· ἤδη ὁ Grossmann (Berl. Kl. Wochenschriff, σ. 138. 1879) ἀπὸ πολλοῦ παρετήρησε σάκχαρον καὶ λεύκωμα, ἐξηγήσας αὐτὰ ἐκ τῆς ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ εὑρέσεως ὄγκου καταλαβόντος τὸν περὶ τὸ ἐφίππιον χῶρον· ὁ A. Robin, ἀνεξαρτήτως ὀργανικῶν ἀλλοιώσεων τῶν νεφρῶν, εἰδικῶς ἐν τῷ ζητήματι τῆς θρέψεως μελετήσας τὰς ἐν τῷ ὀργανισμῷ χημικὰς τροπολογίας τῶν ὑγρῶν, κατέτεινεν εἰς τὴν παραδοχὴν τῆς ἀπεκκρίσεως καὶ ἀλλοτρίων τῇ φυσιολογικῇ τοῦ οὖρου συστάσει οὐσιῶν ὡς τοῦ λευκώματος καὶ παρεδέξατο λειτουργικὴν λευκωματουρίαν καὶ διαβήτην λευκωματουρικόν, ἤτοι καταστάσεις παθολογικὰς δυναμένας βαθμηδὸν νὰ προκαλέσωσι χρονίαν νεφρίτιδα (Σύστημα Θεραπευτ. Μετ. Ἑλληνική· A. Robin καὶ Arnozan, σ. 20, 161). Ὁ Teissieps (Sur l'albuminurie hépatogène. Sem. Med. 1899. N° 36) ὑποστηρίζων, ὅτι τὸ ἧπαρ μετασχηματίζει τὰς τοξικὰς λευκωματούχους οὐσίας εἰς ἧττον τοξικάς, ἀξιοῖ ὅτι, ἐν ἀνεπαρκείᾳ λειτουργικῇ τοῦ ἥπατος βεβαίως, εἶναι δυνατὸν διὰ τοῦ πλεονασμοῦ τῶν μὴ ἀποβαλλόντων τὴν τοξονικὴν ἰδιότητα λευκωματούχων σωμάτων νὰ προκληθῇ δευτεροπαθὴς νεφρῖτις· ἐὰν εἰς τὰ εἰρημένα προσθέσωμεν τὴν παρ' ἐγκύοις νεφρίτιδα, ἐκ τῆς ὁποίας ἀφορμὴν λαμβάνοντες ὁ Gaucher καὶ Sergent (Revue de Medecine 1901. N°) λέγουσιν ὅτι «ne tarde pas, sous l'influence de la duré de la cause, à s'interstitialiser», καὶ ἐξ ὅσων ὁ *Duncan* — Bulkley (Wiener Med. Presse 1904. N° 43) περὶ νεφριτικῶν διαταραχῶν, ἕνεκα ἐκκριτικῶν ἀνωμαλιῶν τοῦ δέρματος καὶ ἄλλων παθήσεων ἐσωτερικῶν συστημάτων, λέγουσι, τείνομεν νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἐν τῇ χρονίᾳ νεφρίτιδι φωράται τὸ ἀποτέλεσμα λευκωματούχων τοξινῶν μὴ ἐξουδετερωθεισῶν ἐν τῇ ὑπερβαλλούσῃ ἀπεκκρίσει τῆς κυτταρικῆς λειτουργίας, κατ' ἀκολουθίαν ἡ λευκωματουρία εἶναι διαταραχὴ θρεπτικὴ φέρουσα δευτεροπαθῶς νεφριτικὰς ἀλλοιώσεις.

Σημ. 14. — Πειραματικῶς ἐν φυσιολογικοῖς ἐργαστηρίοις ἐδοκιμάσθη ἡ τοῦ πεπτικοῦ σωλῆνος ἀπολύμανσις, τοῦθ' ὅπερ ἀδύνατον παρὰ ζῶντι ἀνθρώπῳ· καὶ ὅμως εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποβιβασθῇ ὁ ἀριθμὸς τῶν μικροβίων καὶ τὸ ποσὸν τῶν τοξινῶν διὰ χημικῶν ἁλάτων, οἷον τοῦ θειικοῦ Νατρίου καὶ τῆς θειικῆς Μαγνησίας, τῆς Βενζοναφθόλης καὶ τοῦ Καλομέλιτος, εἰ καὶ περὶ αὐτοῦ ἠκούσθη ὅτι, καθαρτικὴν μὲν ἰδιότητα ἔχει, οὐχὶ δὲ καὶ ἀντισηπτικὴν (Weill. Ueber die Wirkung der internen Desinfections Krankheiten. Monatsheff 10 καὶ 11).

Σημ. 15. — Οὕτω τὰς πρασίνους φυτικὰς οὐσίας καὶ τὰς ὀπώρας ἐν τῇ Φωσφατουρίᾳ ὡς ἐμπεριεχούσας ὀξαλικὰ ἅλατα: τὸ ὀνόβλιτον (σπανάκι) καὶ ἀσπάραγον ἕνεκα τῆς ὀξύνης, τὴν κράμβην, τέτον, καφφέ, κακάον τοῖς προσδιατεθειμένοις εἰς λιθίασιν: ἐπὶ πλέον τὰ ἐμπεριέχοντα ἀσβεστοῦχα ἅλατα, ὡς τὸ ὀνόβλιτον, τὰ λάχανα, καὶ αἱ ξηραὶ

ὀπῶραι εἰς γέροντας τείνοντας εἰς τὴν Ἀρτηριοσκλήρυνσιν· ἐν δὲ τῇ ἀτονίᾳ, ἀνευρυσμῷ στομάχου, μετὰ καὶ ἄνευ βλαβῶν τοῦ βλενογόνου ἅπαντος τοῦ πεπτικοῦ σωλῆνος, φευκτέα πᾶσα τραχεῖα καὶ χονδροειδὴς φυτικὴ τροφή.

Σημ. 16. — Ἡ μόνη φυσιολογικὴ θεωρία ἡ καθ' ἅπαντα τὸν ἀρχαῖον ἰατρικὸν κόσμον ἐπικρατήσασα ἦτο ἡ τῶν χυμῶν, διὰ τοῦ Ἱπποκράτους καὶ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ ἐκθύμως στηριχθεῖσα· ὑπῆρξαν καὶ ἄλλαι, ἀλλὰ δὲν ἐπέζησαν· περὶ τῶν θεωριῶν τούτων ἐν πολλῇ συντομίᾳ τινὰ ἀναφέρονται ἐν τῇ ἐμῇ Ἀρχ. Ἑλλην. Γυναικ. σ. 28.

Σημ. 17. — Ὁ ἄνθρωπος, ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν ἤδη αἰώνων, τῶν πάντων ἀποπειρώμενος πρὸς σωτηρίαν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἀλγηδόνων καὶ ἀσθενειῶν, δὲν ἀπεδειλίασε χρῆσιν ποιούμενος θεραπευτικὴν καὶ διαφόρων ζωικῶν ἱστῶν καὶ ἐκκρίσεων τῶν ζῴων καὶ αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου πολλάκις· ἡ δημώδης αὕτη ἰατρεία καθιερώθη, ὅταν διὰ τοῦ χρόνου οἱ ἱερεῖς, ἐξ ἰδίων συμφερόντων ἀγόμενοι, εἰκειοποιήθησαν τὸ χάρισμα τοῦ προλέγειν, ἐκ τῆς θέας τῶν σπλάγχνων σφαζομένου ζῴου, οὐ μόνον τὴν θείαν βούλησιν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐνδεικνυομένην θεραπείαν τῶν ἀσθενειῶν· ἡ θεωρία αὕτη (De l'embloi thérapeutique des tissus ect. ect. Revuc Méd. Pharmaceutique 1891 c. 154, 170, 190), δὲν εὗρε χάριν ἐν τοῖς Ἱπποκρατικοῖς χρόνοις, κατέκτησεν ὅμως ἔδαφος ἐν τοῖς Ἀλεξανδρινοῖς χρόνοις, οὕτως, ὥστε καὶ διακρεπὲς τῆς ἐπιστήμης μῦσται δὲν παρέμειναν ἀνεπηρέαστοι.

Παρατήρησις : Ἐνταῦθα ὀφείλω νὰ παρατηρήσω ὅτι, ἐν τῇ μελέτῃ περὶ Ἰατρικῆς Ἀρχαιολογίας τῇ δημοσιευθείσῃ ἐν τῷ ΚΘ΄ Τόμῳ, ἐν τῇ 211 σελ., πρώτῃ στήλῃ καὶ 28ῃ γραμμῇ, παρελείφθη ἡ μονοσύλλαβος λέξις *δέν*, ὅθεν ἀνατρέπεται ἡ ἐκφραζομένη γνώμη· ὥστε ἀντὶ: *ἐκ τοιαύτης τῶν πραγμάτων καταστάσεως δυνάμεθα* κτλ. ῥητέον: *ἐκ τοιαύτης τῶν πραγμάτων καταστάσεως δὲν δυνάμεθα* κτλ.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΣΗΜΑΣΙΑΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

ὑπὸ

HENRY HOUSSAYE
ΜΕΛΟΥΣ ΤΗΣ ΓΑΛΛΙΚΗΣ ΑΚΑΔΗΜΕΙΑΣ[1]

(Ἀπηγγέλθη ἐν τῇ ΑΦΗ΄ ἐκτάκτῳ γενικῇ συνεδρίᾳ τῆς 9ης Σεπτεμβρίου 1905[2]).

Θεωρῶ ἐμαυτὸν ἀπείρως *τετιμημένον* ὑπὸ τῆς *συνεδρίας* ταύτης, πλὴν φοβοῦμαι μήπως δὲν φανῶ ἄξιος τῆς τιμῆς ταύτης.

Καθ' ἃ μοι εἶπον, αἱ ἐφημερίδες ἀνήγγειλαν ὅτι ἐσκόπουν νὰ κάμω διάλεξιν! Ἂν ἔπραξαν τοῦτο ἠπάτησάν πως τοὺς ἀναγνώστας αὐτῶν. Τοῦτο ἄλλως τε συχνάκις συμβαίνει εἰς τὰς ἐφημερίδας. *Διάλεξιν!* Ἀλλ' ἂν αἱ περιστάσεις πλείστας μοὶ ἐνέπνευσαν κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν μου διαλέξεις, οὐχ ἧττον οὐδέποτε ἐποίησα οὔτε ἐν Παρισίοις οὔτε ἀλλαχοῦ διάλεξιν κατὰ τὴν κυρίαν τῆς λέξεως σημασίαν. Καὶ τοῦτο διὰ πολλοὺς λόγους, ὧν ὁ κυριώτερος εἶναι ὅτι δὲν εἶμαι ἀγορητής.

Πολλοὶ ἐπιεικῶς φερόμενοι λέγουσιν ὅτι γνωρίζω νὰ γράφω, ἀλλὰ γράφειν καὶ ὁμιλεῖν εἶναι δύο πράγματα λίαν διάφορα, καὶ ἡ δημοσίᾳ ἀνάγνωσις τοῦ γραπτοῦ λόγου, ἐὰν δύναμαι νὰ εἴπω οὕτω, δὲν ἔχει οὔτε τὴν ἡδύτητα, οὔτε τὸ ἀπρόοπτον, οὐδὲ τὴν ἐντύπωσιν τοῦ ἐξ ὑπογυίου λόγου. Εἶναι εἶδος ἀπαγγελίας μονοτόνου καὶ ὑπνωτικῆς, εἶναι ψυχρὰ ὡς λόγος ἀκαδημαϊκοῦ . . .

Καὶ ἑτέρα ἀκόμη αἰτία θά με ἠμπόδιζε νὰ κάμω διάλεξιν ἐνταῦθα. Ἡ ἔλλειψις χρόνου ὅπως προετοιμάσω αὐτήν. Δὲν εἶχον ἢ δύο μόνον ἡμέρας, καθ' ἃς ὤφειλον νὰ ἐπανίδω τὸν ναὸν τῆς τοῦ *Θεοῦ Σοφίας*, νὰ ἐπισκεφθῶ τὸ ὡραῖον *Μουσεῖον*, ὅπερ συνέπηξεν ἡ Α. Ε. ὁ *Χαμδῆ βέης*, χάρις εἰς τὰς πεφωτισμένας βουλὰς τῆς *Α. Α. Μ. τοῦ Σουλτάνου*, νὰ διατρέξω τὴν *Μεγάλην ἀγοράν*, νὰ μεταβῶ εἰς *Χρυσόπολιν*, ν' ἀνέλθω εἰς τὸ κοιμητήριον τοῦ *Ἐγιούπ*. Πάντες δὲ θά μ' ἐκακίζετε ἐξ ἄλλου ἄν, ἐλθὼν εἰς τὴν ὡραίαν ταύτην πόλιν ὑμῶν, τὴν *Κωνσταντινούπολιν*, δὲν ἐφρόντιζον νὰ ἴδω τι, ἀλλ' ἁπλῶς ἐνεκλείσμην ἐν τῷ ξενοδοχείῳ τῶν Θεραπείων, ἵνα προετοιμάσω μίαν διάλεξιν.

Ὡς ἐκ τούτου οὐδὲν ἀπολύτως ὑπεσχέθην. Ἁπλῶς μόνον ἐδήλωσα εἰς τὸν κ. *πρόεδρον*

1. Μετάφρασις ἐκ τοῦ γαλλικοῦ.
2. Ἴδε πρακτικὰ σελ. 8.

τοῦ Συλλόγου, ὅτι θὰ ἤμην λίαν εὐτυχὴς ἂν παρευρισκόμην εἰς μίαν συνεδρίαν τοῦ *Φιλολογικοῦ* τούτου *Σωματείου* καὶ ὅτι θὰ ἀπηύθυνον λόγους τινάς, ὅπως εὐχαριστήσω τὸν Σύλλογον διὰ τὴν τιμήν, ἣν ἠθέλησεν ἐν τῷ προσώπῳ μου νὰ κάμῃ εἰς τὴν *Γαλλικὴν Φιλολογίαν*.

Τὰς εὐχαριστίας μου ταύτας διατυπῶ ἐξ ὅλης καρδίας, ἐπισυνάπτων συνάμα καὶ τὰ συγχαρητήριά μου διὰ τὰς διηνεκεῖς προσπαθείας καὶ τὰς γονίμους ἐργασίας τοῦ Συλλόγου.

Ἔχομεν ἐν Γαλλίᾳ Σωματεῖον ἀδελφὸν τοῦ ὑμετέρου Συλλόγου, τὴν *Ἑταιρείαν πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν Ἑλληνικῶν σπουδῶν*, ἱδρυθεῖσαν τῷ 1867 ὑπὸ ὁμίλου ἑλληνιστῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀναφέρω τὸν *Ἐγξέρ*, τὸν *Μπανλῆ*, τὸν *Πατέν*, τὸν *Γκινιώ*, τὸν *Μπρουνὲ-δὲ-Πρέλ*, τὸν *Μίλλερ*· ὁ *Ἐδμόνδος Ἀμποῦ* δὲν συγκατηριθμεῖτο μεταξὺ αὐτῶν. Θεωρῶ τιμήν μου ὅτι ἐξελέγην *πρόεδρος* θανόντος τοῦ *Ἐρνέστου Ρενάν*. Τὸ Σωματεῖον τοῦτο, ἐὰν δὲν ἔχῃ τὴν μεγάλην δρᾶσιν τοῦ ὑμετέρου Συλλόγου, δὲν ὑπῆρξεν οὐχ ἧττον ἀνωφελές. Διὰ τῶν δημοσίων αὐτοῦ συνεδριῶν, τῶν δημοσιεύσεών του, τῶν βραβείων ἅτινα κατ' ἔτος ἀπονέμει καὶ τῆς ἐπὶ τὸ αὐτὸ συγκεντρώσεως διαπρεπῶν σοφῶν ἀνδρῶν ἀνεζωπύρωσε τὰς ἀνωτέρας σπουδὰς τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιολογίας.

Ὑπῆρξε διὰ τὴν Γαλλίαν εἶδος «*Σχολῆς τῶν Ἀθηνῶν*». Ἐπ' ἐσχάτων δέ, ὅτε ἠθέλησαν νὰ ἀναδιοργανώσωσι, θὰ ἔλεγον εὐχαρίστως νὰ *ἀναστατώσωσι*, τὴν μέσην παίδευσιν, εἰς τὴν ἐπέμβασιν τοῦ Σωματείου τούτου παρὰ τῷ Ὑπουργῷ καὶ τῷ ἀνωτάτῳ Συμβουλίῳ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως ὀφείλεται ἐν μέρει τὸ ὅτι ἡ σπουδὴ τῶν ἑλληνικῶν διετηρήθη εἰς τὰ Γυμνάσια. Ἠλάττωσαν ἥκιστα καταλλήλως τὸν ἀριθμὸν καὶ τὴν διάρκειαν τῶν μαθημάτων, οὐχ ἧττον τὰ Ἑλληνικὰ παρέμεινον εἰς τὸ πρόγραμμα τῶν σχολῶν καὶ τῶν ἀπολυτηρίων ἐξετάσεων (Bacalauréat). Ἠθέλησαν νὰ καταργήσωσι τὴν διδασκαλίαν τῶν ἑλληνικῶν ὑπὸ τὸ πρόσχημα ὅτι ταῦτα ἦσαν ἄχρηστα. Πρὶν ἢ ὑποστηρίξω τὴν χρησιμότητα τῶν ἑλληνικῶν, θὰ ἐπεθύμουν νὰ μοὶ εἴπωσι ποία μεταξὺ τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων εἶναι ἀδιαφιλονεικήτως ὠφέλιμος. Γενικῶς δι' ὅλον τὸν κόσμον δὲν βλέπω ὠφέλιμον ἢ τὴν ἀνάγνωσιν καὶ τὰς τέσσαρας πράξεις τῆς ἀριθμητικῆς. Δι' ἕνα δ' ἕκαστον ἰδιαιτέρως ὁτὲ μὲν τοῦτο ὁτὲ δ' ἐκεῖνο τυγχάνει χρήσιμον. Ποίαν χρησιμότητα δύναται νὰ ἔχῃ διὰ τὸν γεωργὸν ἡ γνῶσις τῆς ἱστορίας τῶν *Μηδικῶν πολέμων* καὶ τῶν γεγονότων, ἅτινα κατέληξαν εἰς τὴν συνθήκην τῆς *Οὐτρέχτης*; Ὁ συμβολαιογράφος ἔχει ἀνάγκην νὰ γνωρίζῃ τὴν χημείαν καὶ ὁ νομικὸς φυσικήν; Δύναταί τις νὰ εἶναι μέγας στρατηγὸς χωρὶς νὰ γνωρίζῃ οὐδὲ λέξιν ἀγγλικὴν καὶ ἕξοχος χειρουργὸς χωρὶς νὰ ἔχῃ οὐδεμίαν γνῶσιν τοῦ πλανητικοῦ συστήματος. Καὶ τέλος ὅταν εὑρίσκηταί τις ἐντὸς λέμβου ἀνατρεπομένης θὰ εἶναι ἀπείρως χρησιμώτερον νὰ γνωρίζῃ νὰ κολυμβᾷ, ἢ νὰ εἶναι βαθὺς γνώστης τῶν μαθηματικῶν.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι εἰς τὸ σχολεῖον δὲν μανθάνει τις ἢ τὸν τρόπον τοῦ μανθάνειν· μόνον ὅταν ἀποφοιτήσῃ ἀρχίζει νὰ σπουδάζῃ σοβαρῶς ὅ τι μᾶλλον προσιδιάζει τῷ πνεύματι αὐτοῦ ἢ ὅ τι θὰ τῷ εἶναι χρήσιμον ἐν τῷ μετέπειτα σταδίῳ του. Ἐν τῷ μεταξὺ πᾶσα σπουδὴ εἶναι ὠφέλιμος, οὐδεμία ὅμως ἀπολύτως. Καὶ ἡ σπουδὴ τῶν ἑλληνικῶν δὲν εἶναι βεβαίως πλέον ἄχρηστος πάσης ἄλλης διδασκομένης ὕλης. Προσθέσατε δὲ ὅτι ἐὰν οἱ καθηγηταί μας, ὡς πλειστάκις τοῦτο ἐζήτησα, ἐδίδασκον τοὺς μαθητάς των τὰ ἑλληνικὰ μετὰ τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς προφορᾶς, οὗτοι θὰ ἐμάνθανον μίαν ζῶσαν γλῶσσαν καὶ ἐν ταὐτῷ τὴν ὡραιοτέραν τῶν φιλολογικῶν γλωσσῶν.

Ἀλλ' ἀνεξαρτήτως τῆς ἰδιαιτέρας χρησιμότητος τοιαύτης ἢ τοιαύτης σπουδῆς διὰ τοιοῦτον ἢ τοιοῦτον ἐπάγγελμα καὶ τοιοῦτον ἢ τοιοῦτον στάδιον, ὑπάρχει ἐν τῇ διδασκαλίᾳ γενική τις χρησιμότης. Ἡ χρησιμότης δ' αὕτη ἔγκειται ἐν τῇ ἀναπτύξει καὶ διαπλάσει τοῦ πνεύματος ἐν τῇ γενικῇ καλλιεργίᾳ, ἐν τῇ δημιουργίᾳ ἀνθρώπων ἱκανῶν εἰς τὸ σκέπτεσθαι. Ἐντεῦθεν ἡ ἐπιτυχὴς ὀνομασία: «*Ἐξανθρωπιστικὰ μαθήματα*» ἣ δοθεῖσα τῇ μέσῃ παιδεύσει.

Συνεπῶς λοιπὸν εἰς τὰ *ἐξανθρωπιστικὰ* ταῦτα *μαθήματα* ἡ σπουδὴ τῶν Ἑλληνικῶν — καὶ διὰ τῶν Ἑλληνικῶν ἐννοῶ οὐχὶ μόνον τὴν γλῶσσαν ἀλλὰ καὶ τὴν φιλολογίαν, τὴν τέχνην, τὴν φιλοσοφίαν, τὴν ἱστορίαν καὶ τοὺς θεσμοὺς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος – ὀφείλει νὰ κατέχῃ τὴν θέσιν της καὶ δὴ τὴν πρώτην θέσιν. Ἄλλως ἄνευ τῶν Ἑλληνικῶν τὰ ἐξανθρωπιστικὰ μαθήματα θὰ ἔμενον ἠκρωτηριασμένα.

Τίνι ἀνθρώπῳ ἀξίῳ τοῦ ὀνόματος τούτου ἐπιτρέπεται ν' ἀγνοῇ τὴν θαυμασίαν ἀνά-

πτυξιν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, ὅπερ καθ' ὅλα εἶχε φθάσει εἰς τὸ ὑπέρτατον *Καλόν*; Οὐδὲν ἀπολύτως ὡραιότερον τοῦ *Παρθενῶνος*, οὐδὲν ὡραιότερον τοῦ *Ἑρμοῦ* τῆς *Ὀλυμπίας*, τῆς *Ἀφροδίτης* τοῦ *Καπιτωλίου*, τῆς *Νίκης* τῆς *Σαμοθράκης* τοῦ ἡμετέρου *Λούβρου*, τοῦ *ἀετώματος* τοῦ παριστάνοντος τὰς *Μοίρας* καὶ ἀποσπασθέντος ὑπὸ τοῦ *Ἐλγίνου* ἀπὸ τῆς δυτικῆς μετόπης τοῦ *Παρθενῶνος*.

Οὐδεὶς ἠδυνήθη νὰ ὑπερβῇ κατὰ τὴν σύνθεσιν τῆς ἐπιστήμης τὸ δαιμόνιον πνεῦμα τοῦ *Ἀριστοτέλους*, καὶ δὲν γνωρίζω ἐν οὐδεμιᾷ φιλολογίᾳ σελίδας ὡραιοτέρας, ὑψηλοτέρας καὶ συγκινητικωτέρας τοῦ δευτέρου μέρους τοῦ «***Φαίδωνος***» τοῦ *Πλάτωνος*.

Ἐὰν δέ τις σκεφθῇ καλῶς, δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ κόσμῳ ἢ μία καὶ μόνη ἐποποιΐα, ἡ «***Ἰλιάς***». Ἀλλ' ἂν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐδημιούργησαν τὴν ἐπικὴν ποίησιν, ἐδημιούργησαν ἐπ' ἴσης καὶ τὴν «***Λυρικὴν***» διὰ τοῦ *Ἀλκαίου* καὶ τοῦ *Πινδάρου*, τὴν «***Βουκολικὴν***» διὰ τοῦ *Θεοκρίτου*, τὴν «***Κωμῳδίαν***» διὰ τοῦ *Ἀριστοφάνους*, τὴν «***Τραγῳδίαν***» διὰ τῆς ὑπερόχου ἐκείνης τριάδος: τοῦ *Αἰσχύλου*, τοῦ *Σοφοκλέους*, τοῦ *Εὐριπίδου*.

Σήμερον ἀκόμη ἀπὸ τῆς σκηνῆς τῆς Γαλλικῆς Κωμῳδίας ὁ «***Οἰδίπους***» τοῦ *Σοφοκλέους* ἀποσπᾷ τὰ δάκρυα τῶν θεατῶν καὶ προκαλεῖ εἰς αὐτοὺς ρίγη φρίκης ὅπως καὶ πρὸ δύο χιλιάδων πεντακοσίων ἐτῶν εἰς τὸ θέατρον τοῦ *Διονύσου*. Εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα οἱ ἱστορικοὶ εἶναι ἀντάξιοι τῶν γλυπτῶν καὶ ποιητῶν. Ὁ *Ἡρόδοτος* εἶναι ὁ πατὴρ τῆς «***Ἱστορίας***», ὁ δὲ *Θουκυδίδης* ὁ διδάσκαλος αὐτῆς. Οὔτε ὁ *Τάκιτος*, οὔτε ὁ *Σαλούστιος*, οὔτε ὁ *Μακκιαβέλης*, οὔτε ὁ *Μισελέ*, οὔτε ὁ *Μὰκ Κὶνλεϊ*, οὔτε ἄλλος τις ἱστορικὸς εἶναι ἱκανὸς νὰ παραβληθῇ πρὸς τὸν *Θουκυδίδην*. Τὸν ἀνέγνωσα ἐπανειλημμένως δεκάκις κρατῶν τὴν γραφίδα ἀνὰ χεῖρας, ὅτε πρὸ τριακονταετίας ἔγραφον τὴν *ἱστορίαν* τοῦ *Ἀλκιβιάδου*. Ἦτο ἡ πρώτη μου πηγή. Νὰ τολμήσω νὰ εἴπω ὅτι μοὶ ἐχρησίμευσεν ὡς ὑπόδειγμα; Σπεύδω νὰ προσθέσω τότε ὅτι ἦτο ὑπόδειγμα ἀμίμητον καὶ ἀπελπίζον. Πολὺ βραδύτερον ὅτε ἐν πλήρει ὡριμότητι τῆς ἡλικίας συνέγραφον τὸ «***1814 καὶ 1815***», ἐνεθυμούμην ἀκόμη τὰ μαθήματα τοῦ *Θουκυδίδου*. Ἡ μέθοδος τοῦ ἀρχαίου Ἕλληνος ἱστορικοῦ μὲ καθωδήγησεν εἰς τὴν συγγραφὴν τοῦ τέλους τῆς *Ναπολεοντίου ἐποποιίας*.

Ἐκεῖνο ὅπερ χαρακτηρίζει καὶ ἀποτελεῖ τὴν ὑπεροχὴν τῆς Ἑλληνικῆς φιλολογίας, καὶ τῶν ἀμέσων αὐτῆς θυγατέρων, τῆς Λατινικῆς καὶ τῆς Γαλλικῆς φιλολογίας, δὲν εἶναι μόνον τὸ κάλλος, τὸ μεγαλεῖον καὶ ἡ λαμπρότης. Εἶναι ἡ φυσικότης, ἡ ἀλήθεια, ἡ σαφήνεια, τὸ μέτρον, ἡ ἀπεικόνισις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὰ γενικὰ αὐτοῦ συναισθήματα Οὐδὲν τὸ ὑπερβολικόν, οὐδὲν τὸ ἐξαιρετικόν, οὐδὲν τὸ ἀνώμαλον. Οὐχὶ φρενοπάθεια ὅπως παρὰ τῷ *Σαιξπήρῳ*, οὐχὶ ἀσάφεια ὅπως παρὰ τῷ *Γκαῖτε*, οὐχὶ σύγχυσις ὅπως παρὰ τῷ *Τολστόϊ*. Οἱ Κελτικοὶ καὶ Σκανδιναυικοὶ ἥρωες ὑπερβαίνουσι τὸ ἀνθρώπινον. Οἱ Ἑλληνικοὶ ἥρωες εἶναι ἄνθρωποι, ἐμψυχούμενοι ὑπὸ τῶν αὐτῶν παθῶν καὶ αἰσθημάτων ὑφ' ὧν καὶ οἱ σύγχρονοί μας. Τούτου ἕνεκα διετήρησαν αἰωνίαν νεότητα.

Δέον νὰ παρατηρηθῇ ὡσαύτως μεθ' ὁποίας ἐπιμελείας, μεθ' ὁποίας τέχνης, μετὰ ποίας τάξεως τὸ πᾶν εἶναι συνηρμολογημένον, ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν Ἑλλήνων, ἀπὸ τῶν *τραγῳδιῶν* τοῦ *Σοφοκλέους* μέχρι τῶν *Διαλόγων* τοῦ *Λουκιανοῦ*. Φαίνεται πράγματι ὅτι ἅπαντες οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς εἶχον ὡς ἐξ ἐνστίκτου ἐν νῷ τὸ ἀξίωμα τοῦ *Ἀριστοτέλους* «***τὸ καλὸν ἐν τῇ τάξει ἐστί***».

Οἱ Ἕλληνες ὑπῆρξαν ποιηταί, καλλιτέχναι, ἄνθρωποι τῆς φαντασίας, ἀλλ' ἐν τούτοις διετήρησαν πάντοτε τὴν ὑπέροχον διαύγειαν καὶ λογικήν. Καὶ ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἡ ἑλληνικὴ ἀρχαιότης ἐξέφρασεν ὅλα ἀνεξαιρέτως τὰ ἀνθρώπινα αἰσθήματα διὰ τοῦ ἀληθεστέρου καὶ ζωηροτέρου τρόπου, ἐπειδὴ αὐτὴ διετύπωσε πρώτη τὰ ὕψιστα διδάγματα τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἠθικῆς, ὑπῆρξεν, εἶναι καὶ θὰ μείνῃ αἰωνίως, κατὰ τὸ ὡραῖον λόγιον τοῦ *Montaigne*: «*ἡ τροφὸς μήτηρ τῆς ἀνθρωπότητος*». Διερχόμενος, κύριοι, πρό τινων ἡμερῶν τὸν *Ἱπόδρομον*, μετ' ἀληθοῦς συγκινήσεως ἐπλησίασα τὴν *ὀφιοειδῆ στήλην*, τὸ ὀρειχάλκινον τοῦτο μνημεῖον τὸ ἀνεγερθὲν ἐν *Δελφοῖς* ὑπὸ τῶν συμμάχων Ἑλλήνων εἰς ἀνάμνησιν τῆς μάχης τῶν *Πλαταιῶν*. Ἄνευ τῆς νίκης ταύτης — τῆς ὠφελιμωτέρας καὶ γονιμωτέρας εἰς ἀποτελέσματα ἐξ ὅσων ποτὲ ἐγένοντο — ὁ ἀναθάλλων ἑλληνικὸς πολιτισμὸς θὰ ἐξεμηδενίζετο. Ἡ θαυματουργὸς τοῦ φωτὸς *ἑστία* ἥτις ἀνέθρωσκε τότε ἐν Ἀθήναις ἵν' ἀκτινοβολήσῃ εἶτα ἐπὶ τῶν ἐθνῶν καὶ τῶν αἰώνων θὰ ἐσβέννυτο καὶ λίαν πιθανῶς ὁ κόσμος θὰ ἔμενεν ἐν τῇ *σκοτίᾳ*.

ΔΥΟ ΧΩΡΙΑ ΤΩΝ ΙΚΕΤΙΔΩΝ ΤΟΥ ΑΙΣΧΥΛΟΥ
ΚΑΙ
ΜΙΑ ΩΔΗ ΤΗΣ ΣΑΠΦΟΥΣ

ὑπὸ

Ι. ΑΣΠΡΙΩΤΟΥ

(Ἀνεκοινώθη ἐν ταῖς ΑΦΙΔ' καὶ ΑΦΚΑ' εἰδικαῖς συνεδρίαις τῆς 5ης Δεκεμβρ. 1905 καὶ 27ης Φεβρ. 1906)

Εἰς τὰς «*Ἱκέτιδας*» τοῦ *Αἰσχύλου* ἐν στ. 207, ὁ *Πρεσβύτης* ἤτοι ὁ *Δαναός*, ὁ πατὴρ τῶν Ἱκετίδων (δηλ. τῶν Δαναΐδων) συμβουλεύων τὸν χορόν, ἤτοι τὰς ἑαυτοῦ θυγατέρας νὰ *μὴ ὦσι πρόλεσχοι μηδ' ἐφολκοὶ ἐν λόγῳ* προσθέτει «*τὸ τῇδε κάρτ' ἐπίφθονον γένος*», ἤτοι τὸ ἐνταῦθα γένος (τὸ τῇδε γένος) δηλ. οἱ *Ἀργεῖοι* μισοῦσι λίαν τοὺς φλυάρους καὶ πολυλόγους. Ἡ συνήθης ἑρμηνεία εἶναι αὕτη, καθ' ἣν δῆλον ὅτι τὸ *τῇδε γένος* λαμβάνεται ἐπὶ τῆς σημασίας τοῦ *τὸ ἐνταῦθα γένος, οἱ ἐνταῦθα ἄνθρωποι* ἤτοι οἱ Ἀργεῖοι. Ὅτι δὲ τὸ *τῇδε* πολλαχοῦ ἔχει τοπικὴν ἔννοιαν, γνωστὸν εἶναι καὶ ἐκ τοῦ *Ὁμήρου* π. χ. Ὀδ. ζ. 172 «ὄφρ' ἔτι που καὶ τῇδε (=ἐδῶ) πάθω κακὰ» καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων συγγραφέων. Ἡ ἑρμηνεία αὕτη, ἣν ἀσπάζεται ὁ *Stanley, Wechlein* καὶ ἄλλοι, εἶναι πολὺ ἀσπαστοτέρα τῆς ἑτέρας, καθ' ἣν τὸ *τῇδε* ἐξηγεῖται ὅπερ εἶδος τοῦ λόγου ἢ ὡς πρὸς τοῦτο, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοῦτο κτλ., ὡς ἐξηγεῖ π. χ. ὁ *Menzel* quod ad hanc rem attinet. Στηρίζεται δὲ ἡ ἑρμηνεία αὕτη ἤτοι ἡ προτέρα ἑρμηνεία ἐπὶ τῆς γνωστῆς παραδόσεως, καθ' ἣν οἱ Ἀργεῖοι ἦσαν σύντομοι, ὅπως καὶ οἱ *Λάκωνες*, καὶ δὲν ἠνείχοντο τοὺς φλυάρους καὶ μακρολόγους, ὡς παρατηρεῖ ὁ *Σχολιαστὴς* τοῦ *Πινδάρου* ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ συγγραφεῖς ἐπικυροῦσι τοῦτο π. χ. ὁ μὲν Πίνδαρος ἐν Ἰσθμ. 5, 58 λέγει *τὸν Ἀργείων τρόπον εἰρήσεται πάντ' ἐν βραχίστοις*, ὁ δὲ *Σοφοκλῆς* ἐν ἀπ. 424 «πάντ' οἶσθα, πάντ' ἔλεξα τἀντεταλμένα· μῦθον γὰρ *Ἀργολιστὶ συντέμνω βραχύν*. Κατὰ ταῦτα διὰ μὲν τοῦ *τὸ τῇδε γένος* νοητέον τοὺς Ἀργείους, διὰ δὲ τοῦ *ἐπίφθονον* τὸν ἐχθρικῶς διακείμενον, τὸν μισοῦντα τοὺς φλυάρους κτλ. Καὶ ὁ *Ζάκας* προφανῶς ἀποδέχεται τὴν γνώμην ταύτην ἐν οἷς γράφει «Ὁ Δαναὸς διδάσκει τὰς κόρας του τὰς ἀποτελούσας τὸν χορὸν πῶς πρέπει πρὸς τοὺς ξένους νὰ προσφέρωνται» κτλ. (εἰρήσθω ἐν παρόδῳ ὅτι ὁ Ζάκας ὀρθῶς ὑποστηρίζων τὴν παραδεδομένην γραφὴν ἐν Προμ. 44—50 *ἅπαντ' ἐπράχθη πλὴν θεοῖσι κοιρανεῖν*, πλημμελῶς φαίνεταί μοι ἀποδίδει τὸ *θεοῖσιν* εἰς τὸ ἐπράχθη). Καὶ ταῦτα μὲν ἤδη ἡ φιλολογικὴ ἐπιστήμη οὕτως ὁρίσασα ἔχει· καὶ εἰς ἐμέ, ὡς εἶπον ἤδη, προτιμοτέρα φαίνεται ἡ ἑρμηνεία ἐκείνη· ἓν μόνον νέον ἔχω νὰ ὑποβάλω ἐμὸν ὅτι πιθανῶς ὁ Αἰσχύλος ἔγραψεν ὄχι τὸ *τῇδε* ἀλλὰ *τοιοῖσδε* ἢ *τοιῇδε* (κατὰ τὸ Ὁμηρ. Ἰλ. Γ. 156 «τοιῇδ' ἀμφὶ γυναικὶ» κτλ.), ὅπερ καὶ παλαιογραφικῶς αἰτιολογεῖται, διότι τὸ *τῇδε* εὐκολώτατα ἠδύνατο νὰ προέλθῃ ἐκ κακῆς ἀναγνώσεως τοῦ *τοιῇδε*. Καὶ εἶναι δὲ λογικώτατον ν' ἀκολουθῇ μετὰ τὸ *πρόλεσχος* καὶ *ἐφολκὸς* τὸ *τοιῇδε* ἤτοι τῇ τοιαύτῃ προλέσχῳ κτλ. Ἡ δοτικὴ *τοιῇδε* ἔχει ἄριστα τιθεμένη εἰς τὸ ἐπίφθονον, τὸ δὲ *γένος*=τόδε τὸ γένος, ὡ; πόλις=ἥδε ἡ πόλις. Παραδόξως ὁ φίλος συνάδελφος κ. *Μοστρᾶτος* ἐν μικρᾷ διατριβῇ καταχωρισθείσῃ ἐν τῷ *Ἡμερολογίῳ* τῶν Ἐθνικῶν Φιλανθρωπικῶν Καταστημάτων τοῦ παρελθόντος ἔτους (διατριβή, ἣν συνέπεσε μόλις ἐφέτος πρό τινος νὰ ἴδω) ἐξηγεῖ τὸ *τῇδε κάρτ' ἐπίφθονον γένος* ὧδε: «τοῦτο ζηλοτύπως φιλοῦσιν αἱ γυναῖκες»· ἀναπτύσσων δὲ περαιτέρω τὴν ἑρμηνείαν του λέγει «Ὁ ποιητὴς δῆλον ὅτι δὲν κατηγορεῖ ἐνταῦθα τῶν γυναικῶν ἀδολεσχίαν, ἀλλ' ἐκφέρει τὴν λεπτὴν ἔννοιαν, ὅτι αἱ θήλειαι ζηλοτυποῦσι σφόδρα καὶ τοὺς πολυλόγους, διὰ τοῦτο δὲ ἀφορμῆς διδομένης παραφέρονται ὑπὸ φυσικῆς ροπῆς καὶ γίνονται τότε ὡσαύτως ἀδόλεσχοι». Καὶ αὕτη μὲν εἶναι ἡ ἀντίληψις τοῦ φίλου κ. Μοστράτου. Ἀλλ' εἶναι πρόδηλον ἐκ τῆς ὅλως δραματικῆς πράξεως ἤτοι τῆς πλοκῆς ἐν ταῖς Ἱκέτισιν, ὅτι οὔτε ὁ

Αἰσχύλος διανοεῖται νὰ κάμῃ ἐνταῦθα χαρακτηρισμόν τινα τοῦ γυναικείου φύλου, οὔτε ὁ Δανκὸς ὁ πατήρ, ἐν ᾗ ψυχολογικῇ καταστάσει εἶναι, δύναται νὰ κατέλθῃ εἰς τοιαύτας σκέψεις. Πλὴν τούτου πῶς ἐξοικονομεῖται ἡ φράσις *τὸ τῇδε γένος;* ἐννοεῖ ὁ κ. Μοστρᾶτος μὲ αὐτὴν τὴν φράσιν τὸν χορὸν αὐτόν; Ἀλλ' εἶναι ἀνεκτὴ τοιαύτη ἀντίληψις, νὰ λέγῃ δηλ. ὁ πατὴρ τοιαῦτα περὶ τῶν θυγατέρων του; Ἡ ἐκδέχεται τὸ *τῇδε* μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ ὡς πρὸς τοῦτο; διότι τοῦτο φαίνεται ὑπονοοῦσα ἡ ἐξήγησις *τοῦτο φιλοῦσι* διὰ τὸ εἶναι πρόλεσχοι καὶ ἐρολκοί. Ἀλλ' ὡς εἶπον, ταῦτα εἶναι ὄχι πολὺ πιθανά. Ἡ ὅλη ψυχολογικὴ κατάστασις τοῦ Δαναοῦ καὶ ἡ ὅλη δραματικὴ πλοκὴ οὐδ' ἐπιτρέπουσι τοιαύτην ἐκδοχήν. Ὅταν ὁ γέρων πατὴρ λέγῃ «Παῖδες, φρονεῖν χρή· ἔρχεται στρατός, ὁρῶ κόνιν ἄναυδον ἄγγελλον στρατοῦ τάχ' ἂν πρὸς ἡμᾶς τῆσδε γῆς ἀρχηγέται ὀπτῆρες εἶεν ἀγγέλων πεπυσμένοι — ἄμεινόν ἐστιν, ὦ κόραι, πάγον προςίζειν τῶν τόνδ' ἀγωνίων θεῶν. Ἀλλ' ὡς τάχιστα βᾶτε καὶ λευκοστεφεῖς ἱκτηρίας σεμνῶς ἔχουσαι διὰ χειρῶν εὐνώμων γοεδνὰ καὶ ζαχρεῖ' ἔπη ξένους ἀμείβεσθαι ὡς ἐπήλυδας πρέπει», ὅλα ταῦτα δηλοῦσιν, ὅτι ὁ γέρων πατὴρ ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν τοὺς προσερχομένους Ἀργείους καὶ ἐν σχέσει πρὸς αὐτοὺς συμβουλεύει τὰς θυγατέρας νὰ μὴ ὦσι θρασεῖαι κτλ. νὰ μὴ κάμνωσι μεγάλα προοίμια, μήτε ἐν τῷ λόγῳ νὰ ὦσιν ἐκτενεῖς· καὶ ἄρα λογικώτατα ἀκολουθεῖ τὸ «διότι τοὺς τοιούτους (φλυάρους) μισεῖ τὸ ἐνταῦθα γένος, οἱ ἐντόπιοι, οἱ Ἀργεῖοι (ὧν ἔχομεν ἀνάγκην). Κατὰ ταῦτα ἀκαιροτάτη θὰ ἦτο ἡ παρατήρησις, ἣν ὁ κ. Μοστρᾶτος ἐμβάλλει εἰς τὸ στόμα τοῦ Δαναοῦ ἄνευ τινὸς ψυχολογικῆς ἀνάγκης. Ἄλλως ἔχει τὸ πρᾶγμα προκειμένου περὶ τοῦ χοροῦ τῶν *Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας*, ὅπου ἐπικαιρότατον εἶναι εἰς τὸ στόμα τοῦ *Ἐτεοκλέους* τὸ ὑπ' αὐτοῦ λεγόμενον περὶ τοῦ χοροῦ τῶν παρθένων, αἱ ὁποῖαι περιδεεῖς καὶ περίτρομοι θρηνοῦσι καὶ ὀδύρονται ἐν ὡραίῳ δοχμιακῷ μέτρῳ, διότι ἐκεῖ φοβούμενος ὁ Ἐτεοκλῆς, μὴ ὁ θρῆνος τῶν γυναικῶν ἐμβάλῃ ἀθυμίαν εἰς τοὺς πολίτας, ἐπιπλήττει αὐτὰς αὐστηρότατα «θρέμματ' οὐκ ἀνασχετά, σωφρόνων μισήματα» κτλ. ἐκεῖ δηλ. αὐτὴ ἡ δραματικὴ πλοκὴ αἰτιολογεῖ τὴν τοιαύτην τοῦ Ἐτεοκλέους καταφορὰν κατὰ τοῦ γυναικείου φύλου, ἐν ᾧ ἐδῶ ἐλλείπει πᾶσα τοιαύτη ψυχολογικὴ αἰτία. Διὸ καὶ ἄρδην πλημμελὴς εἶναι ἡ τε διόρθωσις τοῦ περικλεοῦς γερμανοῦ φιλολόγου *Hermann τὸ τῇδε κάρτ' ἐπίφθονον γυνὴ* καὶ ἡ ἑρμηνεία quod ad hanc rationem attinet maxima vituperationi obnoxium est genus. Κάλλιόν πως ἀντιλαμβάνεται ὁ Γάλλος Ἀκαδημαϊκὸς *Raoul Rochette* ἐξηγῶν «Laissez-vous interroger et repondez sans prolixité. Ici on est fier et jaloux, n'oubliez-vous qu'il faut céder». Ὀρθότερον ὁ *Δούκας* «φθονερὸν γάρ φασιν εἶναι τὸ γένος τοῦτο» καὶ ἔτι ἐπιτυχέστερον ὁ *Bouillet* «les gents d'ici ne les aiment point».

Τὸ β' χωρίον τῶν Ἱκετίδων περὶ οὗ σήμερον θὰ διαπραγματευθῶμεν, εἶναι τὸ ἐν στ. 141 «*Πλάτα μὲν οὖν λιορραφὴς τε δόμος ἄλα στέγων δορὸς ἀχείματόν μ' ἔπεμπε σὺν πνοαῖς, οὐδὲ μέμφομαι*». Ταῦτα ψάλλει ὁ χορὸς τῶν Δαναΐδων περὶ τοῦ ἀπὸ *Αἰγύπτου* εἰς *Ἄργος* πλοῦ Οὔτε ὁ ἀρχαῖος Σχολιαστὴς οὔτε ὁ Wecklein παρέχει ὀρθὴν ἐξήγησιν τοῦ *λιορραφὴς δόμος δορός*, διότι ὁ μὲν Wecklein παραπέμπει εἰς τὸν Σχολιαστήν, ὁ δὲ Σχολιαστὴς πάλιν λέγει τὸ ἀτυχὲς τοῦτο «τρυπῶντες τὰς σανίδας σπάρτος αὐτὰς συνέρραπτον», παραβάλλει δὲ καὶ τὸ ἐν Ὀδ. ξ', 383, *νῆας ἀκειόμενον*, ὅπερ ἐξηγεῖ συρράπτοντα. Ἀλλ' ἐν μὲν τῇ *Ὀδυσσείᾳ* εἶναι πρόδηλον ὅτι τὸ *νῆας ἀκειόμενον* δηλοῖ ἐνγένει ἐπισκευάζοντα, ἐπιδιορθοῦντα, ὅσα ἡ τρικυμία διέρρηξε (τὰς οἱ ξυνέαξαν ἄελλαι), ἐδῶ δὲ ἐν τῷ προκειμένῳ χωρίῳ σημαίνεται καθ' ἡμᾶς διὰ τοῦ *δόμος δορὸς λιορραφὴς* ἡ ναῦς ἡ ἔχουσα λίνα ἐρραμένα, ἤτοι ἱστία (τὸ *δόμος δορὸς* ἐνθυμίζει τὸ *ξείλινον τεῖχος*, τὰ *κᾶλα*). Τεκμήριον δέ, ὅτι ἀνέφερε πρῶτον τὴν *πλάταν* ἤτοι τὴν *κώπην*, δεύτερον τὸν *δόμον* αὐτὸν ἐκ *δορὸς* ἤτοι τὸ *σκάφος* καὶ ἀντὶ ν' ἀναφέρῃ ὡς τρίτον μέρος χωριστὰ τὰ *ἱστία* συνάπτει μὲ τὸ σκάφος αὐτὸ ἓν ἐπίθετον χαρακτηριστικὸν τῶν πλοίων. Τοσούτῳ δὲ μᾶλλον ἀπαιτεῖται ἐνταῦθα, ὅπως καὶ πανταχοῦ σχεδὸν αὐτὸ τὸ γνώρισμα, ἤτοι ἓν τῶν κυρίων γνωρισμάτων τῆς νηός, ὅσῳ προστίθησιν ὁ χορὸς *μ' ἔπεμπε σὺν πνοαῖς, οὐδὲ μέμφομαι* δι' ὧν σημαίνεται, ὅτι οὔριος ἄνεμος ὡδήγει τὸ πλοῖον, δι' ὃ δὲν ἔχει κανὲν παράπονον ὁ χορὸς (οὐδὲ μέμφομαι) ἀπὸ τὸ ταξίδι. Κατὰ ταῦτα πρόδηλον εἶναι ὅτι ῥητῶς λέγεται ἐνταῦθα ὅτι ἡ κώπη καὶ τὰ ἱστία τοῦ πλοίου, τὸ ἱστιοφόρον πλοῖον μ' ἔφεραν ἐδῶ μὲ οὔριον ἄνεμον· οὐχὶ ἁπλῶς ἄρα τὸ ἡ

κώπη ἀλλὰ καὶ τὰ ἱστία, ὡς εἶναι φυσικόν, ἔφεραν τὰς Δαναΐδας, διότι πρὸς τί ν' ἀναφέρωνται αἱ πνοαὶ καὶ πῶς θὰ εἶναι εὐχαριστημένος ὁ χορός, ἂν μὴ τὸν οὔριον αὐτὸν ἄνεμον ἐπωφελοῦντο, χρησιμοποιοῦντες τὰ ἱστία, ἀλλὰ περιωρίζοντο μόνον εἰς τὸ μονότονον καὶ κοπιῶδες τοῦ διὰ κωπῶν πλοῦ ἀπὸ *Αἰγύπτου* μέχρις *Ἑλλάδος;* Οὕτω καὶ ἐν Ἰλ. Α, 473, ὁ ἑκάεργος ἀποστέλλει οὔριον ἄνεμον εἰς τοὺς πλέοντας εἰς *Χρύσην*·

Τοῖσιν δ' ἴκμενον οὖρον ἵει ἑκάεργος Ἀπόλλων.

οἱ δὲ ἐπωφελοῦνται αὐτὸν

Οἱ δ' ἱστὸν στήσαντ' ἀνὰ θ' ἱστία λευκὰ πέτασσαν
Ἐν δ' ἄνεμος πρῆσεν μέσον ἱστίον.

Ἐξ αὐτῶν κατάδηλον γίνεται πόσον ἀγαπᾷ ἡ ἑλληνικὴ ποίησις νὰ ἐμμένῃ εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν ἱστίων θεωροῦσα αὐτὰ ὡς τὰ κυριώτατα τοῦ πλοίου. Πῶς λοιπὸν ἦτο δυνατὸν καὶ ὁ παρ' Αἰσχύλῳ χορὸς ὁ τόσον μακρὸν πλοῦν κάμνων μνημονεύων οὐρίων ἀνέμων κατευοδούντων αὐτὸν νὰ λησμονήσῃ τὰ ἱστία τὰ ἀπαραίτητα; Δι' ὃ ἀτυχής μοι φαίνεται ἡ ἑρμηνεία τοῦ φίλου συναδέλφου κ. Μοστράτου καὶ ἐν τούτῳ τῷ χωρίῳ ἑρμηνεύοντος τὸ *λιορραφὲς πλοῖον*, πλοῖον ἔχων ραφὰς λινᾶς δι' ὧν συνδέονται αἱ σανίδες καὶ στερεοῦνται. Κατὰ τὸν κ. Μοστρᾶτον τὸ *λιορραφὲς* παρὰ τὸ *λίνον* καὶ *ραφὴ* = πλοῖον ἔχων ραφὰς λίνου ἢ λινᾶς· δηλ. αἱ μεταξὺ τῶν σανίδων χαράδραι ἦσαν πεπακτωμέναι λίνῳ, εἶχον δὲ ὄψιν ραφῆς· ἐπειδὴ δὲ ἦσαν πολλαὶ αἱ χαράδραι, λινορραφὴς οἱονεὶ ἐφαίνετο ἡ ναῦς· καὶ οἱ νῦν ἕλληνες ναυπηγοὶ ὀνομάζουσι *ραφὴν* τὸ μεταξὺ τῶν σανίδων χάσμα τὸ διὰ στύπης πυκνούμενον». Ἀλλ' ὅμως πλὴν τῶν λεχθέντων, ἃ ἄρδην καταπολεμοῦσι τὴν ἑρμηνείαν ταύτην, παρατηροῦμεν καὶ τάδε: 1) ὅτι τὸ *λιορραφὲς* δὲν συντίθεται ἐκ τοῦ *λίνου* καὶ *ραφή*, ὡς νομίζει ὁ κ. Μοστρᾶτος, ἀλλὰ ἐκ τοῦ *λίνον* καὶ *ράπτω*, ὅπως τὸ *λινοσινὴς* ἐν στ. 138 (ὅπου φέρεται καὶ ἄλλη γραφὴ) ἐκ τοῦ *λίνον* καὶ *σίνομαι*, ὅπως τὸ *πλινθυφὴς* ἐν Προμ. ἐκ τοῦ *πλίνθος* καὶ *ὑφαίνομαι* (ὁ Wecklein ὀρθῶς μὲν ἐξηγεῖ πλίνθοις συνηρμοσμένος, πλημμελῶς δὲ παράγει παρὰ τὸ *πλίνθος* καὶ *ὑφή*· 2) ὅτι τὸ *λίνον* εἴτε ἁπλοῦν εἴτε ἐν συνθέσει σημαίνει πανταχοῦ ἱστίον (πανίον, φόρεμα) ἢ σχοινίον, π. χ. *κυρτώθη δ' ἀνέμῳ λίνα μεσσόθι* (Ἀπολλ. Ρόδ.) *ἠρέμα δ' ἀνέμῳ λίνα μεσσόθι πιμπλαμένου τοῦ λίνου* (Λουκ. Ἐρ. 6). Εἰς ἀμφότερα ταῦτα τὰ χωρία τὸ *λίνον* = ἱστίον. Αἰσχ. Προμ. 484 «θαλασσόπλαγκτα δ' οὔτις ἄλλος ἀντ' ἐμοῦ *λινόπτερ'* ἦρε ναυτίλων *ὀχήματα· λινόπτερα ὀχήματα* καλεῖ ὁ ὑψιπέτης ποιητὴς γραφικώτατα τὰ ἱστιοφόρα πλοῖα. Ὁμοίως παρ' Εὐριπίδῃ ἐν Ἰφ. Τ. 407 καὶ ἑξῆς ὁ χορὸς ψάλλει τὰ ᾠδεῖα ταῦτα:

ἢ ροθίαις εἰλατίναις δικρότοισι κώπαις
ἔπλευσαν ἐπὶ πόντια κύματα **ναΐων**
ὄχημα λινοπόροισιν αὔραις
φιλόπλουτον ἅμιλλαν αὔξοντες μελάθροισιν.

Προδήλως τὸ *λινοπόρσισιν αὔραις* ἐγκλείει ἐν ἑαυτῷ τὰ ἱστία. Οὐχ ἧττον δὲ διδακτικὰ εἶναι καὶ ὅσα λέγει ὁ τυφλὸς *Πολυμήστωρ* ἐν Ἑκ. 1680

Πᾷ στῶ; πᾷ κάμψω; πᾷ βῶ;
ναῦς ὅπως ποντίοις πείσμασι **λινόκροκον**
φᾶρος *στέλλων.*

Καὶ τὸ ἐν Ἀποσπ. Σοφ. 794 (ὅπερ διέσωσεν ἡμῖν ὁ *Πολυδεύκης*) λινορραφῆ τυλεῖα = τυλεῖα ἐκ λίνου εἰργασμένα, τὸ δὲ *ἀλιέων λινορραφέων* μὲ ἐνεργητικὴν σημασίαν = ραπτόντων λίνα, ἤτοι δίκτυα.

Ἑρμηνεύοντες χωρίον τι ἀρχαίου συγγραφέως ὀφείλομεν κατ' ἐξοχὴν νὰ μὴ λησμονῶμεν τήνδε τὴν ἀρχήν, ἣν ἡ ἑρμηνευτικὴ καὶ κριτικὴ δικαίως καὶ ὀρθῶς ἀπαιτεῖ, ὅτι ἀνάγκη νὰ γνωρίζωμεν ὅλον τὸ ἔργον τοῦ συγγραφέως καὶ αὐτὸν τὸν συγγραφέα, ἵνα δυνηθῶμεν ὀρθῶς νὰ ἐξηγήσωμεν ἓν ὡρισμένον χωρίον, οὐχὶ δὲ ἔχοντες ὑπ' ὄψιν μόνον ἓν χωρίον ν' ἀποφαινώμεθα. Τὴν ἀδιαμφισβήτητον ταύτην ἀρχὴν ἐπαναλαμβάνει ὁ *Χατζιδάκις* ἐν αὐτῷ τούτῳ τῷ Ἡμερολογίῳ τῶν Ἐθνικῶν Φιλανθρ. ἱδρυμάτων, ἑρμηνεύων δύο χωρία πλατωνικὰ τὸ μὲν τοῦ *Τιμαίου* τὸ δὲ τοῦ *Ἀλκιβιάδου*. Ὁ φίλος συνάδελφος κ. Μοστρᾶτος, ἐπιλαθόμενος τῆς ἀρχῆς ταύτης, κάμνει λόγον περὶ σιωπῆς καὶ τῶν περιπτώσεων, καθ' ἃς γίνεται αὕτη, ἀφορμὴν λαβών, ὡς αὐτὸς λέγει, ἐκ τῶν σχολίων εἰς τὸν 438ον στίχον τοῦ *Προμηθέως* «σιωπῶσι γὰρ τὰ πρόσωπα παρὰ ποιηταῖς ἢ δι' ἀυθάδειαν ὡς ὁ *Ἀχιλλεὺς* ἐν τοῖς *Φρυξίν*, ἢ διὰ συμφορὰν ὡς ἡ *Νιόβη*, ἢ διὰ περίσκεψιν ὡς ὁ *Ζεὺς* κτλ.». Καὶ λέγει λοιπὸν ἐν ἄλλοις ὅτι ὁ Προμηθεὺς παρ' Αἰσχύλῳ σιγᾷ ὄχι ἐξ ἀλαζονείας καὶ ὑπεροψίας, ἀλλὰ διότι ἡ διήγησις εἶναι ἀνιαρὰ καὶ αὐτῷ καὶ τοῖς ἀκούουσι φίλοις. Ἐπιλανθάνεται δὲ πρωτίστως ὁ φίλος συνάδελφος ὅτι ὁ Προμηθεὺς σιωπᾷ καὶ ἐν τῷ προλόγῳ, καὶ αὕτη ἡ σιωπή του εἶναι

ἡ κατ' ἐξοχὴν σιωπή· εἶναι σιωπὴ ἐξεγειρουσα τὸν θαυμασμὸν ἡμῶν τὸ μὲν πρὸς τὴν ὑπομονήν του τὸ δὲ πρὸς τὴν ὑψηλοφροσύνην του, διότι δὲν καταδέχεται Προμηθεὺς αὐτὸς ν' ἀπαντήσῃ πρὸς τοὺς ὑπηρέτας τοῦ Διός, τὸ *Κράτος* καὶ τὴν *Βίαν*, οὐδὲ πρὸς αὐτὸν τὸν *Ἥφαιστον*, ἂν καὶ ἐκεῖνος τοσοῦτον συμπαθεῖ τῷ Προμηθεῖ.

Ἀλλὰ πῶς δύναταί τις ὁμιλῶν περὶ σιωπῆς καὶ ἐχεμυθίας (οὐχὶ ὀρθῶς γράφει ὁ κ. Μοστρᾶτος ἐχεμυθείας) τοῦ Προμηθέως νὰ ἐμπνέηται μόνον ἀπὸ τὸν Σχολιαστὴν καὶ δὴ ἀπὸ Σχολιαστήν, ὅστις κάμνει τὸ σχόλιόν του ἀναφερόμενος εἰς τοὺς γνωστοὺς στίχους τῶν *Βατράχων* τοῦ *Ἀριστοφάνους*; καὶ ὄχι ἀπὸ τὸν Αἰσχύλον αὐτὸν ἀπ' εὐθείας; Ἀλλ' ἐλησμονήθη ὑπὸ τοῦ φίλου συναδέλφου καὶ ἄλλη σιωπὴ παρ' Αἰσχύλῳ ἡ ἐν τοῖς *Πέρσαις* πολυθρύλητος σιγὴ τῆς πολυυμνήτου *Ἀτόσσης*

σιγῶ πάλαι δύστηνος ἐκπεπληγμένη
κακοῖς· ὑπερβάλλει γὰρ ἥ δε συμφορὰ
τὸ μήτε λέξαι μήτ' ἐρωτῆσαι πάθη.

Καὶ ταῦτα μὲν ἔστωσαν εἰρημένα οὕτως ὡς διὰ βραχυτάτων περὶ τῶν δύο τοῦ Αἰσχύλου χωρίων· νῦν δέ, πρὶν ὁμιλήσω περὶ τῆς ᾠδῆς τῆς *Σαπφοῦς* αἰσθάνομαι τὴν ἀνάγκην νὰ δηλώσω ὅτι προθύμως πάνυ θὰ ἐδεχόμην πᾶσαν ἀντίρρησιν ἢ ἀναίρεσιν τῆς γνώμης μου ἐπιστημονικήν, ἂν εὑηρεστεῖτο ὁ φίλος συνάδελφος κ. Μοστρᾶτος νὰ εἴπῃ, εἴ τι εἰπεῖν ἔχει. Θὰ ἦτο δι' ἐμὲ διπλῆ εὐχαρίστησις, ἂν μὴ χαριτογλωσσῶν ἀποκρύψῃ τὰς ἑαυτοῦ πεποιθήσεις σιγῶν.

Νῦν δὲ τὸν λόγον ποιούμενος περὶ τῆς ἑτέρας τῶν οὐ πρὸ πολλοῦ ἀνακαλυφθεισῶν δύο νέων ᾠδῶν τῆς Σαπφοῦς ἐπὶ τριήματος περγαμηνῆς λίαν ἐφθαρμένης, αἱ ὁποῖαι καὶ ἐδημοσιεύθησαν τὸ πρῶτον, νομίζω, ἐν Sitzüngbericht der Kais. Kön-Preussischen Akad. der Wiss. ὑπὸ τοῦ *Schubert* μὲ τὴν ἐπιγραφὴν «Neüe Buichstüche der Sappho und Alkäos», παρακαλῶ ὑμᾶς νὰ μοι ἐπιτρέψητε ὅπως κάμω μικράν τινα ἀνάλυσιν μᾶλλον τοῦ μικροῦ ἀποσπάσματος τῆς α' ᾠδῆς ἢ κριτικὰς παρατηρήσεις, ἵνα μὴ πέραν τοῦ δέοντος καταχρασθῶ τὴν ὑμετέραν ἐπιεικῆ ἀκρόασιν.

Ἡ ἐν ὡραίῳ Σαπφικῷ μέτρῳ γεγραμμένη ᾠδή, ἡ ἐν τῇ α' στήλῃ, ἧς 10 περίπου στίχοι εἶναι ἀκέραιοι, οἱ δ' ἄλλοι ἔχουσι χάσματα μεγάλα, ψάλλει τὸν ἀποχωρισμὸν μαθητρίας τινὸς καὶ τῆς Σαπφοῦς, διαφαίνεται δ' ἐν αὐτῇ ἡ εἰλικρινὴς ἀγάπη καὶ ἄδολος καὶ ἀγνὴ ἀφοσίωσις, ἥτις συνέδεεν μαθήτριαν καὶ διδασκάλισσαν. Ἰδοὺ αὕτη:

Τεθνάκην δ' ἀδόλως θέλω,
ἃ με ψιοδομένα κατελίμπανε
πολλὰ καὶ τόδ' ἔεννεπεν
«Ὤιμ' ὡς δεῖνα πεπόνθαμεν
ψάπφ', ἦ μαν σ' ἀέκοισ' ἀπολιμπάνω».
Τάνδε δ' ἐγὼ τάδ' ἀμειβόμαν
Χαίροισπα ἔρχεο κἄμεθεν
μέμναισθ', οἶσθα γὰρ ὥς σε πεδήπομεν.

ἤτοι, θέλω, ψάλλει ἡ *Λεσβία* ἀοιδός, εἰλικρινῶς τὸν θάνατον, διότι ἐκείνη περιπτυσσομένη με πολλάκις μὲ κατελίμπανε καὶ ἔλεγε τὸ ἑξῆς: «Οἴμοι, πόσον δεινὰ ἐπάθομεν, ὦ Σαπφοῖ, σὲ ἀφήνω (τὸ ὁρκίζομαι) παρὰ τὴν θέλησίν μου». Πρὸς αὐτὴν δὲ ἐγὼ ἀπήντησα τὰ ἑξῆς: «Χαίρουσα πήγαινε καὶ ἐνθυμοῦ ἐμέ, διότι γνωρίζεις πόσον σὲ περιποιούμεθα».

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ ΠΕΡΙ ΧΑΛΚΗΔΟΝΟΣ

ὑπὸ

Ι. ΜΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ

(Ἀνεκοινώθη ἐν τῇ ΑΦΙΞ' εἰδικῇ συνεδρίᾳ τῆς 16 Ἰανουαρίου 1906).

Διὰ τῶν ἑξῆς δὲν θὰ ἐκθέσω τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας πόλεως *Καλχηδόνος*, ἀλλ' ἁπλῶς, εἰ δυνατόν, θὰ φροντίσω νὰ ἐπιχύσω ὀλίγον φῶς ἐπὶ σκοτεινῶν τινων σημείων τῆς ἱστορίας αὐτῆς.

Ἡ χρονολογικὴ ἡ βασιζομένη εἰς τὰς διαβεβαιώσεις τῆς ἱστορίας παραδέχεται μέχρι σήμερον ὅτι παρῆλθον 2580 ἔτη ἀπὸ τῆς κτίσεως τῆς *Καλχηδόνος*, ἀλλ' ἐπειδὴ τὸν παρελθόντα αἰῶνα ἡ ἐπιστήμη ἔταμε νέας ὁδούς, παύσασα ν' ἀκολουθῇ τὴν παράδοσιν ἀνεξελέγκτως, ἐζήτησε νὰ ἐξελέγξῃ τὴν μαρτυρίαν ἐκείνης διὰ τῆς μαρτυρίας τῶν ἰδίων ὀφθαλμῶν καὶ διὰ τῆς αὐτοψίας. Ὑποκαταστήσασα δὲ εἰς τὴν παράδοσιν τὴν ἐξέλεγξιν τῆς φύσεως καὶ τῶν ἀνακαλυπτομένων ἀντικειμένων εὑρέθη ἐνώπιον πορισμάτων νέων, ἐκπληκτικῶν πολλάκις, ἅτινα μένουσιν οὐχ ἧττον καὶ δι' αὐτὴν νέα αἰνίγματα. Τεμάχια ἐπὶ παραδείγματι πυρίτου λίθου κεκορμένα διὰ χειρὸς ἀνθρωπίνης καὶ μεταπεποιημένα εἰς πελέκεις, πρίονας, αἰχμὰς βελῶν καὶ ἄλλα ἐργαλεῖα ὡς δὲ καὶ κέρατα ζώων μεταπεποιημένα εἰς ἄγκιστρα καὶ βέλη εἶναι μαρτύρια ἀναντίρρητα τῆς ὑπάρξεως ἐκεῖ, ἔνθα ταῦτα εὑρέθησαν, ἐργατῶν καὶ μάλιστα ὅταν καὶ ἀνθρώπινα ὀστᾶ εὑρηνται μετὰ ὀστῶν προκατακλυσμιαίων ζώων ἐν τῷ αὐτῷ στρώματι τῆς γῆς. Τῇ φορᾷ ταύτῃ στοιχοῦντες καὶ ἡμεῖς λέγομεν ὅτι τὰ εὑρεθέντα ἀντικείμενα φέρουσιν ἡμᾶς εἰς πειρασμὸν ν' ἀποδώσωμεν τὴν οἴκησιν τῆς τε *Καλχηδόνος* καὶ τῆς περιφερείας αὐτῆς εἰς ἀπωτάτην περίοδον, ἀρχαιοτέραν ἴσως καὶ αὐτῆς τῆς περιόδου τῆς ὁρισθείσης ὡς ἀρχῆς τοῦ σημερινοῦ κόσμου· διότι ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε εὑρημάτων καθίσταται λίαν φανερὸν ὅτι οἱ πρῶτοι κάτοικοι τῆς περιφερείας ταύτης δὲν εἶχον οὐδ' ἐγνώρισαν τόν τε χαλκὸν καὶ σίδηρον, δι' ὃ καὶ συνῳδὰ τοῖς εὑρήμασι τοὺς κατατάττομεν εἰς τὰς ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης ὁρισθείσας ἐποχάς, ἤτοι εἰς τὴν λιθίνην, νεολιθίνην, προϊστορικὴν καὶ φοινικικήν.

Ἀτυχῶς οὐδεὶς μέχρι τοῦδε προέβη εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ἐδάφους, ἐν ᾧ ὁλόκληρος προϊστορικὴ πόλις κεῖται ἰτεθαμμένη εἰς τὸν ἄνωθι τοῦ *Καλχαντος* ποταμοῦ (Κουρμπαγαλὴ-δερὲ) λόφον, ὡς δῆλον γίνεται ἐκ τῶν ἐκεῖ ἐμφανιζομένων προϊστορικῶν ἀντικειμένων, εἰ καὶ ὁ βίος τῶν παναρχαίων ἐκείνων κατοίκων τῆς πόλεως ταύτης, οἷον γνωρίζομεν αὐτὸν ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε τεκμηρίων, δὲν παρέχει πολλὴν τὴν ποικιλίαν, οὐδ' ἡ τέχνη δεικνύει πολυμερῆ προαγωγήν, οὐχ ἧττον συστηματικαὶ ἀνασκαφαὶ ἤθελον διασαφηνίσει ἴσως ἔτι ἀκριβέστερον τὰ κατὰ τὴν ὕπαρξιν καὶ τὸν βίον τῶν κατοίκων τῆς προϊστορικῆς ταύτης πόλεως. Εὐχῆς δ' ἔργον εἶναι νὰ δοθῇ ποτε ἀφορμὴ πρὸς τοιαύτην συστηματικὴν ἔρευναν, διότι τότε μόνον θὰ καταστῇ δυνατὸν νὰ γνωρίσωμεν πλησιέστερον τοὺς κατοίκους τῆς πόλεως ταύτης, οἵτινες καὶ μενέτωσαν ἀνώνυμοι μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου πᾶσαν δὲ νῦν ἀπόπειραν πρὸς ἀναγνώρισιν τοῦ λαοῦ εἰς ὃν ἀνήκουσι, νομίζομεν ἐσπευσμένην, ἐπειδὴ βαίνομεν ἐπὶ ἐδάφους κινδυνώδους ὅπου εὐχερεῖς αἱ παρανοήσεις, συχνὴ δὲ πολλάκις ἡ ἐκ προκαταλήψεως παραπλάνησις. Καὶ πῶς ὄχ; πῶς δυνάμεθα οἱ τὰ τῆς ἐποχῆς σχεδὸν ἡμῶν πολλάκις μὴ δυναμενοι νὰ ἐξακριβώσωμεν, νὰ ἐρευνήσωμεν ἐν ἀναμφισβητήτῳ ἀσφαλείᾳ τὰ λείψανα καὶ τὰς περιπετείας ἐποχῶν ἀπωτάτων; Ἡ ἀπόστασις αὐτῶν ἀπο τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, ὡς δὲ καὶ ἡ μεταβολὴ τοῦ ἐδάφους ἕνεκα γεωλογικῶν λόγων εἶναι τοιαύτη, ὥστε ἐπιλαμβανόμενοι τῆς μελέτης τούτων μετὰ τὴν ἐξερεύνησιν ἐκείνων δυνάμεθα νὰ λέγωμεν ὅτι μεταβαίνομεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων.

Βεβαίως τὸ θέμα εἶναι σπουδαιότατον καὶ ἀνώτερον τῶν δυνάμεών μου, διότι πλὴν τῆς παραβολῆς κειμένων ἀρχαίων ἱστορικῶν καὶ γεωγράφων ἀντιφρονούντων πολλάκις ἀλλήλοις χρειάζεται κυρίως καὶ ἐπιτόπιος καὶ πολυχρονιος μελέτη καὶ ἀνίχνευσις καὶ ἐξέλεγ-

ξις τοῦ ἐδάφους πρὸς ἀνακάλυψιν λειψάνων ἐπιμαρτυρούντων τὰ γραφόμενα. Ἐλπίζω δὲ ὅτι καὶ ἡ ἐτυμηγορία τῶν κριτῶν μου θὰ εἶναι ἐπιεικής, μάλιστα δὲ ὅταν ἀναλογισθῶσιν ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς, ζητοῦντες νὰ διορθώσωσι τοὺς προγενεστέρους των, ὑποπίπτουσι πολλάκις εἰς λάθη ἀσυγχώρητα. Αὐτὸς ὁ ἱστορικὸς *Διόδωρος*, ὅστις ἤκμαζε κατὰ τὸν πρῶτον πρὸ Χριστοῦ αἰῶνα, περὶ τῆς *Ἀργοναυτικῆς ἐκστρατείας* ἐνῷ γράφει:[1] «....καθόλου γὰρ τοὺς παλαιοὺς μύθους οὐχ ἁπλῆν οὐδὲ συμπεφωνημένην ἱστορίαν ἔχειν συμβέβηκε. Διʼ ὅπερ οὐ χρὴ θαυμάζειν, ἐάν τινα τῶν ἀρχαιολογουμένων μὴ συμφώνως ἅπασι τοῖς ποιηταῖς καὶ συγγραφεῦσι συγκρίνωμεν...», παρακατιὼν δὲ κεφ. 49 λέγει: «..... ἔπειτα τὸν μὲν *Γλαῦκον* δῦναι πάλιν εἰς τὸ πέλαγος, τοὺς δʼ *Ἀργοναύτας* κατὰ στόμα τοῦ *Πόντου* γενομένους, προσπλεῦσαι τῇ γῇ, βασιλεύοντος τότε τῆς χώρας *Βύζαντος*· ἀφʼ οὗ καὶ τὴν πόλιν τῶν *Βυζαντίων* ὠνομάσθαι....» ἐνῷ ἡ *Ἀργοναυτικὴ ἐκστρατεία*, ὡς παραδίδεται, ἐγένετο πρὸ τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου, παρὰ δὲ τῷ ρηθέντι συγγραφεῖ ἡ ἐπάνοδος αὐτῆς ἐγένετο ἐπὶ *Βύζαντος* τοῦ θεμελιώσαντος τὸ *Βυζάντιον*, ἑπτακαίδεκα ἔτη ὑστερώτερον τῆς *Καλχηδόνος*, τῷ 658 π. Χ.

Αʹ

Πρὶν ἢ προβῶμεν εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν τῆς *Καλχηδόνος* καλὸν θεωροῦμεν νὰ ἐξετάσωμεν αὐτήν τε καὶ τὴν περιφέρειάν της ὑπὸ γεωλογικὴν ἔποψιν· διότι οὐκ ὀλίγον θέλει συμβάλει καὶ ἡ ἐξέτασις αὕτη εἰς τὸ θέμα μας. Ἐκ τῶν ἱστορικῶν βλέπομεν ὅτι τὴν *Καλχηδόνα* παρέρρεε ποταμὸς τοὔνομα *Κάλγας* καὶ ὅστις ἐπωνομάσθη οὕτως ἢ ἀπὸ υἱοῦ τινος τοῦ *Κρόνου* ἢ ἀπὸ τοῦ υἱοῦ τοῦ μάντεως *Κάλγαντος*,[2] ὥστε μνεία μόνον περὶ ἑνὸς ποταμοῦ γίνεται. Ἀλλʼ ἆρά γε ὁ ποταμὸς οὗτος, ὃν βλέπομεν σήμερον εἶναι καὶ ὁ κατὰ τοὺς παλαιοτάτους χρόνους; κατʼ ἐμὲ οὐχί, διότι ἂν τοῦτο οὕτως ἔχῃ, τότε πρέπει καὶ νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὑπῆρχον δύο ποταμοὶ παραρρέοντες τὴν πόλιν καὶ ἡ κυρίως τοποθεσία τῆς νῦν *Καλχηδόνος* κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους θʼ ἀπετέλει νησίδα ἐν τῷ στομίῳ δύο ἐκβολῶν, ὅτι δʼ ὑπῆρχε καὶ ἄλλος ποταμὸς ἀρχαιότερος τοῦτο εἶναι ἀναμφισβήτητον. Καὶ ὅτι ὁ νῦν ποταμὸς εἶναι νεώτερος καὶ ἀποτέλεσμα ἐκ τῆς ξηράνσεως τοῦ πρώτου τούτου δείκνυται ἐκ τῶν παρὰ τὴν κοίτην αὐτοῦ ὀγκολίθων, διότι ναὶ μὲν ἡ νῦν κοίτη τοῦ ποταμοῦ φαίνεται ὑπὸ τὴν σημερινὴν γεωλογικὴν ἔποψιν φυσική, ἀλλʼ ἐξετάζων τις τὰς πλευρὰς τῆς κοίτης αὐτοῦ δὲν βλέπει τι τὸ πανάρχαιον, ἐνῷ ἴχνη κοίτης *παναρχαίου ποταμοῦ* ἐκβάλλοντος εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς πόλεως καὶ νῦν ἐκλιπόντος ἀπαντῶσιν ἐν τῇ νῦν συνοικίᾳ *Γὲλ-δεγερμενὶ* (Ἀνεμόμυλος) παρὰ τὴν ἐκεῖ ἱδρυθεῖσαν γερμανικὴν σχολὴν καὶ ὅστις κατήρχετο ἐκ τῶν ἀπέναντι τοῦ *Γὲλ-δεγερμενὶ* ὑψωμάτων ὡς καὶ τῶν ἐκεῖ ἀνακαλυφθέντων παναρχαίων ποταμιαίων λίθων, μαρτυρούντων κοίτην διευθυνομένην πρὸς τὴν ρηθεῖσαν σχολήν, ὥστε ἐπειδὴ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις συγγραφεῦσι γίνεται μνεία μόνον περὶ ἑνὸς ποταμοῦ καὶ ἐπειδὴ τὴν τοῦ νῦν κοίτην δὲν ἐπιμαρτυρεῖ τι τὸ πανάρχαιον, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ πανάρχαιος ποταμὸς ἦτο ὁ ἐκβάλλων εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν καὶ οὐχὶ ὁ νῦν ὁ ἐκβάλλων εἰς τὴν ἀνατολικήν, καὶ ὅτι γεωλογικῶν λόγων ἕνεκα μετέβαλλε τὴν κοίτην του. Τοιαῦται δὲ μεταβολαὶ συνέβησαν καὶ ἀλλαχοῦ ὡς εἴς τε τὸν *Καύκασον* καὶ τὸν *Βόσπορον* ἀλλοῦ μὲν ἐξαίρουσαι τὸ ἔδαφος καὶ ἀλλαχοῦ καθιζάνουσαι[1].

1. Βιβλ. IV, κεφ. 44.
2. Ἡρόδοτος, Βʹ IV, 85.

1. Ἰδοὺ δὲ τί περὶ Πόντου γράφουσι *Στράτων* τε καὶ *Στράβων*· καὶ ὁ μὲν πρῶτος (Στράτων, κεφ. 49) «...ὅτι »φησὶν οἴεσθαι τὸν Εὔξεινον μὴ ἔχειν πρότερον τὸ κατὰ »Βυζάντιον στόμα, τοὺς δὲ ποταμοὺς βιάσασθαι καὶ ἀνοῖ»ξαι τοὺς εἰς αὐτὸν ἐμβάλλοντας, εἶτʼ ἐκπεσεῖν τὸ ὕδωρ »εἰς τὴν Προποντίδα καὶ τὸν Ἑλλήσποντον...», εἶτα (Στράβων, κεφ. 50) «... δοκεῖν δὲ κἂν χωσθῆναι τὸν »Πόντον ὅλον εἰς ὕστερον, ἂν μένωσιν αἱ ἐπιρρύσεις τοιαῦ»ται...» καὶ παρακατιὼν ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς λέγει (Στράβων, κεφ. 51) «...οὐδὲ γὰρ ἂν τοῦ κατὰ Βυζάν»τιον ῥοῦ τὸ ἔδαφος ἠτιᾶτο, λέγων ὑψηλότερον τὸ τοῦ »Εὐξείνου ἢ τὸ τῆς Προποντίδος καὶ τοῦ ἑξῆς πελάγους ἅμα »καὶ αἰτίαν προστιθείς· ἀπὸ γὰρ τῆς ὕλυος τῆς ἀπὸ τῶν »ποταμῶν καταφερομένης πληροῦσθαι τὸν βυθὸν καὶ βρα»χὺν γίνεσθαι, διὰ τοῦτο, δὲ καὶ ῥεῖν εἰς τὰ ἐκτός...»· ὁ δὲ δεύτερος μὴ παραδεχόμενος τὰ ρηθέντα γράφει (Στράβων, κεφ. 52) «...ἐκεῖνο δὲ πυνθάνομαι τί ἐκώλυε, πρὶν »ἀνεῳγέναι τὸ στόμα τὸ κατὰ Βυζάντιον, ταπεινότερον ὂν »τὸ τοῦ Εὐξείνου ἔδαφος τοῦ τῆς Προποντίδος καὶ τῆς ἑξῆς »Σαλάττης πληρωθῆναι ὑπὸ τῶν ποταμῶν, εἴτε Σάλατταν »οὖσαν καὶ πρότερον, εἴτε λίμνην μείζω τῆς Μαιώτιδος; »εἰ γὰρ τοῦτο συγχωροῖτο, προσερήσομαι καὶ τοῦτο· ἆρά »γε ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ὕδατος ἐκείνου καὶ τοῦ τῆς Προπον»τίδος οὐχ οὕτως εἶχεν ὥστε, μέχρι μὲν ἡ αὐτὴ ἦν, μὴ

Περὶ δὲ τοῦ *Βοσπόρου* βλέπομεν ὅτι ἐν τῷ στομίῳ αὐτοῦ ὑπῆρχον δύο νῆσοι *Κυανέαι* καλούμεναι καὶ κατʼ ἄλλους *Συμπληγάδες πέτραι* καὶ ὅτι κατὰ τοὺς μυθικοὺς ἐκείνους χρόνους οἱ λαοὶ ἐπίστευον ὅτι ἡ διάβασις αὐτόθεν ἦτο ἀδύνατος, διότι συνεκρούοντο πρὸς ἀλλήλας καὶ οὕτω ἀπέκλειον τὸ πέρασμα τῆς θαλάσσης, ἀνέβαινε δὲ ἐξ αὐτῶν πολλὴ ὁμίχλη καὶ ἠκούετο φοβερὸς κρότος,

...ταὶ δʼ ἄμυδις πάλιν ἀντίαι ἀλλήλῃσιν
ἄμφω ὁμοῦ ξυνιοῦσαι ἐπέκτυπον, ὦρτο δὲ πολλὴ
ἅλμη ἀναβρασθεῖσα, νέφος ὥς· αὖε δὲ πόντος
σμερδαλέον· πάντῃ δὲ περὶ μέγας ἔβρεμεν αἰθήρ,
κοῖλαι δὲ σπήλυγγες ὑπὸ σπιλάδας τρηχείας
κλυζούσης ἁλὸς ἔνδον ἐβόμβεον· ὑψόθι δʼ ὄχθης
λευκὴ καχλάζοντος ἀνέπτυε κύματος ἀχνη,[1]

διʼ ὃ καὶ οἱ *Ἀργοναῦται* κατέφυγον εἰς τὸν ἐν *Σαλμυδησσῷ* τῆς *Θρᾴκης* διαμένοντα τυφλὸν μάντιν *Φινέα*, ὅπως παρακαλέσωσιν αὐτὸν καὶ τοῖς ὑποδείξῃ τὸ πῶς δύνανται νὰ διέλθωσιν, ἐκεῖνος δʼ ἔδωκεν εἰς αὐτοὺς τὰς αἰτηθείσας ὁδηγίας περὶ τοῦ ταξιδίου των καὶ περὶ τῶν *Συμπληγάδων πετρῶν*. Ὅτε λοιπὸν ἔφθασαν οἱ ἥρωες πλησίον τῶν *Συμπληγάδων πετρῶν* κατὰ συμβουλὴν τοῦ ρηθέντος μάντεως ἀφῆκαν περιστερὰν νὰ διέλθῃ διὰ τῶν πετρῶν καὶ τῆς ὁποίας μόνον τὰ ἄκρα τῆς οὐρᾶς ἡ σύγκρουσις αὐτῶν ἀφήρεσεν. Ἅμα δʼ ἤρχισαν πάλιν αἱ πέτραι νὰ ἀνοίγωνται μετὰ κωπηλασίας ἐντόνου τῇ προτροπῇ τοῦ *Εὐφήμου* διῆλθον μὲν οἱ *Ἀργοναῦται* ἀλλʼ ἔπαθε τὸ κάτωθεν μέρος τοῦ πλοίου.

Ἐκ ταύτης τῆς μυθολογικῆς ἀφηγήσεως ἐξάγομεν πρῶτον ὅτι αἱ *Συμπληγάδες πέτραι* δὲν συνεκρούοντο πρὸς ἀλλήλας ἀλλὰ ἐν τῇ ἐπιφανείᾳ (νῦν ἐν τῷ πυθμένι τῆς θαλάσσης) ὑφίσταντο δύο ἁπλοῖ βράχοι κωλύοντες τότε τὴν ἕνωσιν τοῦ *Πόντου* μετὰ τῆς *Μεσογείου*, καὶ δεύτερον ἡ πολλὴ ὁμίχλη καὶ ὁ φοβερὸς κρότος ὅστις ἠκούετο δὲν ἦσαν ἀντηχήσεις τῶν συγκρούσεων παρὰ ἀποτελέσματα ἡφαιστείου ἐν ἐνεργείᾳ, ὡς καὶ νῦν συμβαίνει, ἐκεῖ ἔνθα ὑπάρχουσι τοιαῦτα. Ὅτι δʼ ὑπῆρχε παρὰ τὸ στόμιον τοῦ *Βοσπόρου* κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους ἡφαίστειον καὶ τοῦτο εἶναι ἀναμφισβήτητον ἐκ τῆς ἁπλῆς τοῦ ἐδάφους παρατηρήσεως. Ὥστε ἐπειδὴ αἱ *Συμπληγάδες πέτραι* ἀπέκλειον τὴν ἕνωσιν τῶν δύο θαλασσῶν διὰ τοῦτο καὶ ὁ *Φινεὺς* ὑπέδειξεν εἰς τοὺς *Ἀργοναύτας* νὰ φονεύσωσι τὸ πρῶτον τὰς *Ἁρπυίας* καὶ εἶτα θὰ τοῖς ἐδίδε τὰς ἀπαιτουμένας ὁδηγίας πρὸς διάβασιν, δῆλα δὴ νὰ ἐπιδοθῶσιν εἰς κυνηγεσίαν, νὰ φθάσῃ ἡ χειμερινὴ περίοδος τοῦ ῥθινοπώρου καὶ τότε οἱ ἐκ τῶν πολλῶν βροχῶν κατερχόμενοι εἰς τε τὸν *Πόντον* καὶ τὸν *Βόσπορον* ποταμοὶ νὰ ἐπιφέρωσι πλημμύρας ἐνούσας τὰς δύο θαλάσσας ὅτε καὶ ἡ διάβασις τοῦ πλοίου θὰ ἦτο δυνατή, «... πολλῶν εἰσπιπτόντων »ρευμάτων εἰς περιγραφὴν ἀγγείων ὡρισμέ»νων, πλεῖον ἀεὶ καὶ πλεῖον γίνεται τὸ ὑγρόν, »ὃ μηδεμιᾶς μὲν ὑπαρχούσης ἐκρύσεως δέον »ἂν ἦν προσαναβαῖνον ἀεὶ μείζω καὶ πλείω »τοῦ κοιλώματος περιλαμβάνειν τόπον, ὑπαρ»χουσῶν δʼ ἐκρύσεων ἀνάγκη τὸ προσγινό»μενον καὶ πλεονάζον ὑπερπίπτον ἀπορρεῖν »καὶ φέρεσθαι συνεχῶς διὰ τῶν ὑπαρχόντων »στομάτων...»[1] Ὅτι δὲ τοιοῦτόν τι ἐξάγεται ἐκ τῶν ὁδηγιῶν τοῦ *Φινέως*, παραλειπομένης τῆς μυθολογικῆς αὐτῶν χροιᾶς, τοῦτο

1. Ἀπολλ. Ἀργον. Βʹ, στίχ. 566—572.

1. Πολυβίου Ἱστορία, βιβλ. Δʹ, κεφ. 39.

ΣΙΣΜΑΝΟΓΛΕΙΟ

κάλλιστα ἐπιμαρτυρεῖται καὶ ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ *Ἀπολλωνίου* λεγομένων[1]

« τὸ δὲ πολλὸν ὑπὸ τρόπιν ἐξεκυλίσθη,
» ἐκ δ' αὐτὴν πρύμνηθεν ἀνείρυσε τηλόθι νῆα
» πετράων ὑψοῦ δὲ μεταχθονίη πεφόρητο ».

ἤτοι διερχομένης ἐκ τῶν *Συμπληγάδων πετρῶν* τῆς *Ἀργοῦς* ἡ μὲν τρόπις αὐτῆς ἐσύρθη, τὸ δὲ προεξέχον μέρος τῆς πρύμνης, τὸ πηδάλιον, ἔπαθεν, οὗ ἡ κάτω ἄκρα ἐξέχει πάντοτε καὶ αὐτῆς τῆς τρόπιδος, διότι ἐὰν αἱ *Συμπληγάδες πέτραι* συνεκρούοντο πρὸς ἀλλήλας θὰ κατέστρεφον τὰ πλευρὰ τοῦ πλοίου καὶ δὲν θὰ ὑπῆρχεν ἀνάγκη νὰ γίνῃ λόγος περὶ τρόπιδος ἥτις εὑρίσκεται εἰς τὸ κατώτατον ἄκρον καὶ εἰς τὸ πλέον εἰσέχον μέρος τοῦ πλοίου.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω λοιπὸν τῶν περὶ τῆς *Ἀργοναυτικῆς ἐκστρατείας πρὸς παραλαβὴν τοῦ χρυσομάλλου δέρατος*[2] ἀφηγήσεων ἔχομεν κάλλιστα ὑπ' ὄψει ὅτι αἱ δύο θάλασσαι κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους δὲν ἠνοῦντο καὶ ὅτι παρέκειτο ἠφαίστειον ἐν ἐνεργείᾳ τότε, καὶ ὅτι τὸ ἠφαίστειον τοῦτο ἐν μεταγενεστέροις τῆς ἐκστρατείας ἐκείνης χρόνοις καὶ ἐν μεγαλειτέρᾳ ἐκρήξει ἐπέφερε τὴν ἕνωσιν τῶν δύο θαλασσῶν ἀλλοῦ μὲν καθιζάνουσα παρακείμενα μέρη τοῦ *Βοσπόρου* καὶ ἀλλαχοῦ ἀνυψοῦσα τὰ ἐδάφη, ὅτε θὰ ἐπῆλθε καὶ ἡ τελευταία τοῦ ρηθέντος ἠφαιστείου παντελὴς ὕφεσις. Ὅπως λοιπὸν ἐν τῷ *Βοσπόρῳ* καθίζησιν οὕτω καὶ ἐν *Χαλκηδόνι* θὰ ἐπέφερεν ἀνύψωσιν τοῦ ἐδάφους, ἥτις καὶ μετέβαλλε τὴν κοίτην τοῦ τότε παραρρέοντος τὴν *Καλχηδόνα* ποταμοῦ· τοῦτο πλέον ἐκ τῶν ρηθέντων δείκνυται ἀναντίρρητον, ἴσως δὲ καὶ αἱ νῦν *Πριγκιπόνησοι* εἰσὶν ἀποτελέσματα τῆς τελευταίας ταύτης ἐκρήξεως.

Β'

Ἐκ τῶν ἱστορικῶν μόνον δῆλον γίνεται ὅτι ὁ *Ἀρχίας* ἑπτακαίδεκα ἔτη πρότερον τοῦ *Βυζαντος* ἐθεμελίωσε τὴν *Καλχηδόνα* (τῷ 675 π. Χρ.), ἡμεῖς ὅμως θέλομεν ἀποδείξει ὅτι καὶ πρὸ τῆς ἐκεῖ μεταβάσεως τοῦ *Ἀρχίου* κατῴκουν ἄλλοι λαοὶ ὡς δὲ καὶ εἰς ποῖον μέρος αὐτῆς. Οὐδὲν δὲ κατ' ἀρχὰς λείψανον τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς τῆς πάλαι *Καλχηδόνος* ἔχοντες ὑπ' ὄψει καὶ μηδεμίαν παρὰ τοῖς νεωτέροις ἱστορικοῖς μνείαν εὑρίσκοντες, ἐνῷ εἰς διάφορα μέρη τῆς Εὐρώπης ἔρευναι ἐγένοντο ὑπὸ τῶν ἐκεῖ σοφῶν καὶ συνήθροισαν τοιαύτας μαρτυρίας ἐν τοῖς μουσείοις αὐτῶν, ἠναγκάσθημεν νυχθημερὸν νὰ διατρέξωμεν τὰ περὶ τῆς *Καλχηδόνος* ἐξετάζοντες καὶ ἀνιχνεύοντες ἐπισταμένως, ἅτε μὴ δυνάμενοι νὰ κάμωμεν ἀνασκαφάς, τὰς κοίτας τοῦ παραρρέοντος ποταμοῦ καὶ ἄλλων ρυάκων, ἀγρούς, λόφους καὶ τύμβους καὶ κατωρθώσαμεν νὰ ἴδωμεν εὐτυχῶς τεμάχιά τινα διαφόρων ἀντικειμένων καὶ διαφόρων ἐποχῶν, περὶ ὧν θέλω γράψει τὰ εἰκότα ἐν τῷ προσεχῶς ἐκδοθησομένῳ ἔργῳ μου ὑπὸ τὸν τίτλον **«Προϊστορικὰ εὑρήματα»**.

Ἐκ τῶν τεμαχίων τούτων τῶν λειψάνων τῶν παναρχαιοτάτων χρόνων δῆλον γίνεται ὅτι ἡ περιφέρεια τῆς *Καλχηδόνος* κατῳκεῖτο ἀρχαιότατα καὶ ὅτι κατὰ τὴν νεολιθίνην ἐποχὴν εἶχε συγκοινωνίαν πρὸς τὴν τότε γνωστὴν οἰκουμένην, διότι πολλοὶ τῶν λίθων ἐξ ὧν συνέκειντο τὰ ἐργαλεῖά των, εἶναι ἐκ τῆς κεντρώας *Ἀσίας*, *Εὐρώπης*, κυρίως δὲ ἐξ *Ἰνδιῶν* καὶ ἐν μέρει ἐκ τῆς *Ἀμερικῆς* αὐτῆς[1].

Ὁ ἀρχαιότατος τῶν ἱστορικῶν καὶ πατὴρ τῆς ἱστορίας *Ἡρόδοτος*[2] γράφει τὰ ἑξῆς ὀλίγα σχετικὰ πρὸς τὴν κτίσιν τῆς *Καλχηδόνος*: « . . . οὗτος δὲ ὁ *Μεγάβαζος* εἶπας τόδε τὸ » ἔπος ἐλίπετο ἀθάνατον μνήμην πρὸς *Ἑλ*» *λησποντίων*· γενόμενος γὰρ ἐν *Βιζαντίῳ* » ἐπύθετο ἑπτακαίδεκα ἔτεσι πρότερον *Καλ*» *χηδονίους* κτίσαντας τὴν χώρην *Βυζαντίων*, » πυθόμενος δὲ ἔφη *Καλχηδονίους* τοῦτον τὸν » χρόνον τυγχάνειν ἐόντας τυφλούς· οὐ γὰρ » ἂν τοῦ καλλίονος παρεόντος κτίζειν χώρου » τὸν αἰσχίονα ἑλέσθαι, εἰ μὴ ἦσαν τυφλοί . . ». Ὡσαύτως ὁ γεωγράφος *Στράβων*[3] σημειοῖ τὰ ἑξῆς: « . . . ἐπειδὰν δὲ ἤδη συνάψῃ ταῖς *Κυα*» *νέαις* καὶ παραλλάξῃ ταύτας, ἐκ τῆς *Χαλ*» *κηδονιακῆς* ἀκτῆς λευκή τις πέτρα προπί-

1. Ἀργοναυτικά, βιβλ. Β', στίχ. 588—590.

2. Παρὰ Σουΐδᾳ ἐν τῇ λέξει *δέρας* ἀναγνινώσκομεν «τὸ » χρυσόμαλλον δέρας, ὅπερ ὁ Ἰάσων διὰ τῆς Ποντικῆς » Θαλάσσης σὺν τοῖς Ἀργοναύταις εἰς τὴν Κολχίδα παρα» γενόμενοι ἔλαβον, καὶ τὴν Μήδειαν τὴν Αἰήτου τοῦ βα» σιλέως Θυγατέρα. τοῦτο δὲ ἦν οὐχ ὡς ποιητικῶς φέρε» ται, ἀλλὰ βιβλίον ἦν ἐν δέρμασι γεγραμμένον, περιέχον » ὅπως δεῖ γίνεσθαι διὰ χημείας χρυσόν. εἰκότως οὖν οἱ » τότε χρυσοῦν ὠνόμαζον αὐτὸ δέρας διὰ τὴν ἐνέργειαν » τὴν ἐξ αὐτοῦ. Io. Antioch.».

1. Archéologie Préhistorique, par le baron J. de Baye, p. 253.

2. Ἔκδ. Λιψίας, βιβλ. IV, κεφ. 144.

3. Ἔκδ. Λιψίας, κεφ. 320.

» πτουσα φοβεῖ τὸ ζῷον ὥστ' εὐθὺς εἰς τὴν » περαίαν τρέπεσθαι· παραλαβὼν δ' ὁ ἐνταῦθα » ροῦς, ἅμα καὶ τῶν τόπων εὐφυῶν ὄντων » πρὸς τὸ τὸν ἐκεῖ ροῦν τῆς θαλάττης ἐπὶ τὸ » *Βυζάντιον* καὶ τὸ πρὸς αὐτῷ *Κέρας* τετρά» φθαι, φυσικῶς συνελαύνεται δεῦρο καὶ πα» ρέχει τοῖς *Βυζαντίοις* καὶ τῷ δήμῳ τῶν » *Ρωμαίων* πρόσοδον ἀξιόλογον. *Χαλκηδόνιοι* » δ' ἐπὶ τῆς περαίας ἱδρυμένοι πλησίον οὐ » μετέχουσι τῆς εὐπορίας ταύτης διὰ τὸ μὴ » προσπελάζειν τοῖς λιμέσιν αὐτῶν τὴν πηλα» μύδα· ᾗ δὴ καὶ τὸν *Ἀπόλλω* φασὶ τοῖς » κτίσασι τὸ *Βυζάντιον* ὕστερον μετὰ τὴν ὑπὸ » *Μεγαρέων Χαλκηδόνος* κτίσιν χρηστηρια» ζομένοις προστάξαι ποιήσασθαι τὴν ἵδρυσιν » ἀπεναντίον τῶν τυφλῶν, τυφλοὺς καλέσαντα » τοὺς *Χαλκηδονίους*, ὅτι πρότεροι πλεύσαν» τες τοὺς τόπους, ἀφέντες τὴν πέραν κατα» σχεῖν τοσοῦτον πλοῦτον ἔχουσαν, εἵλοντο τὴν » λυπροτέραν . . . ». Ἐκ τῶν γραφομένων λοιπὸν τοῦ *Ἡροδότου* οὐδὲν τὸ σοβαρὸν βλέπομεν διατί ὁ τῆς ἀποικίας τῶν *Μεγαρέων* ἀρχηγὸς *Ἀρχίας* προυτίμησε τὴν θέσιν τῆς *Χαλκηδόνος*, ἀντὶ τῆς τοῦ *Βυζαντίου* καὶ διατί ἐκάλεσε τὴν πόλιν *Καλχηδόνα* οὐχὶ ἐκ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ ἢ τῆς πατρίδος του, ὡς εἴθισται σχεδὸν ὑπὸ τῶν ἀρχηγῶν τῶν ἀποικιῶν. Καὶ ἐκ τοῦ νεωτέρου *Στράβωνος* τοῦτο μόνον παρατηροῦμεν ὅτι ἡ τοποθεσία τοῦ *Βυζαντίου* εἶχε πολὺν πλοῦτον ἕνεκα τῶν πηλαμύδων, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ διευκρινίζηται ἂν οἱ ἀρχηγοὶ *Ἀρχίας* τε καὶ *Βύζας* ἐθήρευον θέσιν παρέχουσαν αὐτοῖς πλοῦτον ἐκ πηλαμύδων καὶ κατὰ ποίαν ὥραν τοῦ ἔτους ἑκάτερος αὐτῶν ἐθεμελίωσε τὴν οἰκείαν πόλιν, (γνωστὸν τυγχάνει πᾶσι τοῖς συμπολίταις ἡμῶν ὅτι ἡ πηλαμὺς μόνον κατὰ Σεπτέμβριον καὶ Ὀκτώβριον ἀγρεύεται κυρίως εἰς τὰ μέρη ταῦτα), θὰ φροντίσωμεν λοιπὸν κατωτέρω νὰ ἐξακριβώσωμεν τὰς ἀπορίας ταύτας, ἀφοῦ πρῶτον ἀναλύσωμεν καὶ ἴδωμεν κατὰ πόσον στηρίζονται ἐπ' ἀληθείας τὰ ὑπὸ τοῦ δευτέρου γραφέντα.

Ὁ *Στράβων* φαίνεται ὅτι συνέχεεν ἅπερ ἤκουσε παρὰ τῶν ἐγχωρίων ἢ ἔγραφε χωρὶς νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψει τὰ γραφόμενα τῶν προγενεστέρων του ὡς δῆλον θέλει γίνει ἐκ τῶν γραφομένων του.

α' Γράφει ὅτι παρὰ τὴν *Χαλκηδονικὴν ἀκτὴν* προπίπτει λευκή τις πέτρα, ἥτις καὶ φοβεῖ τὴν πηλαμύδα καὶ δὲν προσπελάζει τοῖς λιμέσι τῶν *Χαλκηδονίων* (ἡ λευκὴ αὕτη πέτρα δὲν δύναται βεβαίως νὰ ἦναι ἄλλη τις παρὰ ὁ τελευταῖος πρὸς τὴν θάλασσαν ὄφαλος τῆς *Δαμάλεως*) καὶ εὐθὺς τὸ ζῷον πρὸς τὴν περαίαν τρέπεται καὶ διὰ τοῦ ἐκεῖ ροῦ τῆς θαλάσσης πρὸς τὸ *Βυζάντιον* φέρεται. Ὁ *Στράβων* ὡς ἀρχικὴν αἰτίαν τῆς μὴ προσπελάσεως τῆς πηλαμύδος ἐν τοῖς λιμέσι τῆς *Χαλκηδόνος* παραδέχεται μίαν λευκὴν πέτραν, ἥτις ὑφίστατο πρὸ τῆς *Χαλκηδόνος* καὶ κατὰ δεύτερον λόγον τὸν ροῦν τῆς θαλάττης, ἐνῷ ἂν ἐλάμβανεν ὑπ' ὄψει τὰ ὑπὸ τοῦ *Πολυβίου* γραφόμενα θὰ ἔβλεπεν ὅτι ἡ προσπέλασις τῆς πηλαμύδος εἰς τὸ *Βυζάντιον* δὲν ὀφείλεται εἰς τὴν φαντασιώδη λευκὴν πέτραν παρὰ μόνον εἰς αὐτὸν τὸν ροῦν τῶν ἐκ τοῦ *Εὐξείνου Πόντου* ὑδάτων, ὅθεν καὶ κατέρχεται ἡ πηλαμύς, δι' ὃ καὶ καλὸν θεωροῦμεν ἵνα ἐρανισθῶμεν ἐκ τοῦ *Πολυβίου*[1] τὰ περὶ τῆς ροῆς τῶν ὑδάτων ἐν τῷ *Βοσπόρῳ*: «. . . . ἐπὰν δ' εἰς τὸ » τῆς *Εὐρώπης Ἑρμαῖον*, ᾗ στενότατον ἔρα» μεν εἶναι, φερόμενος ἐκ τοῦ *Πόντου* καὶ » συγκλειόμενος ὁ ροῦς βίᾳ προσπέσῃ, τότε δὴ » τραπεὶς ὥςπερ ἀπὸ πληγῆς ἐμπίπτει τοῖς » ἀντίπερας τῆς *Ἀσίας* τόποις. ἐκεῖθεν δὲ » πάλιν, οἷον ἐξ ὑποστροφῆς, τὴν ἀναπόδο» σιν ποιεῖται πρὸς τὰ περὶ τὰς *Ἑστίας* ἄκρα » καλούμενα τῆς Εὐρώπης, ὅθεν αὖθις ὁρμή» σας προσπίπτει πρὸς τὴν *Βοῦν* καλουμένην, » ὅς ἐστι τῆς Ἀσίας τόπος, ἐφ' ὃν ἐπιστῆναί » φασι πρῶτον οἱ μῦθοι τὴν *Ἰὼ* περαιωθεῖσαν. » πλὴν ὅ γε ροῦς τὸ τελευταῖον ὁρμήσας ἀπὸ » τῆς *Βοὸς* ἐπ' αὐτὸ φέρεται τὸ *Βυζάντιον*, » περισχισθεὶς δὲ περὶ τὴν πόλιν βραχὺ μὲν » εἰς τὸν κόλπον αὐτοῦ διορίζει τὸν καλούμε» νον *Κέρας*, τὸ δὲ πλεῖον πάλιν ἀπονεύει. » διευτονεῖν μὲν οὖν οὐκέτι δύναται πρὸς τὴν » ἀντίπερας χώραν, ἐφ' ἧς ἐστι *Καλχηδών*· » πλεονάκις γὰρ τὴν ἀνταπόδοσιν πεποιημέ» νος καὶ τοῦ πόρου πλάτος ἔχοντος ἤδη περὶ » τοῦτον τὸν τόπον ἑκλυόμενος ὁ ροῦς οὐκέτι » βραχείας πρὸς ὀξεῖαν γωνίαν ποιεῖται τὰς » ἀνακλάσεις ἐπὶ τὴν περαίαν, ἀλλὰ μᾶλ» λον πρὸς ἀμβλεῖαν, δι' ὅπερ ἀπολιπὼν τὴν » τῶν *Καλχηδονίων* πόλιν φέρεται διὰ πόρου. » καὶ τὸ ποιοῦν τὴν μὲν τῶν *Βυζαντίων* πό» λιν εὐκαιροτάτην τὴν δὲ τῶν *Καλχηδονίων* » τἀναντία, τοῦτ' ἐστὶ τὸ νῦν ὑφ' ἡμῶν εἰ» ρημένον, καίπερ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ὁμοίας » ἀμφοτέραις δοκούσης εἶναι τῆς θέσεως πρὸς » τὴν εὐκαιρίαν· ἀλλ' ὅμως εἰς τὴν μὲν βου-

1. Ἔκδ. Λιψίας, βιβλ. IV, κεφ. 43—44.

» ληθέντα καταπλεῦσ' οὐ ῥᾴδιον, πρὸς τὴν δέ,
» κἂν μὴ βούλῃ, φέρει κατ' ἀνάγκην ὁ ροῦς,
» καθάπερ ἀρτίως εἴπομεν. σημεῖον δὲ τούτου· ἐκ *Καλχηδόνος* γὰρ οἱ βουλόμενοι διαίρειν εἰς *Βυζάντιον* οὐ δύνανται πλεῖν κατ' εὐθεῖαν διὰ τὸν μεταξὺ ροῦν, ἀλλὰ παράγουσιν ἐπί τε τὴν *Βοῦν* καὶ τὴν καλουμένην *Χρυσόπολιν*, ἣν *Ἀθηναῖοι* τότε κατασχόντες *Ἀλκιβιάδου* γνώμῃ, παραγωγιάζειν ἐπεβάλοντο πρῶτον τοὺς εἰς *Πόντον* πλέοντας, τὸ δ' ἔμπροσθεν ἀφιᾶσι κατὰ ροῦν, ᾧ φέρονται κατ' ἀνάγκην πρὸς τὸ *Βυζάντιον*· ὅμοια δὲ τούτοις καὶ τὰ κατὰ τὸν ἐπὶ θάτερα πλοῦν ἐστι τῆς Βυζαντίων πόλεως.

β' Τοῦ αὐτοῦ γεωγράφου ὄστις ἔγραψεν ὅτι ὑπῆρχε χρησμὸς τοῦ *Ἀπόλλωνος* καθ' ὃν ὁ *Βύζας* ἤθελεν ἱδρύσει πόλιν ἀπεναντίον τῶν τυφλῶν, τυφλοὺς καλέσαντος τοὺς *Καλχηδονίους*, καὶ εἰς τοῦτο μεγίστην μοι φαίνεται διαφορὰν ὅτι ἔχουσι τὰ γραφόμενα πρὸς βέλτιον ἐν τῇ περὶ θεῶν διαλήψει, λέγω δὲ τὴν δεισιδαιμονίαν· ἐπὶ τοσοῦτον γὰρ ἐκτετραγώδηται καὶ παρεισῆκται τοῦτο ἐν τοῖς περὶ *Καλχηδόνος* γραφομένοις αὐτοῦ ὥστε μὴ καταλιπεῖν ὑπερβολήν, διότι ἂν ὑπῆρχε τοιοῦτος χρησμὸς βεβαίως ὁ *Ἡρόδοτος* ὄστις ἤκμασε δύο μὲν αἰῶνας μετὰ τὴν ἀποίκισιν *Καλχηδόνος* καὶ *Βυζαντίου*, τέσσαρας δὲ πρὸ τοῦ *Στράβωνος* θὰ ἐγνώριζε τὸν χρησμὸν καλλίτερον ἐκείνου καὶ δὲν θὰ ἔγραφεν ὅτι ὁ *Μεγάβαζος* ἐξέφρασε μίαν τοιαύτην ἰδέαν χωρὶς βεβαίως καὶ ἐκεῖνος νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψει τοὺς εἰς τὸν *Ἀρχίαν* ὑπαγορεύσαντας λόγους πρὸς ἀποίκισιν τῆς τοποθεσίας *Καλχηδόνος* καὶ οὐχὶ τῆς τοῦ *Βυζαντίου*, ἰδέαν ἣν ὡς φαίνεται ἐγκολπωθέντες οἱ μεταγενέστεροι ἐθεοποίησαν αὐτὴν ὡς χρησμὸν τοῦ *Ἀπόλλωνος*, καὶ ὁ γεωγράφος μας ἕνεκα τῆς δεισιδαιμονίας του παρεδέχθη ταύτην ἀσυζητητεί.

γ' Ἐκ τῶν ἱστορικῶν δῆλον γίνεται ὅτι ὁ *Ἀρχίας* ἀπῴκισε τὴν *Καλχηδόνα* ἑπτακαίδεκα ἔτη πρὸ τῆς ἀποικίσεως τοῦ *Βυζαντίου* ὑπὸ τοῦ *Βύζαντος*, ἐπειδὴ δ' ἔφθασε διὰ πλοίων θὰ ἐξέδραμε βεβαίως καὶ μέχρι *Βυζαντίου* ὅπερ δύο στάδια ἀπέχει καὶ θὰ περιειργάσθη καὶ τὴν τοποθεσίαν ἐκείνην ἥτις κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους μόνον ὑπὸ ἔποψιν καλλονῆς ἴσως διεκρίνετο χωρὶς ὅμως καὶ νὰ παρουσιάζῃ ἴχνη συνοικισμοῦ ἀρχαιοτέρων λαῶν, ἐν ᾧ ἐν *Καλχηδόνι* θὰ εὗρε τοιαῦτα ἢ καὶ πόλιν παρακμάζουσαν καὶ σκεφθεὶς βεβαίως ὅτι εὐχὶ ἀσκόπως εἶχε προτιμηθεῖ ὑπὸ τῶν προγενεστέρων ὁ χῶρος τῆς *Καλχηδονος* ἀντὶ τοῦ *Βυζαντίου*, προυτίμησε καὶ αὐτὸς τὴν κατάληψιν αὐτῆς, ἥτις καὶ ἤδη ἦτο κέντρον τοῦ μετὰ τῆς Ἀσίας ἐμπορίου ὅπως βραδύτερον κατέστη τοιαύτη ἡ *Χρυσόπολις*, νῦν δὲ ὁ *Χαϊδὰρ-πασᾶς*.

Τὸ ὅτι δ' ἴσως ἐν *Βυζαντίῳ* οὐδὲν ἴχνος ἀρχαιοτέρου συνοικισμοῦ πρὸ τῆς ἐκεῖσε μεταβάσεως τοῦ *Βύζαντος* θὰ εὗρεν ὁ *Ἀρχίας*, τοῦτο πιστοποιεῖται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι οὐδὲν προϊστορικὸν μέχρι τοῦδε ἐκεῖ ἀνεκαλύφθη, ἐν ᾧ πλεῖστα βάρβαρα φῦλα κατῴκουν τότε τὴν *Θρᾴκην*· τουναντίον ἐν τῇ πρὸς ἄρκτον τῆς νῦν *Καλχηδόνος* περιφερείᾳ πλεῖστα τεμάχια ἀντικειμένων τῆς λιθίνης, νεολιθίνης καὶ φοινικικῆς ἐποχῆς εἴδομεν ὡς καὶ διαφόρων ζῴων ὀστᾶ καὶ ὀδόντας μεταξὺ ἄλλων καὶ τραπεζίτην ἰχθυοσαύρου, ἅπερ νῦν οὐχὶ μόνον ἐν *Καλχηδόνι* ἀλλ' οὔτε ἐν τῇ *Ἀσίᾳ* αὐτῇ ὑφίστανται Ἐκ πάντων δὲ τούτων δῆλον γίνεται ὅτι πολλὰ ζῷα ἅπερ τὴν σήμερον δὲν ἀπαντῶσιν εἰς πλεῖστα μέρη ἄλλοτε ὑπῆρχον ἐν *Καλχηδόνι* καὶ σὺν τῷ χρόνῳ ἐξηλείφθησαν.

δ' Ἕτερος δὲ σπουδαῖος λόγος δι' οὗ πιθανώτατα ὁ *Ἀρχίας* προείλετο τὸν χῶρον τῆς *Καλχηδόνος* πρὸς ἀποικισμὸν ἀντὶ τοῦ *Βυζαντίου* δύναται νὰ θεωρηθῇ τὸ ὅτι οἱ *Μεγαρεῖς*, λαὸς γεωργικός, ἐζήτουν χώραν κατάλληλον πρὸς ἐξάσκησιν τῶν γεωργικῶν αὐτῶν ἕξεων. Πρὸς τοῦτο δὲ πῶς νὰ μὴ προτιμήσωσι τὴν ἀπανταχοῦ ἐπίπεδον καὶ εὔγεων *Καλχηδόνα*, τὴν ἀπὸ τῶν ψυχρῶν βορείων ἀνέμων ἄριστα προπεφυλαγμένην, τὴν ἡλιόλουστον καὶ εὔκολπον ταύτην χώραν, ἧς ἡ λιπαρὰ καὶ ἔνυδρος γῆ ἔκπαλαι καὶ σήμερον ἔτι θαυμάζεται διὰ τοὺς εὐχύμους καὶ πολυειδεῖς αὐτῆς καρπούς. Οὐ μόνον δὲ ὑπὸ ἔποψιν φυσικῆς καλλονῆς διαπρέπει καὶ διαλάμπει ἡ *Καλχηδών*, ἀλλ' ἀκριβῶς καὶ τὸ ἥμερον καὶ θαλπερὸν τοῦ κλίματος αὐτῆς, τὸ κατάφυτον καὶ σύνδενδρον αὐτῆς περιβάλλον καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ οἰκοῦντας λαοὺς καθίστα ἡμέρους καὶ εὐξένους. Τουναντίον δὲ ὁ χῶρος τοῦ *Βυζαντίου*, ὁ διηνεκῶς ὑπὸ τῶν ψυχρῶν βορείων ἀνέμων καὶ ρευμάτων μαστιζόμενος καὶ σχεδὸν ἐξ ὑψωμάτων καὶ λόφων συνιστάμενος ὅλως ἀκατάλληλος θὰ ἀπέβαινε πρὸς γεωργίαν, οἱ δ' εἰς τὸ ἥμερον κλῖμα τῆς πατρίδος αὐτῶν ἐθάδες *Μεγαρεῖς* δικαιότατα ἀπέστρεψαν τὴν προσοχὴν των ἀπὸ τὸν χῶρον τοῦτον, ὃν, κατειλημμένου τοῦ τῆς *Καλχηδόνος*, κατέλαβεν ὁ *Βύζας*, ὅπου ἴσως μάλιστα ἀφίκοντο ἐν ὥρᾳ δυσηνέμῳ καὶ βροχερᾷ ὅτε τὸ *Βυζάντιον* οὐδὲν τὸ ἐλκυστικὸν θὰ παρεῖχεν· ἐὰν δ' εἰς ταῦτα προσθέσωμεν καὶ τὸ βεβαίως ἐκ κλιματολογικῶν ἀφορμῶν βάρβαρον καὶ ἄγριον καὶ ἄξενον τῶν περιοικούντων *Θρᾳκῶν*, εἰς πάντα τὰ ἀνωτέρω εὑρίσκομεν τοὺς λόγους δι' οὓς ὁ *Ἀρχίας* προυτίμησε τὴν τῆς *Καλχηδόνος* χώραν. Ἀδίκως λοιπόν, παρ' ἔμοιγε ταπεινῷ κριτῇ, κατηγορήθησαν ὅ τε *Ἀρχίας* καὶ οἱ ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν αὐτοῦ ἄποικοι ὡς τυφλοί. Τοὐναντίον μάλιστα ὑπὸ ἐμπορικὴν ἔποψιν ἐξελέγχονται ὡς λογικώτατα καὶ ψυχραιμότατα σκεφθέντες καὶ σκοπιμώτατα κατοικήσαντες τὴν *Καλχηδόνα* ἀντὶ τοῦ *Βυζαντίου*.

ε' Ἡ ὀνομασία τῆς πόλεως ἐδόθη, ὡς ἐκ τῶν ἱστορικῶν δείκνυται, ἐκ τοῦ παραρρέοντος ποταμοῦ *Κάλχαντος*, καὶ διὰ νὰ ἔχῃ ὁ ποταμὸς ὄνομα πρὸ τῆς ἐκεῖσε μεταβάσεως τοῦ *Ἀρχία* θὰ ὑπῆρχον βεβαίως ἄλλοι προγενέστεροι οἵτινες ἐπέδωκαν αὐτῷ τὸ ὄνομα *Κάλχας*, ὅπερ καὶ εἶναι μία ἔτι μαρτυρία περὶ τοῦ πρὸ τοῦ *Ἀρχία* κατοικισμοῦ τῆς πόλεως. Καλεῖται δ' ὁ ποταμὸς οὗτος παρὰ μὲν τὰς ἐκβολάς του τουρκιστὶ *Κουρμπαγαλῆδερὲ* (ποταμὸς βατράχων) ὡς ἐκ τῆς πληθύος τῶν ἐν αὐτῷ κοαζόντων βατράχων, οἱ δὲ διάφοροι βραχίονες αὐτοῦ φέρουσιν ἄλλα τουρκικὰ ὀνόματα ἐκ τῶν παρακειμένων ἐπαύλεων ἢ χωρίων, εἰς δ' ἐξ αὐτῶν κατ' ἐξαίρεσιν καλεῖται *Κάργα-δερὲ* (ποταμὸς κοράκων), ἐν ᾧ παραδόξως οἱ κόρακες αὐτόθι σπανίζουσι, τοῦθ' ὅπερ καὶ μοὶ παρέχει τὴν ὑπόθεσιν μὴ τὸ *Κάργα* παραφθορά ἐστι τοῦ *Κάλχα*.

Ἡ λέξις ὅμως *Καλχηδὼν* μὴ προερχομένη οὔτε ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἀποικίας καὶ οὔτε ἐκ τῆς μητροπόλεως αὐτοῦ καὶ ἐπειδὴ ἡ ρηθεῖσα λέξις ἐστὶ φοινικικὴ *Καρχηδὼν* τροπῇ τοῦ ρ εἰς λ[1] σημαίνουσα *Νεάπολιν* καὶ ἐπειδὴ ἐνίοτε παρουσιάζονται τεμάχια φοινικικῆς ἐποχῆς ἀντικειμένων[2] δυνάμεθα κάλλιστα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι πρὸ τοῦ *Ἀρχία* κατῴκουν ἐκεῖ *Φοίνικες*, οἵτινες πρὸς διάκρισιν τῆς ὀλίγον ἐκεῖθεν τῆς νῦν *Καλχηδόνος*, ἔνθα τὰ ρηθέντα εὑρήματα, πόλεως, ἧς ἄγνωστον ἡμῖν τὸ ὄνομα, ἐκάλεσαν τὴν ἑαυτῶν *Νεάπολιν*, καὶ ἐπειδὴ οἱ *Φοίνικες*, οἵτινες κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς των ἦσαν ἀληθῶς κύριοι τῆς *Μεσογείου* θαλάσσης καὶ τῶν πέριξ ἐχόντες ἁπανταχοῦ ἀποικίας, καὶ ἐπειδὴ ἥκιστα ἀντεποιοῦντο τῆς ἠπείρου ὡς λαὸς ναυτικὸς παρὰ μόνον παράλια μέρη καὶ νήσους, πρὸς ἀσφαλῆ ἐγκατάστασιν τῶν ἀποθηκῶν αὐτῶν, διὰ τοῦτο καὶ αἱ σχέσεις αὐτῶν πάντοτε πρὸς τὴν ἐκάστοτε ἐν *Ἀσίᾳ* τὴν ἡγεμονίαν ἔχουσαν μοναρχίαν καὶ πρὸς τὰς λοιπὰς ἠπειρωτικὰς βασιλείας ἦτο ἱδραία καὶ ὁμοία τῇ τῶν νεωτέρων *Ἑνετῶν* πρὸς τὸν *Γερμανορρωμαῖον* αὐτοκράτορα καὶ τὰ ἄλλα ἠπειρωτικὰ τῆς Εὐρώπης κράτη· διὰ πάντα ταῦτα μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι καὶ ἡ *Καλχηδὼν* ἦτο μία ἐκ τῶν πολλῶν αὐτῶν παραλίων ἀποικιῶν. Μόνον μεταξὺ *Ἑλλήνων* καὶ *Φοινίκων* ὕστερον ἤρχισε νὰ ὑποθάλπηται ἄσπονδον ἐθνικὸν μῖσος προερχόμενον ἐκ τῆς περὶ τὴν ναυτιλίαν καὶ ἐμπορίαν ἀμοιβαίας ἀντιζηλίας καὶ ἐξ αὐτοῦ δὲ τοῦ ἀσπόνδου μίσους θὰ προῆλθε καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ *Ἀρχία*, ἀντὶ συστάσεως ἀποικίας ἀλλαχοῦ, κατάληψις τῆς *Καλχηδόνος* ἐν τῇ παρακμῇ τῶν *Φοινίκων*, τοῦτο δ' ἐπιμαρτυρεῖ καὶ ἡ μετὰ ταῦτα πορεία τῶν *Φοινίκων*, οἵτινες ἐλθόντες μετὰ τοῦ *Δαρείου* εἰς τὰ μέρη ταῦτα ἐνέβαλλον παντοῦ τὸ πῦρ, ὡς ὁ *Ἡρόδοτος*[1] λέγει: « ... *Βυζάντιοι* μέν νυν » καὶ οἱ πέρηθεν *Καλχηδόνιοι* οὐδ' ὑπέμειναν ἐπιπλώοντας τοὺς *Φοίνικας*, ἀλλ' οἴχοντο » ἀπολιπόντες τὴν σφετέρην ἔσω ἐς τὸν *Εὔξεινον* πόντον, καὶ ἐνθαῦτα πόλιν *Μεσαμβρίην* οἴκισαν, οἱ δὲ *Φοίνικες* κατακαύσαντες ταύτας τὰς χώρας τὰς καταλεχθείσας » τρέπονται ἐπί τε *Προκόννησον* καὶ *Ἀρτάκην*, πυρὶ δὲ καὶ ταύτας νείμαντες ἔπλωον » αὖτις ἐς τὴν *Χερσόνησον* ἐξαιρήσοντες τὰς » ἐπιλοίπους τῶν πολίων, ὅσας πρότερον προσχόντες οὐ κατέσυραν· ἐπὶ δὲ *Κύζικον* οὐδὲ » ἔπλωσαν ἀρχήν· αὐτοὶ γὰρ *Κυζικηνοὶ* ἔτι » πρότερον τοῦ *Φοινίκων* ἐκπλόου ἐγεγόνεσαν » ὑπὸ βασιλέϊ *Οἰβάρεϊ* τῷ *Μεγαβάζου* ὁμολογήσαντες, τῷ ἐν *Δασκυλείῳ* ὑπάρχῳ. τῆς » δὲ *Χερσονήσου* πλὴν *Καρδίης* πόλιος, τὰς » ἄλλας πάσας ἐχειρώσαντο οἱ *Φοίνικες* ...».

Περὶ δὲ τῆς μετατροπῆς τοῦ ὀνόματος ἀπὸ

1. Ἐλάσσονες Γεωγράφοι, τόμ. Α', 473, καὶ τόμ. Β', σελ. 315.—Byzantinische Zeitschrift, 1898, p. 469.

2. Μεταξὺ ἄλλων καὶ αἱ ἐν ἀφθονίᾳ τετρυπημέναι κογχύλαι ἐν τῇ αὐτῇ θέσει, ἤτοι κατὰ τὴν δευτέραν καὶ τρίτην σπεῖραν τοῦ ἕλικος πρὸς ἀφαίρεσιν τοῦ ἄνθους τῆς πορφύρας, ἐπειδὴ αἱ πορφύραι ἔχουσι τὸ ἄνθος μεταξὺ τοῦ μήκωνος καὶ τοῦ τραχήλου (Ἀριστοτέλης τῶν περὶ τὰ ζῷα ἱστοριῶν Ε', 546—547).

1. Ἐκδ. Λιψίας, βιβλ. VI, κεφ. 33.

Καλχηδὼν εἰς *Χαλκηδὼν* ἂν καὶ οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς πάντοτε ὑπὸ μυθολογικὴν ἔποψιν γράφουσιν ὅτι ἔλαβε τὴν ὀνομασίαν κατὰ μὲν τὸν *Στέφανον* τὸν *Βυζάντιον* ἐν λέξει ἐκ τοῦ αὐτόθι παραρρέοντος *Χαλκίτου* ποταμοῦ καὶ κατὰ δὲ τὸν *Σχολιαστὴν* τῆς τοῦ *Διονυσίου* Περιηγήσεως ἐκ τοῦ *Χαλκηδόνος*,[1] υἱοῦ τοῦ *Κρόνου*, καὶ περὶ τῆς παραγωγῆς ταύτης ἀντιφρονῶ τοῖς ρηθεῖσι, πρῶτον μὲν οἱ ἀρχαιότεροι τῶν συγγραφέων οὐδεμίαν ποιοῦνται μνείαν οὔτε περὶ *Χαλκίτου* καὶ οὔτε περὶ *Χαλκηδόνος*, καὶ δεύτερον οὐδέποτε ἐπὶ τῶν νομισμάτων ἐγένετο μνεία τῆς λέξεως *Χαλκηδών*, κατ' ἐμὴν ἰδέαν κατὰ τὸν δεύτερον σχεδὸν αἰῶνα πρὸ *Χριστοῦ* μετεβλήθη τὸ ὄνομα εἰς *Χαλκηδὼν* ἐκ τῶν ἐν αὐτῇ συσταθέντων χαλκοχυτηρίων, λέγω δὲ χαλκοχυτηρίων καὶ οὐχὶ μεταλλείων χαλκοῦ διότι εἰς τὴν μεταξὺ τοῦ *Μάκερα-καραγολῆ* (στρατιωτικὸς σταθμὸς ὑπὸ τὸ ὄνομα Μάκενα) καὶ τοῦ *Μερδιβὲρ-κιοϊ* (Σκάλλαι) περιφέρειαν ἔν τινι ἀγρῷ ἀπαντῶσιν εἰς δεῦρο πλήθη τεμαχίων σιδήρου καὶ σκωριῶν, ἀνακαλυφθέντων ἄλλοτε καὶ πλακῶν ἐκ χαλκοσιδήρου ἡμιεπεξειργασμένων ἐν ᾧ ἡ θέσις δὲν εἶναι κατάλληλος δι' ὕπαρξιν μεταλλείου ἀλλὰ καὶ οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ τῆς περιφερείας ἐκείνης φαίνονται ἴχνη μεταλλείου, ἴσως δὲ μετεφέρετο ἐκ τῆς νήσου *Χάλκης* ἐνταῦθα ὁ χαλκὸς καὶ ἐπεξειργάζετο, μάλιστα δὲ τὴν ἰδέαν μου ταύτην εὑρίσκω πιθανωτέραν, διότι ὡς ὁ τῆς νήσου *Χάλκης* χαλκὸς ἦτο πλούσιος καὶ πολύτιμος οὕτω φαίνεται καὶ τὸ τεμάχιον ὅπερ ἔχω ὑπ' ὄψει καὶ ἵνα ὡς ὁ *Πολύβιος*[2] «... μὴ »τῷ λόγῳ μόνον ἀλλὰ καὶ τοῖς πράγμασιν »ὥσπερ ἀγαθοῦ τεχνίτου δεῖγμα τῶν ἔργων »ἔν τι προενεγκάμενοι, φανερὰν ποιήσωμεν »τῆς πολιτείας τὴν ἀκμὴν καὶ δύναμιν, οἵα »τις ἦν κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους...» οὕτω κἀγὼ πρὸς ἀπόδειξιν τῶν λεγομένων μου παρουσιάζω ὑμῖν τὰ διάφορα τεμάχια τῶν ἀντικειμένων ἐφ' ὧν στηριζόμενος ἔγραψα τὰ ἄνωθι καὶ ἅπερ πιστεύω κάλλιστα ἐπιμαρτυροῦσι τὰ λεγόμενά μου· καὶ ἐπειδὴ πρόκειται περὶ προϊστορικῶν ἀντικειμένων ἐνταῦθα ὁ λόγος καλὸν θεωρῶ ἵνα καὶ δημοσίᾳ ἐκφράσω τὰς ἀπείρους εὐγνωμοσύνας μου τῷ σοφῷ κ. *A. Mordtmann*, ἰατρῷ καὶ καθηγητῇ τῆς ἀρχαιολογίας ἐν τῷ *αὐτοκρατορικῷ Παν*επιστημίῳ, πρώτῳ ποδηγετήσαντί με εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν αὐτῶν.

1. Ἐλάσσονες Γεωγράφοι, τόμ. Β', σελ. 194.
2. Βιβλ. ΣΤ', κεφ. 58.

Δ'

Ἐν τοῖς «**Στρατηγήμασι**» *Πολυαίνου*[1] ἀναγινώσκομεν: «... *Δαρεῖος Χαλκη*»*δόνα* ἐπολιόρκει. *Χαλκηδόνιοι* τειχῶν ὀχυ»ρότητι, καὶ παρασκευῇ τροφῶν, θαρροῦν»τες, ἥκιστα τῆς πολιορκίας ἐφρόντιζον. »*Δαρεῖος* τὴν μὲν στρατιὰν οὐ προσῆγε τοῖς »τείχεσιν, ἀλλ' οὐδὲ τὴν χώραν ἔβλαπτε· »προσποιούμενος δὲ ἀναμένειν συμμαχίαν »μείζονα, τὴν ἡσυχίαν ἦγε. Τῶν δὲ *Χαλκη*»*ρίων* τειχοφυλακτούντων, ἀπὸ τοῦ καλου»μένου *Ἀφασίου λόφου*, πεντεκαίδεκα στά»δια τῆς πόλεως ἀπέχοντος, ἤρξαντο μεταλ»λεύειν ὑπόνομον οἱ *Πέρσαι*. Ἐπεὶ δὲ κατὰ »τὴν ἀγορὰν ὀρύσσοντες ἐγένοντο τεκμαιρόμε»νοι ῥίζαις τῶν ἐλαιῶν, αἳ περὶ τὴν ἀγορὰν »ἐπεφύκεσαν, νύκτα ἀναμείναντες, τὴν ὑπό»νομον ἀναστομώσαντες, ἀνέβησαν εἰς τὴν »ἀγοράν· καὶ τὴν πόλιν ἄνευ μάχης κατὰ »κράτος εἷλον, *Χαλκηδονίων* τὰ τείχη φυ»λαττόντων...». Ἀλλ' ἦτό ποτε δυνατὸν ἐξ ἀποστάσεως πεντεκαίδεκα σταδίων νὰ μεταλλευθῇ ὑπόνομος ἥτις διερχομένη καὶ κάτωθεν τῶν θεμελίων τῶν τειχῶν νὰ ἐξικνῆται μέχρι τοῦ κέντρου τῆς πόλεως; παρ' ἔμοι γε κριτῇ οὐχί, διότι πρῶτον μὲν ἡ ὑπόνομος ἔπρεπεν οὐχὶ μόνον νὰ ἀνορυχθῇ ἀλλὰ καὶ νὰ στερεωθῇ καλῶς πρὸς διέλευσιν στρατοῦ, δεύτερον δ' ὤφειλε νὰ ἦναι πλατεῖα ὥστε οἱ ἐργάται νὰ δύνανται εὐκόλως νὰ λειτουργῶσι, μὴ ὄντων αὐτῶν ἀσπαλάκων, οἵτινες ἁπλῶς ἀνασκαλεύουσι τὸ ἔδαφος ἐκ τυφλοῦ ἐνστίκτου, καὶ τρίτον δὲ πῶς ἦτο δυνατὸν εἰς ἀπόστασιν πεντεκαίδεκα σταδίων οἱ ἐργάται νὰ μεταφέρωσι τὸ ἀνορυχθὲν χῶμα καὶ ἐκχύσωσιν αὐτὸ ἐπὶ τῆς παρακειμένης τῷ στομίῳ τῆς ὑπονόμου γῆς, ἐν ᾗ τότε περιπτώσει θὰ ἐσχηματίζοντο ἐκ τοῦ ἐξαχθέντος χώματος οὐχὶ λόφοι ἀλλὰ βουνὰ ὁλόκληρα. Ἡμεῖς τοὐλάχιστον διατρέξαντες τὰ πέριξ ὄρη καὶ λόφους οὐδὲν τοιοῦτον τεχνητὸν βουνὸν ἐξ ἐπισωρευθέντων χωμάτων εἴδομεν, πάντα δὲ τὰ ὄρη καὶ οἱ λόφοι εἰσὶ πετρώδεις, ὥστε κατ' ἀκολουθίαν ἡ ὑπόνομος ἡ ὑπὸ τῶν *Περσῶν* κατασκευασθεῖσα καὶ περὶ ἧς ἀναφέρει ὁ *Πολύαινος* δὲν θὰ εἶχε τὴν ἔκτασιν πεντεκαίδεκα σταδίων, ἀλλὰ θὰ ἦτο πολὺ μικροτέρα,

1. Βιβλ. Ζ', κεφ. ια' § 5.

θὰ συνηνοῦτο δ' εἶτα μετὰ τῆς ὑπονόμου τοῦ ὑδραγωγείου τῆς *Χαλκηδόνος*, τῆς ὁποίας μέρος φαίνεται ἐς δεῦρο παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ ἀπέναντι τοῦ *Οὐζοὺρ-τσαΐρι* λόφου, δι' αὐτοῦ δὲ θὰ εἰσῆλθον οἱ *Πέρσαι* εἰς *Χαλκηδόνα* χωρὶς νὰ φωραθῶσιν ὑπὸ τῶν τὰ τείχη αὐτῆς φυλαττόντων φρουρῶν, ὥστε κατ' ἀκολουθίαν καὶ ὁ *Ἀφάσιος* μὲν λόφος περὶ οὗ ποιεῖται μνείαν ὁ *Πολύαινος* θὰ εἶναι ἐκεῖνος ἔνθα τὸ αὐτοκρατορικὸν περίπτερον, ὁ δὲ στρατὸς θὰ ἀπεσύρθη εἰς τὸ *Οὐζοὺρ-τσαΐρι* ὅθεν καὶ δὲν θὰ ἦτο ὁρατὸς ὑπὸ τῶν *Χαλκηδονίων*.

Ε'

Ὁ *Ἀππιανὸς* ἐκ τῶν μεταξὺ *Ρωμαίων* καὶ *Μιθριδάτου* μαχῶν περιγράφει καὶ τὴν ἐν *Χαλκηδόνι* ναυμαχίαν ὧδε:[1] «... ὅτε *Μι*»*θριδάτης* τῇ φορᾷ τῆς εὐτυχίας χρώμενος »ἐπῆγεν αὐτῆς ἡμέρας ἐπὶ τὸν λιμένα τὰς »ναῦς, καὶ τὸ κλεῖθρον ἀλύσει χαλκῇ δεδε»μένον ἀπορρήξας τέσσαρας μὲν ἐνέπρησε »τῶν πολεμίων, τὰς δὲ λοιπὰς ἑξήκοντα »ἀνεδήσατο....», ὁ δὲ *Πλούταρχος*[2] «... πληγεὶς δ' ἅμα καὶ κατὰ γῆν καὶ »κατὰ θάλατταν ἑξήκοντα μὲν ἀπώλεσεν »αὐτανδρα σκάφη, πεζοὺς δὲ τετρακισχι»λίους, αὐτὸς δὲ κατακλεισθεὶς εἰς *Χαλκη*»*δόνα* καὶ πολιορκούμενος εἰς τὰς *Λουκού*»*λλου* χεῖρας ἀπέβλεπεν... ». Οὐδέτερος λοιπὸν ἐκ τῶν ἀρχαίων ἱστορικῶν τούτων περιγράφει τὸν λιμένα μόνον ὁ πρῶτος λεγει ἁπλῶς ὅτι τὸ κλεῖθρον ἦτο ἁλύσει χαλκῇ. ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν νεωτερων συγγραφέων οὐδεὶς δίδει ἐκτενεῖς περὶ τοῦ λιμένος τούτου πληροφορίας. Ἡμεῖς ἂν καὶ ἐν τῇ περὶ τοῦ *Βουκοῦ* τοῦ *ἁγίου Αὐξεντίου*[3] πραγματείᾳ ἡμῶν ὡρίσαμεν ποῦ ἔκειτο ὁ πάλαι λιμὴν ἐν περιλήψει, τελευταίως ὅμως περιελθόντος εἰς χεῖρας ἡμῶν σχεδιαγραφήματος ἀφορῶντος τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος λιμένα καλὸν θεωροῦμεν ἵνα δημοσιεύσωμεν ἐν μικρᾷ σκιαγραφίᾳ τοῦτο μετὰ τῶν ἀπαιτουμένων πληροφοριῶν.

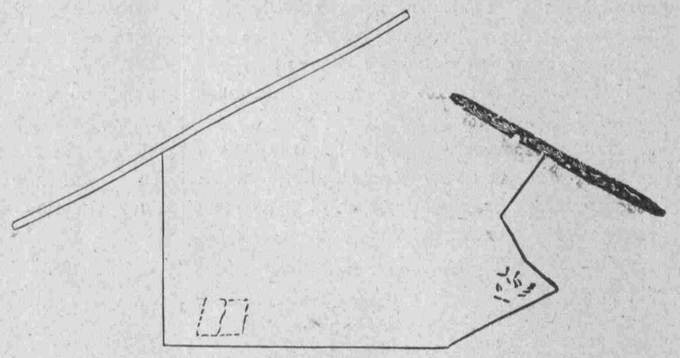

Τῷ 1882 ὁ *M. Bastelica* *αὐτοκρατορικῷ διατάγματι* πρὸς κατασκευὴν λιμένος ἐν *Χαλκηδόνι* προέβη εἰς τὴν καταμέτρησιν τοῦ βυθοῦ τῆς θαλάσσης ὡς καὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ πάλαι λιμένος. Ἐκ δὲ τῶν μελετῶν του ἀνεκάλυψεν ἐν τῷ βυθῷ τῆς θαλάσσης τὰ ἐρείπια τοῦ παλαιοῦ λιμένος, ἅπερ καὶ ἐσημείωσεν ἐπὶ τοῦ σχεδιάσματος τοῦ κατασκευασθησομένου λιμένος, οὗ δὲ διπλότυπον εἶχε καταθέσει τότε παρὰ τῷ *Ὑπουργείῳ τῶν Δημοσίων Ἔργων*.

Τὰ ἐρείπια, ἅτινα ἐσῴζοντο μέχρι τελευταίως ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης καὶ ἐφ' ὧν ἡ αὐτοκρατορικὴ Κυβέρνησις ἤρχισε τὴν ἀνέγερσιν νέου κυματοθραύστου, εἶχον ἐκ τῆς παραλίας μῆκος 350 μέτρων, ὑπὸ δὲ τὴν ἐπιφάνειαν ἔκτασιν 550, τὸ ὅλον 900 μέτρων. Ὡς ἐκ τῶν ἐρειπίων δείκνυται διευθύνετο τὸ κέρας τοῦτο καμπύλως πρὸς τὸν *Χαϊδὰρ πασᾶν* καὶ ἦτο κτιστὸν πρὸς προστασίαν τοῦ λιμένος ἐκ τοῦ νοτιου ἀνέμου, ὅστις καὶ εἶναι ὁ μόνος ὁ προσβάλλων αὐτόν, ἡ δὲ ἄλλη πλευρὰ ἐπειδὴ εἰς οὐδενος ἀνέμου ἐπήρειαν ὑπέκειτο, ἤρχιζεν ἐκ τοῦ μεταξὺ τοῦ στρατῶνος *Σελιμιὲ* καὶ τῆς ἄκρας τοῦ νῦν ἀγγλικοῦ νεκροταφείου χώρου καὶ εἶχε μῆκος 400 μέτρων καὶ ἀπηρτίζετο ἐξ ὀγκολίθων.

Τὰ ἐν τῇ πρὸς ἀνατολὰς παραλίᾳ ἄκρα ὁρώμενα ἐρείπια ἴσως ἦσαν τὰ τοῦ τελωνείου, παρὰ δὲ τὸν *Χαϊδὰρ πασᾶν* ἐν καιρῷ ἀμπώτιδος ἐφαίνοντο, μέχρι τελευταίως, τὰ τῆς προκυμαίας καὶ προυχώρουν προς τὸν νῦν ναὸν τῆς *ἁγίας Εὐφημίας* ὡς ἀπεδείχθη καὶ ἐκ τῶν ἐκεῖ πρὸ πεντηκονταετίας ἀνασκαφειῶν πλακῶν. Ὑπῆρχον δὲ καὶ ἄλλα ἐρείπια κάτωθι τοῦ ἀγγλικοῦ νεκροταφείου, ἅπερ

1. Ἔκδ. Λιψίας, σελ. 380, 1.
2. Ἔκδ. Λιψίας, τόμ. II, 504.
3. Byzantinische Zeitschrift, 1898, σελ. 63-71.

ἐπεχωματώθησαν νῦν ὑπὸ τῆς *Ἑταιρείας* τοῦ λιμένος τοῦ *Σιδηροδρόμου Ἀνατολῆς*, θὰ ἀνῆκον δὲ βεβαίως καὶ ταῦτα ἢ εἰς κυβερνητικὸν κτίριον ἢ εἰς τὸν παρακείμενον ναὸν τῆς *Ἀφροδίτης*, ὅστις ἐπὶ *Κωνσταντίνου* τοῦ *Μεγάλου* μετεβλήθη εἰς ναὸν τῆς *ἁγίας Εὐφημίας* καταστραφέντα τῷ 1580.

Ἐν συμπεράσματι λέγω, α') ὁ παραρρέων ποταμὸς δὲν εἶχε τὴν αὐτὴν κοίτην κατὰ τοὺς παναρχαιοτάτους χρόνους· β') ἡ μετατροπὴ τοῦ ὀνόματος ἐκ *Καλχηδὼν* εἰς *Χαλκηδὼν* οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει μὲ τὴν μυθολογίαν παρὰ ἐγένετο ἕνεκα τῶν ἐκεῖ συσταθέντων χαλκοχυτηρίων· γ') ὁ *Φαρνάβαζος* δὲν εἰσῆλθεν εἰς *Χαλκηδόνα* κατασκευάσας νέαν ὑπόνομον, ἀλλ' εἰσῆλθε διὰ τοῦ ὑδραγωγείου αὐτῆς, οὗ λείψανα ἐς δεῦρο ὑφίστανται, καὶ δ') ὁ παλαιὸς πρὸς ἀνατολὰς κυματοθραύστης τοῦ λιμένος ἔκειτο ἐκεῖ ἔνθα ἡ *αὐτοκρατορικὴ Κυβέρνησις* ἤρχισε τὴν ἀνέγερσιν νέου καὶ μάλιστα ἐπὶ τῶν ἀρχαίων ἐρειπίων.

ΤΟ ΜΕΤΑΛΛΟΝ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΣΦΡΑΓΙΔΩΝ

ὑπὸ

Κ. Δ. ΖΕΓΓΕΛΗ

(Ἀνεκοινώθη ἐν τῇ ΑΦΝΒ' τακτικῇ εἰδικῇ συνεδρίᾳ τῆς 29ης Ἰανουαρίου 1907)

Ἄπειρον πλῆθος διαφορωτάτων ἀρχαίων νομισμάτων ἔχει περισωθῆ μέχρις ἡμῶν· τὴν ἀπειρίαν ἐπαυξάνουσι καὶ αἱ μικραὶ παραλλαγαί, αἵτινες ὑπάρχουσι μεταξὺ νομισμάτων τῆς αὐτῆς ἐντελῶς χρονολογικῆς ἐκδόσεως. Τὸ τοιοῦτον ὑποθέτομεν συνέβαινε, διότι οἱ ἀρχαῖοι μὴ δυνάμενοι νὰ κατασκευάσωσι μέταλλον τοιαύτης σκληρότητος καὶ ἀνθεκτικότητος, ὁποίας κατέχει ἀρίστης ποιότητος καὶ εἰδικὸς χάλυψ τῆς σήμερον, κατεσκεύαζον τὰ πρὸς κοπὴν νομισμάτων ἐργαλεῖά των ἐκ κράματος μικροτέρας ἀντοχῆς, οὕτως ὥστε μετὰ τὴν ἀποτύπωσιν ὡρισμένου ἀριθμοῦ νομισμάτων ἐφθείροντο αἱ πρὸς τοῦτο χρησιμοποιούμεναι σφραγῖδες. Ἐκ τούτου ἐξάγεται ὅτι καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν τοιούτων σφραγίδων θὰ ἦτο μέγιστος. Οὐχ ἧττον ἐλάχισται τοιαῦται ἔχουσι περισωθῆ μέχρις ἡμῶν καὶ δὴ δύο ἑλληνικαὶ καὶ εὐάριθμοί τινες ρωμαϊκαί.

Καὶ αἱ περισωθεῖσαι ὅμως ὑπὸ τῶν νομισματολόγων θεωροῦνται πᾶσαι ὡς μὴ γνήσιαι, ἀλλ' ὡς ἔργα κιβδηλοποιῶν. Ὁ ἔγκριτος παρ' ἡμῖν νομισματογνώμων κ. *Ἰ. Σβορῶνος*, διευθυντὴς τοῦ *Νομισματικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν*, ἐξηγεῖ τὸ γεγονὸς πολὺ εὐφυῶς, ὑποθέτων ὅτι *δρακόντιός* τις νόμος[1] ἐπέβαλλε παρὰ τοῖς ἀρχαίοις τὴν ἄμεσον μετὰ τὴν κοπὴν τῶν νομισμάτων καταστροφὴν τῶν σφραγίδων. Τούτου ἕνεκα ἐθεωρήθη ὡς μέγα ἀπόκτημα διὰ τὸ ἡμέτερον πλούσιον *Νομισματικὸν Μουσεῖον τῶν Ἀθηνῶν* ἡ κατὰ τὸ 1905 γενομένη *δωρεὰ* εἰς αὐτὸ *σφραγῖδος ἀθηναϊκοῦ τετραδράχμου* ἥτις εὑρέθη μετὰ σωρείας *Ἀθηναϊκῶν τετραδράχμων* ἐν *Αἰγύπτῳ* ὑπὸ ἄραβός τινος κατὰ τὸ 1904 ἐν *Tel-El-Athrib*.

Τῆς σφραγῖδος ταύτης παραθέτομεν εἰκόνα ἐν τῇ διεθνεῖ Ἐφημερίδι τῆς νομισματικῆς ἀρχαιολογίας (τόμ. VIII 1905 πίν. II 1—3) δημοσιευθεῖσαν.

Ἡ σφραγὶς αὕτη ἔχει ὕψος 6 ἑκατοστμ. περίπου, ἕλκει βάρος 164,12 γραμμαρίων, ἀνήκει δὲ κατὰ τοὺς εἰδικοὺς εἰς τοὺς περὶ τὸ 430—322 π. Χ. χρόνους καὶ φέρει εἰς τὸ κάτω μέρος ὑπὸ τὴν βάσιν ἐγγεγλυμμένην τὴν *γλαῦκα* τῆς ὀπισθίας ὄψεως τῶν *Ἀθηναϊκῶν τετραδράχμων*.

Λόγῳ τῆς μοναδικότητος τοῦ εὑρήματος πολὺ παρεῖχεν ἐνδιαφέρον ἡ ἀναζήτησις τοῦ *κράματος*, ἐξ οὗ ἡ τοιαύτη σφραγὶς ἀπετελεῖτο. Διὸ καὶ ὁ κ. *Ἰ. Σβορῶνος* ἀπέστειλέ μοι ταύτην πρὸς ἐξακρίβωσιν τῆς συστάσεως αὐτῆς.

Ἡ σφραγὶς ἦτο κεκαλυμμένη ἐπὶ μέρος μὲν μὲ πρασίνην κατίωσιν χαλκοῦ (patina) ἐκ βασικοῦ ὀξικοῦ χαλκοῦ, ἐπὶ μέρος δὲ μεγαλύτερον ἐπιφανείας μὲ ἐρυθρὸν ὑποξείδιον χαλκοῦ. Μετὰ τὴν διὰ ρινίσεως ἀπομάκρυνσιν τοῦ κατ' ἐπιφάνειαν ὀξιδωθέντος μέρους, ἀπεκαλύφθη ἐπιφάνεια στιλπνή, χρώματος ἐρυθροκιτρίνου μέχρι τεφροκιτρίνου.

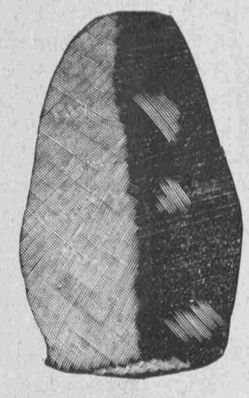

Δύο ἀνώμαλοι ὁριζόντιοι προεξοχαὶ διαιροῦν τὴν σφραγῖδα εἰς τρία μέρη. Δι' ἐλαφρᾶς ρινίσεως ἐπενεχθείσης εἰς σημεῖα καὶ τῶν τριῶν μερῶν, εὗρον πανταχοῦ μεταλλικὴν ἐπιφάνειαν τοῦ αὐτοῦ χρώματος, ἑπομένως δῆλον καθίστατο ὅτι ἡ σύστασις τῆς σφραγῖδος ἦτο ἐνιαία, αἱ δὲ παρατηρηθεῖσαι προεξοχαὶ προήρχοντο ἐκ μηχανικῆς παραμορφώσεως, ἥτις ἐπὶ μὲν τοῦ κάτω μέρους ἐγένετο ὡς ἐκ τῆς ἀντιδράσεως τοῦ ὑποθέματος κατὰ τῶν ἐπιφερομένων κρούσεων, ἐπὶ δὲ τοῦ ἄνω μέρους ὡς ἐκ τῶν κρούσεων τῶν ἀμέσως ἄνωθεν διὰ σφύρας ἐπιφερομένων. Εἰς δύο ἢ τρία οὐχ ἧττον μέρη τοῦ ἀνωτέρου τμήματος τοῦ ὀργάνου παρετήρησα μικροτάτας ἀπεστρογγυλωμένας ἐξοχάς. Τὸ μέταλλον τοῦτο, ὡς διὰ ρίνης καθαρισθὲν ἀπεκαλύφθη, ἦτο ἐρυθρόν, ἤτοι χαλκὸς ἀμιγὴς ἢ τοιοῦτος μετὰ μικρᾶς μόνον ποσότητος κασσιτέρου κεκραμένος, ἐντελῶς διάφορον τοῦ μετάλλου τῆς σφραγῖδος, ἀποκολληθὲν ἐν ὑψηλῇ πως θερμοκρασίᾳ ἐξ ἄλλου μεταλλικοῦ ὀργάνου, περιβάλλοντος τὴν σφραγῖδα πρὸς τὸ ἄνω αὐτῆς μέρος.

Ὑποβαλὼν τὸ κρᾶμα τῆς σφραγῖδος εἰς χημικὴν ἀνάλυσιν εὗρον ὅτι ἀπετελεῖτο ἐκ κρατερώματος (βρούνζου, bronze) συνιστάμενον ἐξ

25.51	κασσιτέρου
66.85	χαλκοῦ
92.36	

Τὸ ὑπόλοιπον 7.64 % ἦτο βεβαίως ὀξυγόνον, καθ' ὅσον οὐδεμία ξένη πρόσμιξις ἄλλου μετάλλου, μολύβδου, ἀργύρου, ψευδαργύρου, νικελίου, ἀντιμονίου κλπ., οὔτε θείου, φωσφόρου, ἢ ἀρσενικοῦ ὑπῆρχεν. Ἕνεκα τοῦ βαρυτίμου τοῦ ἀντικειμένου, δὲν ἀπέζεσα πρὸς καθαρισμὸν αὐτοῦ πολὺ μέγα μέρος, οὕτως ὥστε εἰς τὸ ἀναλυθὲν (0,27 γραμ.) περιείχετο καὶ ἐρυθρὸν ὑποξείδιον τοῦ χαλκοῦ· ἂν δὲ λάβωμεν τὴν εἰς τὸ ἀναλυθὲν μέρος ἀντιστοιχοῦσαν ἀναλογίαν, ὡς τὴν κανονικήν, τότε τὸ κρᾶμα θ' ἀπετελεῖτο ἐξ 24.37 μ. κασσιτέρου καὶ 75.63 χαλκοῦ· λαμβανομένου οὐχ ἧττον ὑπ' ὄψει ὅτι ἐν τοιούτῳ τινὶ κράματι ὁ κασσίτερος ταχύτερον τοῦ χαλκοῦ ὀξιδοῦται, δυνάμεθα νὰ λάβωμεν ὡς μέσην τινὰ σύνθεσιν τοῦ κράματος 75 μ. χαλκοῦ πρὸς 25 μ. κασσιτέρου. Ἐπὶ τῆς τοιαύτης συνθέσεως τοῦ κράματος παρατηρητέον τὰ ἑξῆς:

Ἡ τοσαύτη ἀναλογία κασσιτέρου ἐν τῷ κράματι εἶναι ὅλως ἀσυνήθης διὰ τὸν χαλκὸν (bronze) τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὅστις συνήθως συνίστατο ἐξ 90 μερῶν χαλκοῦ καὶ 10 μ. κασσιτέρου, ἐν ᾧ ὁ πανάρχαιος χαλκὸς ἦτο ἔτι πτωχότερος εἰς κασσίτερον.[1] Ἐξ ἑκατοντάδος δὲ χαλκίνων ἀντικειμένων ἐκ τῆς *Ἑλλάδος* ἢ τῆς *Ἀνατολῆς* προερχομένων καὶ ὧν ἡ σύστασις, ἐκ τῶν δημοσιευθεισῶν ἀναλύσεων, μοὶ εἶναι γνωστή,[2] ἐν μόνον *αἰγυπτιακῆς* προελεύσεως, ἀνῆκον εἰς αἰχμὴν βέλους, ἦτοι ὀργάνου ἀπαιτοῦντος σκληρότητα καὶ ἀνθεκτικότητα συνηρμοσμένας, εἶχε σύστασιν προσεγγίζουσαν πρὸς τὴν τῆς ἡμετέρας σφραγῖδος, ἦτοι ἀπετελεῖτο ἐξ 22.2 % κασσιτέρου καὶ 76.6 % χαλκοῦ.

Οὕτως δὲ τοιαύτης τινὸς συστάσεως ἔχρῃζεν ὄργανον, οἷον ἡ σφραγίς, διότι τὸ μεταλ-

1. Πρβλ. Corolla Nomismatica, Oxford, 1906, σ. 286.

1. Ἴδε Κ. Ζέγγελη Sur le bronze préhistorique. Mélanges Nicole Génève 603. 1906.

2. Musprat's Chemie 4. 1893, 2086.

λικὸν κρᾶμα, ἐξ οὗ αὖτη ἐπρόκειτο νὰ κατασκευασθῇ, ἔδει ν' ἀνταποκρίνηται εἰς τοὺς ἑξῆς ὅρους:

1) Νὰ εἶναι λίαν σκληρόν, ὥστε εὐκόλως καὶ ἄνευ παραμορφώσεως ν' ἀποτυπῶται ἐπὶ τοῦ νομίσματος ἡ ἐν τῇ σφραγῖδι ἐγγεγλυμμένη εἰκών.

2) Ἀρκούντως ἀνθεκτικὸν ὥστε νὰ μὴ θραύηται ἰσχυρῶς τυπτομενον.

3) Ν' ἀνθίσταται εἰς ἐπανειλημμένας καὶ ἰσχυρὰς κρούσεις ἄνευ παραμορφώσεως.

4) Παρὰ τὴν σκληρότητα νὰ συνδυάζῃ καὶ τὸ ἀκατέργαστον ἀρκούντως, ὥστε νὰ δυνηθῇ νὰ ἐγχαραχθῇ εἰς τὴν βάσιν αὐτοῦ τὸ ἔκτυπον τοῦ νομίσματος.

Ἐρευνῶντες τὰ κατὰ τὰς χημικὰς ἰδιότητας τῶν τοιούτων κραμάτων πειθόμεθα, ὅτι ὄντως ἡ εὐρεθεῖσα ἀναλογία τῶν ἀποτελούντων τὴν σφραγῖδα μετάλλων, εἴπερ τις καὶ ἄλλη πληροῖ πάντας τοὺς ἀνωτέρω ὅρους, καὶ δή:

Καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὸν πρῶτον ὅρον, γνωρίζομεν ὅτι ἡ μεγίστη σκληρότης εἰς τοιαῦτα κράματα ἐπιτυγχάνεται, ὅταν ὁ περιεχόμενος κασσίτερος ἀναλογῇ εἰς 20—27 %. Οὕτως οἱ *Calvert* καὶ *Johnson* εὗρον ὅτι ἡ σκληρότης βρούζου μὲ 7 % κασσιτέρου εἶναι διπλασία τῆς τοῦ καθαροῦ χαλκοῦ, ἡ δὲ τοιούτου μὲ 20 % τριπλασία, ὁ δὲ *Künzel* εὗρεν ὅτι τὸ δυνατῶς σκληρότερον κρᾶμα εἶναι τὸ περιέχον 27.2 % κασσίτερον, καὶ ὅτι τοῦτο κατέχει σκληρότητα ἴσην τῇ τοῦ χυτοῦ σιδήρου (*Gussazen*).

Ὡς πρὸς τὸν δεύτερον ὅρον παρατηροῦμεν ὅτι ὅταν ἡ ἐν τῷ κράματι ποσότης τοῦ κασσιτέρου ὑπερβῇ τὰ 25 %, τότε ἄρχεται ἡ ἀνθεκτικότης τοῦ κράμματος ζωηρῶς μειουμένη καὶ καθίσταται τοῦτο εὔθραυστον.

Ὡς πρὸς τὸν τρίτον ὅρον, παρατηροῦμεν ὅτι τὸ μέταλλον τῶν κωδώνων, οἵτινες κυρίως πρέπει νὰ μὴ παραμορφῶνται ἐκ τῶν συνεχῶν κρούσεων, ἔχει παρεμφερῆ τὴν σύστασιν (20-23 % κασσιτέρου πρὸς 80-77 % χαλκοῦ).

Καὶ πρὸς τὸν τέταρτον ὅρον ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην ἀνταποκρίνεται ἡ τοιαύτη σύστασις, διότι, καθ' ἃ ὁ *Riche* ἔδειξε, κρᾶμα περιέχον περὶ τὰ 20 % κασσίτερον δεικνύει τὴν περίεργον ἰδιότητα ὅτι ἐν ᾧ ἐν συνήθει θερμοκρασίᾳ καὶ ἐν τῇ θερμοκρασίᾳ ζωηρᾶς ἐρυθροπυρώσεως εἶναι ἐξόχως δυσκατέργαστον, εἰς θερμοκρασίαν περὶ τοὺς 600° καθίσταται τοσοῦτον εὐκατέργαστον, ὥστε δύναται νὰ δοθῇ αὐτῷ ποικίλον σχῆμα χωρὶς νὰ εἶναι ἀνάγκη νὰ τακῇ διὰ νὰ γίνῃ κατεργασία αὐτοῦ ἔστω καὶ λεπτὴ καὶ ἐπιμελής.

Ἐκτὸς τούτων, εἰς ἐπίτευξιν τῶν ἀνωτέρω ὅρων, συντείνει πολὺ καὶ ἡ καθαρότης τοῦ κράματος. Οὕτω πρόσμιξις τυχὸν μολύβδου ἢ ψευδαργύρου ἤθελε μειώσει πολὺ τὴν σκληρότητα τοῦ κράματος, ἐν ᾧ τοὐναντίον μικρὰ προσθήκη ἀντιμονίου ἢ ἀρσενικοῦ, ὡς εἴς τινα ἀντικείμενα ἐκ παναρχαίου χαλκοῦ εὑρέθη, ἤθελε προσαυξήσει σπουδαίως τὴν σκληρότητα τοῦ κράματος, ἐπὶ βλάβῃ ὅμως μεγάλῃ τῆς ἀνθεκτικότητος καὶ τοῦ εὐκατεργάστου, δι' ὃ καὶ ἐλήφθησαν κατὰ τὴν παρασκευὴν τοῦ κράματος καθαρώτατος χαλκὸς καὶ κασσίτερος.

Ἐκ τούτων ἁπάντων καθίσταται κατάδηλος, μίαν ἔτι φοράν, ἡ ἀκμὴ εἰς τὴν ὁποίαν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους διετέλει ἥ τε χημικὴ καὶ τεχνικὴ μεταλλουργία. Ἡ πρώτη μαρτυρεῖται ἐκ τῆς καθαρότητος τῶν τοῦ κράματος μετάλλων, ἡ δευτέρα ἐκ τῆς ἀκριβοῦς γνώσεως τῶν μηχανικῶν ἰδιοτήτων, τῶν ἀντιστοιχουσῶν εἰς ἕκαστον εἶδος τῶν τοιούτων ἐκ κασσιτέρου καὶ χαλκοῦ κραμάτων.

ΥΠΟΜΝΗΜΑ
ΠΕΡΙ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ ΛΕΞΙΚΟΥ ΤΗΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

ὑπὸ

Δ. Η. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ

(Ἀνεγνώσθη ἐν τῇ ΑΦΝΒ' τακτικῇ εἰδικῇ συνεδρίᾳ τῆς 29ης Ἰανουαρίου 1907).

Πρὶν ἢ προβῶ εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ προκειμένου *ὑπομνήματος*, ἀναγκαῖον θεωρῶ ὅπως ἐν εἴδει προεισαγωγῆς συντόμως ἐκθέσω τοὺς λόγους, οἱ ὁποῖοί με παρεκίνησαν εἰς τὴν σύνταξιν καὶ ὑποβολὴν αὐτοῦ εἰς τὴν *Φιλολογικὴν Ἐπιτροπείαν*, ὑπὸ τῆς ὁποίας καὶ ἐγκριθὲν τοῦτο παρουσιάζεται τὴν ἐσπέραν ταύτην ἐνταῦθα κατὰ ρητὴν τοῦ προεδρείου τοῦ Συλλόγου ἡμῶν ἐπιθυμίαν. Οἱ λόγοι οὗτοι ὑπῆρξαν οἱ ἑξῆς:

Πρῶτον καὶ κυρίως, διότι, ἀπὸ εἴκοσι καὶ ἐπέκεινα ἐτῶν ἀπὸ τοῦ ἑδάφους τῆς κλασσικῆς φιλολογίας, ὅση μοι δύναμις, ἀσχολούμενος καὶ περὶ τῆς νεωτέρας ἡμῶν γλώσσης τὴν μελέτην καὶ ἔρευναν, μετὰ ψυχικοῦ πάντοτε ἄλγους ἀπέβλεπον εἰς τὴν ἔλλειψιν λεξικοῦ αὐτῆς καὶ διακαῶς ἀνέκαθεν ἠσθανόμην τὸν πόθον τοῦ νὰ ἴδω τοὐλάχιστον ὑποφώσκουσαν τὴν ἡμέραν, καθ' ἣν θὰ ἐγίνετο ἡ πρώτη ἀπόπειρα καὶ ἡ ἔναρξις ἐργασίας σκοπούσης τὴν πλήρωσιν ζωτικωτάτης ἐθνικῆς ἀνάγκης, πρὸς τὸ ὁποῖον ἄλλως τε ἀπέβλεπον καὶ ὁ ἀοίδιμος τοῦ *Ζωγραφείου διαγωνίσματος* ἀγωνοθέτης καὶ ὁ ἡμέτερος *Σύλλογος*, ὅστις ἀνέλαβε καὶ ἐπιτυχῶς διεξῆγε τὰ κατ' αὐτὸ βραβεύων κατ' ἔτος τὰς ἀξίας βραβεύσεως συλλογὰς τῶν *Ζώντων τῆς γλώσσης ἡμῶν μνημείων* ἐφ' ὅσον ἔζη ὁ ἀείμνηστος ἐθνικὸς εὐεργέτης *Χρηστάκης ἐφέντης Ζωγράφος* καὶ ἐχορηγεῖτο ὑπ' αὐτοῦ ἐτησίως ποσὸν ἑκατὸν λιρῶν Τουρκίας χάριν τοῦ προμνημονευθέντος σκοποῦ.

Δεύτερον, διότι, ἂν εἰς χρόνους ἡσυχωτέρους καὶ μᾶλλον ἀπηλλαγμένους ριζοσπαστικῶν περὶ τὴν γλῶσσαν ἡμῶν τάσεων καὶ καινοτομιῶν ἄνδρες ἐπὶ φιλομουσίᾳ καὶ φιλανθρωπίᾳ διακρινόμενοι περὶ τῆς πληρώσεως σπουδαιοτάτης ἐθνικῆς ἀνάγκης προνοοῦντες δὲν ἐφείδοντο μήτε κόπων μήτε χρημάτων, πολλῷ μᾶλλον ὀφείλομεν ἡμεῖς σήμερον πρὸς ἐπίτευξιν σκοποῦ ἀληθῶς ἱεροῦ καὶ ἐθνωφελοῦς νὰ ὑποβαλλώμεθα καὶ εἰς μόχθους ἀπρύτους καὶ εἰς δαπάνας γενναίας, καθ' ὅσον μάλιστα γινώσκομεν ὅλοι, ὅτι οἱ χρόνοι, τοὺς ὁποίους διερχόμεθα, εἶναι χρόνοι πικρῶν δοκιμασιῶν, ἀφ' οὗ ἤδη ἀπὸ εἴκοσι περίπου ἐτῶν δυστυχῶς ἐκ τῶν ἡμετέρων τινὲς φαντασθέντες, ὅτι σπουδαιοτάτας παρέχουσιν εἰς τὸ *Γένος* ὑπηρεσίας, ἤρχισαν δημιουργοῦντες ἰδίαν γλῶσσαν εὐτυχῶς εἰς αὐτοὺς μόνον καταληπτήν, ἀλλ' ὑπὸ τῶν ἰδίων ὡς τὴν μόνην καὶ ἀληθῆ *ρωμαϊκὴν γλῶσσα* διακηρυττομένην, ἀφ' οὗ λέγω παντὶ σθένει καὶ παντὶ τρόπῳ ἐπιζητεῖται ὑπ' αὐτῶν ἡ ἐκφαύλισις καὶ ἐκχυδάισις οὐ μόνον τῆς καθαρευούσης (εἰ καὶ κυρίως ὁ ἄμεσος αὐτῆς θάνατος ἐπιδιώκεται), ἀλλὰ καὶ αὐτῆς ἔτι τῆς γνησίως δημοτικῆς ἡμῶν γλώσσης, δὲν ἔλειψε δὲ δυστυχῶς οὐδ' ἡ ἀπόπειρα τῆς βεβηλώσεως καὶ αὐτῆς ἔτι τῆς ἱερᾶς τοῦ *θείου Εὐαγγελίου* γλώσσης. Ναί, εἰς χρόνους τοιούτους, καθ' οὓς ὁ κατηραμένος γλωσσικὸς κομματισμὸς διεσπάρη ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον, ἔτι μᾶλλον κατεπείγουσα παρίσταται ἡ ἀνάγκη τῆς συντάξεως καὶ ἐκδόσεως *Λεξικοῦ τῆς δημοτικῆς ἡμῶν γλώσσης* πρὶν ἢ ἐκλείψῃ καὶ ἄλλο ὑλικὸν αὐτῆς διὰ τῆς ἀναποφεύκτου ἐπιδράσεως τῆς καθαρευούσης.[1] Διότι οὐ μόνον καὶ ἄλλως λυσιτελέστατον εἶναι τοῦτο καὶ ἀπαραίτητον, ἀλλὰ καὶ τὰ μάλιστα θέλει συντελέσει, ἵνα τεθῇ τέρμα ἅπαξ καὶ διὰ παντὸς εἰς τὸ ὁλονὲν προβαλλόμενον καὶ διαιωνιζόμενον παρ' ἡμῖν γλωσσικὸν ζήτημα· διότι ἐγὼ τοὐλάχιστον φρονῶ, ὅτι ἐν αὐτῷ τῷ λεξικῷ ἔχοντες

1. Ὅτι πλείστας λέξεις ὅλως ἀπαρχαλλάκτους καὶ ἄλλας ὀλίγον τι μεταβεβλημένας διατηρεῖ ἡ συνήθης δημοτικὴ ἐκ τῆς καθαρευούσης, περὶ τούτου οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὡς οὐδὲ περὶ τοῦ ὅτι φυσικὸν ἦτο ὅπως βαθμηδὸν ἐκλείψωσι πολλαὶ λέξεις ἄλλοτε συνήθεις ἐν τῇ δημοτικῇ.

πρὸ ὀφθαλμῶν ὁλόκληρον τὸν θησαυρὸν τῆς γνησίας δημοτικῆς ἡμῶν γλώσσης, τὸ πλῆθος τῶν διαλέκτων καὶ ἰδιωμάτων αὐτῆς καὶ τὴν ποικιλίαν τῶν τύπων μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς λέξεως ἐν ταῖς διαφόροις διαλέκτοις, θὰ ἀναγνωρίσωσιν ἐπὶ τέλους οἱ νέοι δῆθεν ἀναμορφωταὶ τῆς γλώσσης, ὅτι ὡς ἄνθρωποι ἠπατήθησαν, θὰ πεισθῶσιν, ὅτι οἷα δήποτε διάλεκτος τῆς δημοτικῆς καὶ ἂν ληφθῇ ὡς βάσις, ἀδύνατον νὰ μορφωθῇ γλῶσσα πληροῦσα ὑψηλοτέρας ἐθνικὰς καὶ ἀτομικὰς ἀνάγκας, ἡ γλῶσσα πληροῦσα συγχρόνως καὶ φιλολογικὰς καὶ πρακτικὰς τοῦ καθ' ἑκάστην βίου ἀνάγκας, καὶ θὰ ὁμολογήσωσιν, ὅτι ἡ καθαρεύουσα ἦτο καὶ εἶναι πράγματι ἐνδεδειγμένη νὰ ἐξυπηρετῇ τὰ ἀληθῆ τοῦ *Γένους* καὶ τῆς *Ἐκκλησίας* ἡμῶν συμφέροντα χωρὶς βεβαίως νὰ παρακωλύῃ καὶ τὴν ἐκ παραλλήλου χρῆσιν καὶ καλλιεργίαν τῆς δημοτικῆς ἡμῶν γλώσσης, ἱκανὰς καὶ αὐτῆς παρεχούσης ὑπηρεσίας.

Μετὰ τὴν ἀναγκαίαν ταύτην προεισαγωγὴν προβαίνω εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ ὑπομνήματος, ὡς ἀνεγνώσθη ἐν τῇ Φιλολογικῇ Ἐπιτροπείᾳ.

*

Διὰ τῆς εὐμενοῦς ἡμῶν ψήφου μεγάλως τιμηθεὶς καὶ τὴν προεδρίαν τῆς *Φιλολογικῆς* ἡμῶν *Ἐπιτροπείας* κατὰ τὸ *συλλογικὸν* τοῦτο *ἔτος* προθύμως ἀποδεξάμενος καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ μετὰ τὴν ἐκλογήν μου συνεδρίᾳ, γενομένῃ τῇ 10ῃ Ἰουνίου 1906, ὑπέδειξα, καὶ ἐν ἄλλῃ τῇ 27ῃ τοῦ μηνὸς Σεπτεμβρίου γενομένῃ ἐπανέλαβον εἰπών, ὅτι μεγίστην ἀληθῶς θέλομεν πληρώσει ἐθνικὴν ἀνάγκην, ἐὰν ἐπιχειρήσωμεν καὶ βαθμηδὸν ἐργαζόμενοι κατὰ πρόγραμμα ὡρισμένον συντάξωμεν καὶ ἀγάγωμεν εἰς φῶς ὅσον τὸ δυνατὸν πληρέστερον, εὐμέθοδον καὶ ἐπιστημονικῶς κατηρτισμένον *Λεξικὸν τῆς Δημοτικῆς*, ἥτοι τῆς ὑπὸ τοῦ ἀπανταχοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ λαλουμένης *γλώσσης* δυνάμενον μὴ μόνον εἰς τὰς ἐθνικὰς ἡμῶν ἀνάγκας κάλλιστα νὰ ἐπαρκῇ, ἀλλὰ καὶ εἰκόνα καθαρὰν καὶ ἀκριβῆ τῆς ζώσης ἡμῶν γλώσσης νὰ παρέχῃ, παρακολουθουμένης ἐν αὐτῷ (ὅσον βεβαίως τὸ πρᾶγμα εἶναι ἐφικτὸν) τῆς ἱστορίας τῶν λέξεων ἀπ' ἀρχαιοτάτων χρόνων καὶ ὑποδεικνυομένων τῶν μεταβολῶν, ἃς ὑπὸ φωνητικήν, μορφολογικὴν καὶ σημασιολογικὴν ἔποψιν διὰ μέσου τῶν αἰώνων μέχρι σήμερον ὑπέστησαν αὐταί, καὶ τὴν ὀρθὴν ἀντίληψιν καὶ ἑρμηνείαν δυσλήπτων ἢ καὶ παρερμηνευομένων χωρίων ἀρχαίων δοκίμων συγγραφέων καὶ ποιητῶν ὁπωσδήποτε νὰ διευκολύνῃ. Τὴν πλήρωσιν τῆς σπουδαιοτάτης καὶ ἀπαραιτήτου ταύτης ἀνάγκης ἐπιβάλλει ἄλλως τε καὶ αὐτὴ ἡ ἐθνικὴ φιλοτιμία ἀπαιτοῦσα ὅπως μηδενὸς πεπολιτισμένου λαοῦ ὑπολειφθῶμεν λαλοῦντες μὲν γλῶσσαν τόσον εὐγενῆ, πλουσίαν καὶ πολυσχιδῆ, στερούμενοι δ' ὅμως λεξικοῦ αὐτῆς ἀξίου λόγου· διότι ὄντως αἶσχος καὶ ὄνειδος προσάπτεται ἡμῖν ἐφ' ὅσον ἐκ τῶν σήμερον πεφωτισμένων ἐθνῶν μόνον τὸ ἡμέτερον στερεῖται πλήρους λεξικοῦ τῆς γλώσσης αὐτοῦ.[1] Ἐννοεῖται ὅτι ἔτι μᾶλλον δικαιοῦνται οἱ ἀλλοδαποὶ νὰ κατακρίνωσιν ἡμᾶς, ἂν κατόπιν τῆς κολοσσιαίας ἐκείνης τοῦ ἀοιδίμου *Α. Κοραῆ* ἐργασίας, κατόπιν τῶν τοσούτων τῆς ζώσης τοῦ ἡμετέρου λαοῦ γλώσσης θησαυρῶν, ὧν τινες μὲν ἔχουσι δημοσιευθῆ κατὰ διαφόρους καιροὺς ἐν μονογραφίαις καὶ περιοδικοῖς, τινὲς δὲ μένουσιν ἀδημοσίευτοι ἐν τοῖς ἀρχείοις τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου ἢ καὶ παρ' ἰδιώταις, κατόπιν τῶν τοσούτων τοῦ ἀκαταπονήτου κ. *Γ. Χατζηδάκι* περὶ τὴν καθωμιλημένην ἐπιστημονικῶν μελετῶν καὶ τῶν τοιούτου εἴδους ἐργασιῶν ἄλλων παρ' ἡμῖν ἐπιστημόνων καὶ λογίων, ἂν, λέγω, κατόπιν ὅλων τούτων διατελῶμεν καὶ πάλιν ἀδιαφοροῦντες περὶ τῆς πληρώσεως σπουδαιοτάτης ἐθνικῆς ἀνάγκης, ὥστε ἀλλοεθνεῖς ἐν *Ἑσπερίᾳ* νὰ προλάβωσιν ἡμᾶς ἐκμεταλλεύοντες πᾶσαν τὴν παρ' ἡμῖν μέχρι τοῦδε ὑπὸ λεξικολογικὴν καὶ γλωσσικὴν ἔποψιν τετελεσμένην ἐργασίαν, ἡμέραν δέ τινα ν' ἀκούσωμεν αἴφνης, ὅτι ἐκπονηθὲν ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ δεῖνος Γερμανοῦ ἢ Γάλλου *Λεξικὸν τῆς δημοτικῆς ἡμῶν γλώσσης*. Ἐὰν θελήσωμεν μάλιστα, κύριοι, εὐπροσωπότεροι νὰ φαινώμεθα ἐνώπιον ὅλου τοῦ καλῶς μεμορφωμένου κόσμου, ὀφείλομεν καὶ ἄλλην ἐθνικὴν ἀνάγκην νὰ πληρώσωμεν διὰ τῆς συντάξεως καὶ *Λεξικοῦ τῆς καθαρευούσης ἡμῶν γλώσσης*· διότι καὶ τοῦτο εἶναι ἐπάναγκες, ἀφ' οὗ τῆς γλώσσης ταύτης γίνεται χρῆσις καὶ ἐν τοῖς *σχολείοις* καὶ ἀπὸ τοῦ *βήματος* καὶ ἀπὸ τοῦ *ἄμβωνος* καὶ ἐν τῇ *δημοσιογραφίᾳ* καὶ ἐν τοῖς *δικαστηρίοις* καὶ ἐν τοῖς *ἐπιστημονικοῖς* παρ' ἡμῖν *ἔργοις* καὶ ἐν τοῖς *διδακτικοῖς* (πλὴν ὀλιγίστων ἐξαιρέσεων) καὶ ἐν τῇ *ἐμπορικῇ ἀλληλογραφίᾳ* καὶ ἐν τῇ τῶν *λογίων* πρὸς ἀλλήλους *ὁμιλίᾳ*,

1. Τὸ τοῦ *Βυζαντίου Ἑλληνογαλλικὸν* καὶ ἄλλαι τινὲς *Συλλογαὶ* παρίστανται ὡς κόκκος ἄμμου ἐν τῇ θαλάσσῃ.

ἀφ' οὗ συντόμως εἰπεῖν ἐν τῇ γλώσσῃ ταύτῃ κατοπτρίζεται σχεδὸν πᾶσα *ἡ θρησκευτικὴ* καὶ *ἐκπαιδευτικὴ* ἡμῶν *κίνησις* καὶ *πρόοδος*. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ ὑλικὸν τῆς γλώσσης ταύτης ἀνήκει τὸ πλεῖστον μὲν εἰς τὴν ἀρχαίαν, ἐν μέρει δὲ μόνον εἰς τὴν δημοτικὴν ἡμῶν γλῶσσαν, καὶ ἐπειδὴ ἡ γραμματικὴ αὐτῆς εἶναι σχεδὸν ἡ τῆς ἀρχαίας, ἡ δὲ σύνταξις ἐν πολλοῖς συμπίπτει καὶ αὐτὴ μετὰ τῆς συντάξεως ἐν ἐκείνῃ, δὲν προβάλλεται κατεπείγουσα ἡ σύνταξις καὶ ἔκδοσις λεξικοῦ αὐτῆς. Διὰ τοῦτο λοιπὸν ἐπὶ τοῦ παρόντος περιοριζόμενοι εἰς τὴν ὄντως γιγαντιαίαν ἐργασίαν τῆς βαθμηδὸν καὶ ἐν διαστήματι πολλῶν ἐτῶν συντάξεως καὶ ἐπιστημονικῆς ἐξεργασίας λεξικοῦ τῆς γλώσσης τῆς λαλουμένης ὑπὸ τῶν ἁπανταχοῦ Ἑλλήνων, ἂς ἐξετάσωμεν πρῶτον ἂν δυνάμεθα ὑπὸ τὰς σημερινὰς τοῦ βίου συνθήκας νὰ κατορθώσωμεν τοῦτο, ἔπειτα δὲ καὶ τίνες βάσεις ἀνάγκη νὰ τεθῶσιν, ἐφ' ὧν ἐποικοδομοῦντες θὰ δυνηθῶμεν ἡμέραν τινὰ νὰ ἐπιστεγάσωμεν τὸ ὅλον ἐπιστημονικὸν οἰκοδόμημα. Καὶ ὅσον μὲν ἀφορᾷ εἰς τὸ πρῶτον σημεῖον, ὁμολογητέον, ὅτι πάντες ἡμεῖς ἐκ τῆς ὑπερβολικῆς καθ' ἑκάστην ἐργασίας καταπονούμενοι δυσανασχετοῦμεν, καὶ δικαίως, νὰ ὑποβληθῶμεν καὶ εἰς ἄλλην μὴ ἀμειβομένην μάλιστα ὑλικῶς· ἀλλ' ἐὰν σκεφθῶμεν, ὅτι ἄνευ ἐθελοθυσίας τινὸς οὐδὲν μέγα, οὐδὲν σπουδαῖον κατορθοῦται, καὶ ὅτι ἡ ἐν τῇ συντάξει τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος λεξικοῦ συναδελφικὴ συνεργασία τοιαύτης φύσεως τυγχάνει, ὥστε διὰ τῶν μελλόντων ἑκάστοτε ν' ἀναφυῶσιν ἐν αὐτῇ γλωσσικῶν ζητημάτων καὶ πνευματικὴν τροφὴν θέλει παρέχει ἡμῖν καὶ ἀφορμὰς πολλὰς πρὸς μελέτην καὶ συζήτησιν διαφόρων θεμάτων εἰς τὴν γλῶσσαν ἡμῶν ἀναφερομένων καὶ πρὸς διαλεύκανσιν πολλῶν τέως σκοτεινῶν ἐν αὐτῇ σημείων, πιστεύω, ὅτι προθύμως οἱ πάντες θὰ ἀποδυθῶμεν εἰς τὸν ἐπιμοχθότατον μέν, ἀλλὰ καὶ στεφανίτην τοῦτον ἀγῶνα, ἵνα οὕτω καὶ ἐνταῦθα καταδείξωμεν, ὅτι *οὐδεμιᾶς ἄλλης ἐπιτροπείας τοῦ Συλλόγου ὑπολείπεται ἡ ἡμετέρα* ἐν τῇ ἐκπληρώσει τῶν ὑπὸ τοῦ κανονισμοῦ ἐπιβαλλομένων αὐτῇ καθηκόντων, καὶ ἐν τῷ ἐξωτερικῷ γνωστὸν καταστήσωμεν, ὅτι ἔχει καὶ ἡ πόλις ἡμῶν φιλολόγους ἐν πνεύματι ἀδελφικῷ τὴν ἐπιστήμην καλλιεργοῦντας καὶ μεθ' ὅλον τὸ πολυάσχολον αὐτῶν ἀναλαβόντας ὅπως μικρὸν κατὰ μικρὸν συντελέσωσι μεγίστης σπουδαιότητος καὶ σημασίας φιλολογικὸν ἔργον, τὸ ὁποῖον ὡς τοιοῦτον ἔσται *κτῆμα ἐς ἀεί*, οὐ μόνον δὲ ἅπας ὁ φιλολογικὸς κόσμος μετ' ἀνεκλαλήτου χαρᾶς θὰ χαιρετίσῃ αὐτό, ἀλλὰ καὶ αἱ νεώτεραι γενεαὶ εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα θέλουσιν ἐπευλογεῖ τοὺς σχόντας τὴν πρωτοβουλίαν καὶ τοὺς ἀποπερατώσαντας αὐτό. Ὁμοίως οὐδεὶς δύναται ν' ἀρνηθῇ ὅτι, καὶ ἂν πραγματωθῇ τὸ τοιοῦτον τολμηρὸν ἔργον, μεγάλην δυσκολίαν θέλει ἀπαντήσει ἡ δημοσίευσις αὐτοῦ ὑπέρογκον ἀπαιτοῦσα δαπάνην, ἀλλὰ καὶ ἡ δυσκολία αὕτη πιστεύω, ὅτι εὐκόλως αἴρεται, ἐὰν τὴν ἔκδοσιν[1] ἀναλάβῃ αὐτὸς ὁ Σύλλογος ἡμῶν ἀποστέλλων πανταχοῦ ἀγγελτήρια πρὸς ἐγγραφὴν συνδρομητῶν καὶ αἰτούμενος ἰδίως τῶν πλουσίων ὁμογενῶν τὴν ὑλικὴν ὑποστήριξιν.

Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὸ δεύτερον σημεῖον τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸν τρόπον τῆς συντάξεως τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος λεξικοῦ καὶ εἰς τὰς βάσεις, συμφώνως πρὸς τὰς ὁποίας πρέπει νὰ γίνηται ἡ ἐργασία, ἐγὼ τοὐλάχιστον θεωρῶ ἀπαραίτητα τὰ ἑξῆς:

α') Τὸ ἐν λόγῳ λεξικὸν ἀνάγκη ὅπως συμπεριλάβῃ τὸν θησαυρὸν ὅλων τῶν λέξεων, τῶν ὁποίων χρῆσιν ποιοῦνται οἱ ἁπανταχοῦ Ἕλληνες ἐν τῇ γλώσσῃ τῆς συνηθείας εἰς πᾶσαν αὐτῶν σχέσιν ἐν τῷ καθ' ἑκάστην βίῳ.

β') Πρὸς πρακτικωτέραν τῆς ἐργασίας διεξαγωγὴν συμφέρει ὅπως χωρισθῶσι πρῶτον μὲν ἡ συνήθως θεωρουμένη κοινή, ἔπειτα δὲ καὶ αἱ διάλεκτοι εἰς μοίρας ἢ περιοχὰς ἀνηκούσας εἰς μεγάλα ἢ καὶ εἰς μικρὰ τοπικὰ τμήματα οὕτως, ὥστε ἐξ ὅλων τούτων ὅσον τὸ δυνατὸν πληρέστερα νὰ συλλεγῶσι λεξιλόγια ὑπὸ εἰδικῶν συνεργατῶν. Τοιαῦται τῆς δημοτικῆς ἡμῶν γλώσσης μοῖραι ἐπὶ τοῦ παρόντος δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν αἱ ἑξῆς:

Ἡ Ποντικὴ διάλεκτος, ἡ Καππαδοκική, ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει λαλουμένη, ἡ ἐν Χιλῇ, ἡ ἐν Μυτιλήνῃ, Λέσβῳ καὶ Κυδωνίαις, ἡ ἐν Σμύρνῃ λαλουμένη, ἡ Χιακὴ διάλεκτος, ἡ Κρητικὴ καὶ Κυπριακή, ἡ ἐν Θρᾴκῃ, ἡ ἐν Μοναστηρίῳ καὶ Θεσσαλονίκῃ καὶ ἡ ἐν Ἠπείρῳ λαλουμένη, ἡ Τσακωνικὴ διάλεκτος, ἡ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἡ ἐν Στερεᾷ Ἑλλάδι λαλουμένη, ἡ ἐν Ἀθήναις, ἡ ἐν Ἑπτανήσοις καὶ ταῖς λοιπαῖς τουρκικαῖς εἴτε καὶ ἑλληνικαῖς νήσοις ὁμιλουμένη, ὡς καὶ ἡ ἐν Σικελίᾳ ἑλληνοϊταλική.

1. Ἐκ τῆς ἐκδόσεως ταύτης δύναται συγχρόνως νὰ γίνῃ ἄλλη ἐπίτομος πρὸς χρῆσιν τῶν μὴ διδασκάλων καὶ τῶν μὴ ἐπιστημόνων.

Καὶ ὅλου μὲν τοῦ ὑλικοῦ τῆς κοινῆς ἐπισκόπησις καὶ ἐξεργασία δύναται νὰ γίνῃ ὑπὸ πλειόνων, τῶν δὲ διαλέκτων ὑπὸ δύο ἢ τριῶν ἰδιαιτέρως. Ὅταν δὲ συντελεσθῶσιν αἱ ἰδιαίτεραι αὗται ἐργασίαι, ἀνάγκη ὅπως ἐπιδιωχθῇ ἡ συνεργασία πλειόνων λογίων διὰ τὰ ὁμογενῆ στοιχεῖα. Πρὸς διευκόλυνσιν δὲ τῆς κατ' ἀλφαβητικὴν τάξιν καταστρώσεως τῶν εἰς τὸ αὐτὸ στοιχεῖον ἀνηκουσῶν λέξεων πρέπει ἑκάστη αὐτῶν μετὰ παντὸς πρὸς αὐτὴν συναφοῦς νὰ σημειώνηται ἐπὶ ἰδιαιτέρου φύλλου χάρτου. Καὶ δύναται μὲν πᾶς ἀναλαμβάνων τὴν συλλογήν, τὴν κατάταξιν καὶ τὴν ἐξεργασίαν τοῦ εἰς τὴν διάλεκτον ἢ τὴν γλῶσσαν τόπου τινός ἀνήκοντος λεξιλογίου νὰ ἔχῃ πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ τὰ *Ἄτακτα τοῦ Κοραῆ* καὶ τὸ λεξικὸν τοῦ *Σοφοκλέους* καὶ τὸ τοῦ *Δουκαγγίου Glossarium* mediæ et infimæ Græcitatis καὶ τὸ τοῦ *Σομαύερα* καὶ τὸ τοῦ *Γ. Ζηκίδου* ὀρθογραφικὸν λεξικὸν καὶ ἄλλα λεξικὰ δίγλωσσα (οἷον ἁπλοελληνοτουρκικόν, ἁπλοελληνογαλλικόν, ἁπλοελληνοϊταλικόν, ἁπλοελληνορρωσσικόν, ἁπλοελληνογερμανικὸν κτλ.), ἀλλ' ἐν τῇ ἐκμεταλλεύσει πάντων τούτων μεγίστη ἀπαιτεῖται προσοχή, διότι ἀκριβὴς παρατήρησις ἀποδεικνύει ὅτι πολλαὶ τῶν ἐν αὐτοῖς ἀναγεγραμμένων λέξεων πρὸ πολλοῦ ἔπαυσαν ὑφιστάμεναι ἐν τῇ ζώσῃ ἡμῶν γλώσσῃ, ἄλλαι δὲ φαίνονται πεπλασμέναι ὑπὸ τῆς φαντασίας τῶν λεξικογράφων καὶ μάλιστα τῶν ξένων. Ὥστε πάντοτε ὀφείλομεν νὰ ἐξετάζωμεν, ἂν σήμερον ὁ ἑλληνικὸς λαὸς γινώσκει καὶ μεταχειρίζεται ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν λέξιν τὴν ἐν τούτῳ ἢ ἐκείνῳ τῷ λεξικῷ φερομένην καὶ ἂν σῴζεται αὕτη πάλιν ὑπὸ τὴν αὐτὴν καὶ ἄλλοτε σημασίαν, τότε δὲ μόνον πρέπει νὰ παραλάβωμεν αὐτήν, ὅταν βεβαιωθῶμεν, ὅτι πράγματι σῴζεται ἐν τῷ στόματι τοῦ λαοῦ ἔστω καὶ ὑπὸ διάφορον σημασίαν.[1]

γ') Αἱ λέξεις ἐν ἀρχῇ πρέπει νὰ γράφωνται διὰ παχέων γραμμάτων· ἀνάγκη δὲ περὶ ἑκάστης αὐτῶν ν' ἀναφέρηται τί μέρος λόγου εἶναι καὶ ἔπειτα νακολουθῇ ἡ ἑρμηνεία δι' ἄλλης συνωνύμου, ἂν ὑπάρχῃ τοιαύτη, ἢ καὶ διὰ περιγραφῆς ἢ περιφράσεως ἐν γλώσσῃ καθαρευούσῃ μέν, ἀλλ' ὅσον τὸ δυνατὸν ἁπλουστέρᾳ. Τότε δὲ μόνον δύναται κατ' ἀνάγκην νὰ γίνηται χρῆσις τῆς κοινοτέρας δημοτικῆς, ὅταν ἑρμηνεία τις ἢ περίφρασις δὲν ἀποδίδηται ἀκριβῶς διὰ τῆς καθαρευούσης. Ἀλλὰ καὶ ἀρχαίων λέξεων, φράσεων, παροιμιῶν καὶ γνωμικῶν δύναται νὰ γίνηται χρῆσις πρὸς ἀπόδοσιν ἀντιστοίχων τῆς δημοτικῆς, ὅταν τοῦτο εἶναι δυνατόν. Σημειωτέον ἐνταῦθα, ὅτι ἡ ἑρμηνεία τῶν δημωδῶν λέξεων πρέπει νὰ γίνηται ἐν τῇ καθαρευούσῃ διὰ τὸν λόγον, ὅτι δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου εὐκόλως φαίνεται τί συμπίπτει ἐν ἀμφοτέραις ταῖς γλώσσαις ἡμῶν, ἤτοι πόσαι καὶ τίνες λέξεις τῆς αὐτῆς σημασίας ἀπαντῶσιν ἀπὸ κοινοῦ καὶ ἐν τῇ δημοτικῇ καὶ ἐν τῇ καθαρευούσῃ, πόσαι δὲ καὶ τίνες τῆς δημοτικῆς μένουσιν ἀνανταπόδοτοι ἐν τῇ καθαρευούσῃ. Καὶ προκειμένου μὲν περὶ οὐσιαστικοῦ, πρὸς διάκρισιν τοῦ γένους αὐτοῦ ἀνάγκη ὅπως ἐπιφέρηται τὸ ἄρθρον, σημειώνονται δὲ ἡ κατάληξις τῆς ἑν. γενικῆς καὶ πᾶσα πτῶσις ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς ἄλλας ἀνωμάλως σχηματιζομένη εἴτε ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ τονισμοῦ, εἴτε καὶ ὑπὸ οἱανδήποτε ἄλλην ἔποψιν (π. χ. *ἀγγέλοι* ἀντὶ *ἄγγελοι*· *τὰ λαιμὰ* ἀντὶ *ὁ λαιμός*, *ἔργατα* ἀντὶ *ἔργα*, *ὀνείρατα* ἀντὶ *ὄνειρα*)· προκειμένου δὲ περὶ ἐπιθέτου, ἀνάγκη ὅπως τὸ τριγενὲς καὶ τὸ διγενὲς διακρίνωνται διὰ τῶν σχετικῶν καταλήξεων (γεγραμμένων διὰ μεγαλυτέρων στοιχείων) ἢ καὶ δι' ὁλοκλήρου γραφῆς τῶν λέξεων (π. χ. ὄμορφος-η -ον· κονδοφώϳς τ. ἔ. κονδοφώσης = μύωψ· θηλ. κονδοφώσαινα). Ἐὰν δ' ἡ ἀναγραφομένη λέξις εἶναι ῥῆμα, σημειωτέον τὸ α' ἑνικὸν πρόσωπον τοῦ ἐνεργητικοῦ ἐνεστῶτος, τοῦ παρατατικοῦ, τοῦ μέλλοντος (τοῦ τε συντελικοῦ καὶ τοῦ διαρκοῦς), τοῦ ἀορίστου, τοῦ παρακειμένου καὶ τοῦ ὑπερσυντελίκου· ἐκ δὲ τῆς προστακτικῆς ἀνάγκη ἵνα σημειώνωνται μόνον οἱ ἐν ταῖς διαλέκτοις τυχὸν περισωθέντες ἀπαράλλακτοι πρὸς τοὺς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἢ καὶ μικρὸν διαφέροντες τύποι (π.χ. ἀγόρασον, θάψον, ἄκ'σον = ἄκουσον, κοιμέθετε = κοιμήθητι κτλ. ἐν τῇ διαλέκτῳ τοῦ Πόντου). Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὸ ἀπαρέμφατον, σημειωτέον τὸ ὀνομαστικὸν ἐκείνων τῶν ῥημάτων, ἐν οἷς τοῦτο ἀπαντᾷ (π. χ. *τὸ ἔχειν του*, *τὸ λαβεῖν μου*, *κατὰ τὸ λέγειν του*) ἢ καὶ ἄλλα τοιαῦτα, ὅσα περιεσώθησαν ἐν ταῖς διαλέκτοις (π. χ. ἐν Πόντῳ λέγεται: νὰ μ'εἶχα *φτάσ'νε κ'ἐρθᾶναι* τ. ἔ. νὰ μὴ εἶχον φθάσειν καὶ ἐλθεῖν = νὰ μὴ ἔσωνα νὰ ἔλθω· πρὶν *ποίσ'νε* = πρὶν ποιήσειν· πρὶν *εὑρᾶναι* = πρὶν εὑρεῖν). Τὴν αὐτὴν δὲ πορείαν πρέπει ν' ἀκολουθῇ τις καὶ ἐν τῇ παθητικῇ καὶ ἐν τῇ μέσῃ φωνῇ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ὁριστικὴν καὶ εἰς τὴν προστακτικήν. Ἐκ δὲ τῆς παθητικῆς μετοχῆς σημειωτέα ἡ ἑνικὴ ὀνομαστικὴ τοῦ ἀρσενικοῦ γένους ἐν τῷ ἐνεστῶτι καὶ παρακειμένῳ εἰς ὅσα ῥήματα οἱ χρόνοι οὗτοι σῴζονται ἐν τῇ ἐγκλίσει ταύτῃ· τοῦ δὲ θηλυκοῦ τότε μόνον δύναται νὰ γίνηται μνεία, ὅταν τοῦτο τονίζηται παρὰ τὸν συνήθη περὶ τονισμοῦ κανόνα ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ (π. χ. σεινάμενος καὶ κουνάμενος, ὁ λεγάμενος, τὰ χρειαζούμενα· σεινάμενη καὶ κουνάμενη ἦρθε, βαρούμενη, ἡ λεγάμενη, τὰ Ἐβρισκούμενα, χαρούμενος· ἀναθεματισμένος, διαβολεμένος, γραμματισμένος, σφραγισμένος, εὐλογημένος, κατωμένος κτλ.). Πλὴν καὶ τοῦ θηλυκοῦ τῶν μετοχῶν τούτων, ὅταν τοῦτο σχηματίζηται οὐχὶ διὰ τῆς συνήθους, ἀλλὰ δι' ἄλλης καταλήξεως, ἀνάγκη νὰ σημειώνηται ὁλόκληρος ὁ τύπος (π. χ. ἐν τῇ διαλέκτῳ τοῦ Πόντου τὸ θηλυκὸν τοῦ παθητικοῦ παρακειμένου τῆς μετοχῆς ἄλλοτε διὰ τῆς καταλήξεως -ισσα σχηματιζόμενον ἤδη καταλήγει εἰς -τσα, οἷον: ἀφωρισμέν-τ-σα, ἀναθεματισμέν-τ-σα, εὐλογημέν-τ-σα, σκοτωμέν-τ-σα κτλ., ἀλλὰ καὶ ὁ παθητικὸς ἐνεστὼς καὶ ὁ μέσος ἀόριστος τῆς αὐτῆς ἐγκλίσεως ἐν τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ τοῦ Πόντου φαίνεται, ὅτι ἄλλοτε προσλαβόντες τὴν κατάληξιν -ισσα, μετέπεσον εἰς χρῆσιν οὐσιαστικῶν, ὡς μαρτυρεῖται ἐκ τῶν ἤδη πλέον οὐσιαστικῶν καταστάντων *γούμενος*, *γουμέντσα* καὶ *δεξάμενος* (= ἀνάδοχος) *δεξαμέντσα*, ἂν καὶ πρὸς τῷ τελευταίῳ τούτῳ λέγεται καὶ *δεξαμένε*). Ἐνταῦθα δὲν πρέπει ν' ἀποσιωπῶνται καὶ τινες παθητικαὶ μετοχαὶ τοῦ παρακειμένου φέρουσαι σημασίαν ἐνεργητικὴν (π. χ. φαγωμένος ἦρθα, μελετημένος πάγω 'ς τὸ σχολεῖο κτλ.). Τελευταῖον ἀξιοσημείωτα ἐπὶ τῶν ῥημάτων εἶναι καὶ ἡ διάθεσις αὐτῶν καὶ ἡ διάκρισις τῶν ἑτερενεργῶν ἀπὸ τῶν αὐτενεργῶν· οὕτω π. χ. προκειμένου περὶ τοῦ *κόφτω*, δέον νὰ σημειωθῇ, ὅτι τοῦτο ἀπαντᾷ καὶ ὡς αὐτενεργὸν καὶ ὡς ἑτερενεργὸν (π. χ. κόφτω τὸ ψωμί· ἀλλὰ καὶ: κόφτω ροῦχα· ἐννοεῖται διὰ τοῦ ράπτου). Ὡσαύτως δέον νὰ διακρίνηται ἡ χρῆσις τοῦ αὐτοῦ ῥήματος καὶ ὡς μεταβατικοῦ καὶ ὡς αὐτοπαθοῦς πολλάκις ἢ ἀμεταβάτου (π. χ. λυώνω τὸ βούτυρο· ἀλλὰ λέγεται καί: ὅσο πηγαίνει λυώνει (= τήκεται)· κόφτω κρέας· ἀλλὰ καί: αὐτὸ τὸ χρῶμα κόφτει). Τελευταῖον διακριτέα ἡ πολλάκις παρατηρουμένη χρῆσις τοῦ αὐτοῦ ῥήματος καὶ ὡς παθητικοῦ καὶ ὡς μέσου (π. χ. τὸ *λούζομαι* λέγεται καὶ ὅταν λούηταί τις ὑπ' ἄλλου καὶ ὅταν τις μόνος λούῃ ἑαυτόν). Καὶ τὰ περισῳζόμενα ἀλληλοπαθῆ (π. χ. ἐπιάσθηκαν 's τὸ ξύλο· ἐδαρθήκαμε· τρώγουνται ὁ ἕνας μὲ τὸν ἄλλο· χτυπιοῦνται 's τὰ γερὰ) καὶ ἄλλα τινὰ ἰδιάζοντα εἰς τὴν δημώδη γλῶσσαν (π. χ. ὅλη τὴν ὥρα μὲ τρώγεται καὶ καλὰ νὰ τοῦ χαρίσω ἕνα βιβλίο = ὁλονὲν μὲ στενοχωρεῖ ὅπως χαρίσω εἰς αὐτὸν ἓν βιβλίον).

δ') Ἐπειδὴ πολλάκις μία καὶ ἡ αὐτὴ λέξις φέρει πολλὰς σημασίας, ἀνάγκη ὅπως ἢ παρατάσσωνται ὅλαι ἐν ταὐτῷ, ἢ σημειώνηται ἑκάστη ἰδιαιτέρως· ἀλλὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο τότε μόνον, ὅταν ὑπάρχῃ ἀνάγκη καὶ ἀναπτύξεως καὶ παραπομπῶν, ὁπότε καὶ πρὸς εὐχερεστέραν καὶ ταχυτέραν τῶν διαφόρων σημασιῶν ἢ ἑρμηνειῶν εὕρεσιν ὑπὸ τοῦ ἀναγνώστου πρέπει αὗται νὰ διακρίνωνται, προτασσομένων ἑκάστης αὐτῶν τῶν στοιχείων τῆς ἀλφαβήτου ἢ καὶ τῶν ἀριθμητικῶν ψηφίων

ε') Πλὴν τῆς σημασίας ἢ τῶν σημασιῶν ἑκάστης ἀναγραφομένης λέξεως σημειωτέαι καὶ τινες συνήθεις φράσεις, παραδείγματα, παροιμίαι, γνωμικὰ ἢ αἰνίγματα, ἐν αἷς ἡ λέξις ἀπαντᾶται (π. χ. ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ τοῦ ῥήματος *κερνῶ* σημειωθήτω καὶ ἡ φράσις: «Γιάννης κερνᾷ, Γιάννης πίνει». Προκειμένου περὶ τοῦ ῥήματος *κόφτω* δὲν πρέπει ν' ἀποσιωπηθῶσιν αἱ φράσεις: «τί σε κόφτει; τό 'κοψε τὸ μυαλό του· τό 'κοψε λάσπη· κόφτει καὶ ράφτει· 'κόπηκαν τὰ γόνατά μου· κόψ το = σιώπησον· τὸ γάλα ἔκοψε· τὸ χρῶμά του ἔκοψε» κτλ. μετὰ τῶν σημασιῶν των. Ἐκεῖ, ἔνθα ἀναγράφεται τὸ ῥῆμα *μβαίνω* πρέπει νὰ γίνῃ μνεία καὶ τοῦ αἰνίγματος: «Τί πρᾶμα εἶν' ἐκεῖνο ποῦ 'ς ὅλα 'μβαίνει;» Ὁμοίως ἐν τῇ ἀναγραφῇ τοῦ ἐπιθέτου *ξερὸς* δέον νὰ σημειωθῇ τὸ γνωμικόν: «Κοντὰ 's τὸ ξερὸ καίεται καὶ τὸ χλωρό»).

ς') Ἐὰν ἀντὶ μιᾶς λέξεως συνήθους παρὰ τοῖς πλείστοις εὐχρηστῇ ἔν τινι διαλέκτῳ ἄλλη ὅλως ἢ καὶ ἐν μέρει διάφορος ὑπὸ τὴν ρωνητικὴν ἢ καὶ μορφολογικὴν ἔποψιν, σημειωτέα καὶ αὕτη παρ' ἐκείνῃ ἐντὸς παρενθέσεων, ἰδιαιτέρως δὲ πάλιν ἐν τῇ οἰκείᾳ θέσει. Οὕτω π. χ. παρὰ τῷ συνήθως ὑπὸ τῶν πλείστων λεγομένῳ ἀριθμητικῷ *ἕνας* σημειωθήτω

[1] Ἐπειδὴ ὑπάρχουσι καί τινες λέξεις ἄχρηστοι μὲν σήμερον ἐν τῇ καθ' ἑκάστην ὁμιλίᾳ, περισωθεῖσαι ὅμως ἐν ἀρχαίοις δημοτικοῖς ᾄσμασιν, ἀνάγκη μὲν εἶναι νὰ συμπεριληφθῶσι καὶ αὗται, πρέπει ὅμως νὰ λεχθῇ καὶ τὸ ποῦ ἀνήκουσιν.

ISSMANOGLIO

ἐν παρενθέσεσι καὶ τὸ ἐν τῇ ποντικῇ διαλέκτῳ *εἶνας* καὶ τὸ ἐν Σινώπῃ ἀντ' αὐτοῦ λεγόμενον *μίος*.

ζ') Ἐὰν ἡ αὐτὴ λέξις εὑρίσκηται φέρουσα ἄλλην σημασίαν ἔν τινι διαλέκτῳ, ἀνάγκη ὅπως καὶ ἡ σημασία αὕτη σημειωθῇ καὶ τὸ ὄνομα τῆς διαλέκτου, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἀπαντᾶται ἡ παραλλαγή.

η') Ἐὰν τὸ ὅλον ὄνομα ἢ πτώσεις τινὲς αὐτοῦ ἢ καὶ ρηματικοί τινες τύποι ἀπαντῶσιν ἄλλως ἐν ἄλλαις διαλέκτοις τῆς γλώσσης ἡμῶν, ἀνάγκη ὅπως σημειῶνται ἐντὸς παρενθέσεων ὅπου δεῖ καὶ οἱ διάφοροι οὗτοι διαλεκτικοὶ τύποι (ἀναφερομένης ὀνομαστὶ καὶ τῆς διαλέκτου, ἐν τῇ ὁποίᾳ λέγονται οὕτως), ἰδιαιτέρως δὲ καὶ ἐν τῇ οἰκείᾳ θέσει (π. χ. παρὰ τὰ πάγκοινα ὁ *τάφος*, ἡ *καλή*, τῶν *ξύλων* σημειωτέα τὰ τούτοις ἀντίστοιχα ἐν τῇ διαλέκτῳ τοῦ Πόντου τὸ *ταφί'ν*, ἡ *καλέσα*, τῦ *ξυλίων*).

θ') Προκειμένου περὶ λέξεων σημαινουσῶν ἐργαλεῖον, ἢ σκεύη, ἢ ἐνδύματα ὅλως ἢ ἐν μέρει μόνον ἄγνωστα ἐν Εὐρώπῃ, ἢ γνωστὰ μέν, ἀλλὰ διάφορα τῶν ἐκεῖ εὐχρήστων τοῦ τοιούτου εἴδους, ἐπάναγκες ὅπως παρατεθῇ καὶ ἡ εἰκὼν αὐτῶν (π. χ. ἡ εἰκὼν τῆς *ρόκας*, τῆς *λύρας*, τοῦ *καμηλαυκίου*, τῶν *τσαρουχίων* κτλ.).

ι') Ἐπειδὴ συμβαίνει ἐν ἑνὶ τόπῳ ἐπαρχίας τινὸς τὸ αὐτὸ πρᾶγμα ν' ἀποδίδηται δι' ἄλλης λέξεως παρὰ ἐν ἄλλῳ τόπῳ τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας, ἀνάγκη ὅπως ἐν τῇ ἀναγραφῇ τῆς μιᾶς τοιαύτης λέξεως ἢ τῆς ἑτέρας γίνῃ καὶ τούτου μνεία (π. χ. ὅ τι συνήθως πανταχοῦ καὶ ἐν Τραπεζοῦντι λέγεται *ντομάτα*, τοῦτο καλεῖται *πατλιτζὰν* τουρκιστὶ ἐν Χαλδίᾳ, ἐπαρχίᾳ πολιτικῶς εἰς τὸν νομὸν Τραπεζοῦντος ὑπαγομένῃ).

ια') Ὁσάκις ὁ τύπος λέξεώς τινος ἕνεκα τῆς ὑπερβολικῆς παραφθορᾶς αὐτῆς κατέστη σχεδὸν διάφορος τοῦ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ, ἐξ οὗ ἐπήγασε, δύναται ὅμως κατὰ κανόνας φθογγολογικοὺς νὰ ἐπαναναχθῇ εἰς τὴν ἀρχικὴν μορφὴν (ἥτις πολλάκις σῴζεται καθαρὰ ἐν ἄλλλαις διαλέκτοις), δὲν πρέπει νὰ παραλείπηται τοῦτο· διότι οὕτω καταφανεστέρα τοῖς ξένοις καθίσταται ἡ μεταξὺ τῆς νῦν τοῦ λαοῦ γλώσσης καὶ τῆς ἀρχαίας ὑπάρχουσα στενὴ σχέσις (π. χ. παρὰ τὸ τσουμπούδ' ἀναγραπτέον τὸ *συμπόσιον*,[1] παρὰ τὸ ἐν Πόντῳ *ζογρὸς* τὸ ἀρχαῖον καὶ σήμερον πάγκοινον *ὑγρός*, παρὰ τὰ ἐν τῇ ποντικῇ διαλέκτῳ *σκλεπέας*, *κελαδοῦμαι*, τὰ ἀρχαῖα *κελεφίας*, *κηλιδοῦμαι* κτλ.).

ιβ') Καὶ τῶν κυρίων ὀνομάτων ἡ ἀναγραφὴ ἐν ταῖς οἰκείαις θέσεσι δὲν πρέπει νὰ παραλείπηται.

ιγ') Ἐπειδὴ οὐκ ὀλίγαι λέξεις καὶ ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς γλώσσης καὶ ἐκ τῆς γλώσσης τῶν λογίων πρωίμως ἢ καὶ ἐν χρόνοις νεωτέροις διὰ λόγους εὐνοήτους εἰσήχθησαν εἰς τὴν τῆς συνηθείας, ἂν καὶ αὗται διὰ τὸ ἀρχαιοπρεπὲς αὐτῶν εὐκόλως διακρίνονται, ἀνάγκη πάλιν πρὸς εὐχερεστέραν ἀπὸ τῶν ἄλλων διάκρισιν νὰ γράφωνται διὰ κυρτῶν στοιχείων (τοιαῦται λέξεις π. χ. εἶναι: ἄρτος, ἀρτοκλασία, κοινωνία, μετάληψις, μεταλαμβάνω, τραβαγγελίζω, μετάνοια, δόξα τῷ Θεῷ, ὁ Θεὸς φυλάξοι, ὁ Θεὸς νὰ σ' ἐλεήσῃ, τοὐλάχιστο, ἀστυνομία, δικαστήριο, ὑπάλληλος, ταχυδρομεῖο, πρὸς χάριν μου, εἰσιτήριο, προσκλητήριο, χαρτονόμισμα, τραπεζίτης, δικηγόρος, εἰσαγγελεύς, ὑπουργός, ἔφεσις, φωτογραφία, πεζός κλπ.).

ιδ') Ἐπειδὴ πολλαὶ ξέναι λέξεις παρέμειναν ἐν τῇ γλώσσῃ τοῦ λαοῦ, εἴτε ἀπαράλλακτοι, εἴτε κάπως ἐξελληνισμέναι, ἐν τῇ ἀναγραφῇ ἑκάστης αὐτῶν δέον ὅπως ἀναφέρηται καὶ ἡ προέλευσίς της. Ἐντὸς δὲ παρενθέσεων μάλιστα δύνανται νὰ γράφωνται αἱ τοιαῦται λέξεις καὶ διὰ στοιχείων τῆς γλώσσης, ἐκ τῆς ὁποίας ἐλήφθησαν (παραδείγματος χάριν, προκειμένου περὶ τῶν λέξεων *ἀκουμβῶ*, *στέρνα*, *τσιριμόγια*, *φουρτούνα*, *μίζερος* κτλ. ἀνάγκη ὅπως σημειωθῶσιν αὗται ἐντὸς παρενθέσεων διὰ λατινικῶν στοιχείων καὶ δηλωθῇ προσέτι, ὅτι ἐλήφθησαν ἐκ τῆς λατινικῆς·[1] τὰ *adio*, *μερσὶ* κλπ. πρέπει νὰ γράφωνται καὶ διὰ γαλλικῶν στοιχείων προσεπιδηλουμένου καὶ ἐκ τίνος γλώσσης ἐλήφθησαν. Ὁμοίως δέ, προκειμένου καὶ περὶ τῶν ἰταλικῶν *φροῦτο*, *ἐβίβα*, *λοῦστρο*, *φρέσκο* καὶ περὶ τῶν τουρκικῶν *καϊμακάμης*, *σεράϊ*, *χαμπάρι* κτλ. Ἐπειδὴ ὅμως ὑπάρχουσι καὶ τινες λέξεις κυρίως μὲν ἑλληνικαί, μεταβληθεῖσαι ὅμως ἐν μέρει ἢ καὶ σπουδαίως ἔν τινι ξένῃ γλώσσῃ ἐπεστράφησαν φέρουσαι καὶ τὰ ἴχνη τῆς ξενικῆς ἐπιδράσεως, ἀνάγκη ὅπως ἐπὶ ἑκάστης αὐτῶν ἀναγράφηται ἐντὸς παρενθέσεων ὁ ἀρχικὸς τύπος τῆς λέξεως ἐν τῇ ἑλληνικῇ, ἐξ οὗ ἐπήγασεν ἐν τῇ ξένῃ γλώσσῃ ὁ ἕτερος τύπος, τὸν ὁποῖον ἡμεῖς παρελάβομεν παρ' ἐκείνης καὶ διατηροῦμεν ἢ ἀπαράλλακτον, ὡς ἐν αὐτῇ φέρεται, ἢ κάπως μεταβεβλημένον (π. χ. τὸ συνήθως λεγόμενον *δεφτέρι* παρελάβομεν ἐκ τῆς τουρκικῆς, ἐν τῇ ὁποίᾳ λέγεται *defter* (دفتر), ἀλλὰ καὶ οἱ Τοῦρκοι τὸν τύπον τοῦτον παρέλαβον ἐκ τῆς περσικῆς, ἥτις βεβαίως εἶχε μετασχηματίσει οὕτω τὸ ἑλληνικὸν *διφθέρι* τ. ἔ. διφθέριον=διφθέρα).[1]

ιε') Πάντες οἱ ἀναλαμβάνοντες τὴν συλλογήν, τὴν ἀλφαβητικὴν κατάταξιν, τὴν ἑρμηνείαν καὶ τὴν ὑπὸ διαφόρους ἐπόψεις μελέτην καὶ ἔρευναν τῶν λέξεων τῆς συνήθους ἔν τινι τόπῳ ἑλληνικῆς γλώσσης ἢ διαλέκτου ὀφείλουσιν ἅμα τῇ ἀποπερατώσει τῆς ἐργασίας αὐτῶν νὰ καταθέσωσιν αὐτὴν ἐν τῷ γραφείῳ τῆς Φιλολογικῆς Ἐπιτροπείας. Σημειωτέον ἐνταῦθα, ὅτι ἐκ τῶν διαλέκτων ἰδιαιτέρας προσοχῆς καὶ μελέτης ἄξιαι εἶναι ἡ Τσακωνική, ἡ Ποντική, ἡ Καππαδοκική, ἡ Κυπριακὴ καὶ ἡ ἐν Σικελίᾳ περισωθεῖσα ἀνάμικτος μετὰ στοιχείων ἰταλικῶν. Ἀλλ' ἐκ τῆς τελευταίας δέον νὰ παραλαμβάνωνται μόνον ὅσα διετηρήθησαν γνήσια ἑλληνικὰ καὶ ὅσα μετεβλήθησαν μέν πως ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἰταλικῆς, δὲν ἀπέβαλον ὅμως καὶ ὁλοσχερῶς τὰ ἴχνη τῆς ἀρχικῆς καταγωγῆς.

ις') Ἐπειδὴ δὲ ὁ δωρεὰν ἐργαζόμενος ὑπὲρ τοιούτου ἔργου οὐδόλως ὑποχρεοῦται καὶ νὰ δαπανᾷ χρήματα πρὸς ἀγορὰν βοηθημάτων ἀπαραιτήτων εἰς τὴν ἐργασίαν, ἀνάγκη ὅπως ὁ ἡμέτερος Σύλλογος καὶ χάριν τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος λεξικοῦ καὶ πρὸς πλουτισμὸν τῆς βιβλιοθήκης αὐτοῦ ἀγοράσῃ πᾶν σύγγραμμα ἢ περιοδικὸν περιέχον ὕλην τῆς δημοτικῆς ἡμῶν γλώσσης, ἢ ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἱστορίαν αὐτῆς, πᾶσαν συλλογὴν δημοτικῶν ᾀσμάτων καὶ ποιημάτων, ὡς καὶ πᾶσαν μονογραφίαν φέρουσαν λεξιλόγιον ἢ καὶ ἄλλο ὑλικὸν διαλέκτου ἢ ἰδιώματός τινος τῆς ζώσης ἡμῶν γλώσσης.

ιζ') Μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῶν ἰδιαιτέρων ἐργασιῶν ἀνάγκη ὅπως ἐν σειρᾷ συνεδριῶν τῆς Φιλολογικῆς Ἐπιτροπείας μετὰ πολλῆς τῆς προσοχῆς καὶ ἐπιστάσεως ἀναθεωρηθῇ τὸ ὅλον καὶ ἐπενεχθῶσιν εἰς αὐτὸ αἱ δέουσαι διορθώσεις τῶν τυχὸν ἐσφαλμένων, προσθῆκαι ἢ ἀφαιρέσεις, ἀνατεθῇ δὲ εἰς εἰδικοὺς ἄνδρας ἐκ τῶν μελῶν τῆς φιλολογικῆς κῆς ἡμῶν ἐπιτροπείας καὶ ἀλλαχόθεν λαμβανομένους ἡ συστηματικὴ καὶ μεθοδικὴ τοῦ ὅλου ἔργου συγκρότησις οὕτως, ὥστε καὶ τὸ λεκτικόν, τὸ ὁποῖον βεβαίως πρέπει νὰ εἶναι πάντοτε ἁπλοῦν καὶ σαφές, νὰ καταστῇ ἐνιαῖον καὶ ὁμαλόν. Ἀφ' οὗ δὲ συντελεσθῇ ἡ τελευταία αὕτη ἐξεργασία ὑπὸ ὅλως εἰδικῶν ἀνδρῶν, ἀνάγκη ὅπως μετὰ τὸν πρόλογον παρατεθῇ συντομωτάτη γραμματικὴ τῆς δημοτικῆς ἡμῶν γλώσσης καθόλου μετὰ καταλόγου τῶν ἐν αὐτῇ ἀνωμάλων ρημάτων ὑπὸ εἰδικῶν πάλιν περὶ τὰ τοιαῦτα ἀνδρῶν συντεταγμένη, συντομώτατον συντακτικὸν συνοψίζον τὰς οὐσιωδεστάτας συντακτικὰς παρατηρήσεις (π. χ. πῶς ἀποδίδεται ἡ ἀρχαία δοτική, πῶς ἐκφέρεται ἡ σχέσις τοῦ τόπου, τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τρόπου, ὁ σκοπός, τὸ ποιητικὸν καὶ τὸ ὀργανικὸν αἴτιον, πῶς ἀποδίδεται τὸ τελικὸν καὶ τὸ εἰδικὸν ἀπαρέμφατον τῆς ἀρχαίας, τίνι τρόπῳ ἐκφέρονται ἐν τῇ δημοτικῇ τὰ διάφορα εἴδη τῶν προτάσεων, πῶς συντάσσονται ἐν αὐτῇ τὰ μετὰ δοτικῆς καὶ αἰτιατικῆς συντασσόμενα ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ῥήματα κτλ.), τελευταῖον δέ, εἰ δυνατόν, συνοπτικωτάτη περίληψις τῶν οὐσιωδεστάτων ὑπὸ γραμματικὴν ἔποψιν διαφορῶν τῶν ἐν ταῖς κυριωτάταις διαλέκτοις παρατηρουμένων.

ιη') Ὁ πρόλογος δύναται νὰ συνταχθῇ ὑπό τινων μόνον μελῶν τῆς Φιλολογικῆς Ἐπιτροπείας πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ὁριζομένων. Ἐν αὐτῷ δέ, ὡς καὶ ἡ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ, ἀνάγκη ὅπως ἰδιαιτέρα γίνηται μνεία τῶν ὀνομάτων ἐκείνων τῶν μελῶν, ὅσα σποδδαίως συνετέλεσαν διὰ τῆς ἐργασίας αὐτῶν εἰς τὴν σύνταξιν καὶ ἐκπόνησιν τοῦ τοιούτου λεξικοῦ, ὡς καὶ τὰ ὀνόματα πάντων τῶν λογίων καὶ λοιπῶν, ὅσοι ὁπωσδήποτε ὑπεβοήθησαν εἰς τὸ ἔργον.

ιθ') Ἐπειδὴ πρὸς ἐπιτυχεστέραν καὶ τελεσφορωτέραν τοῦ ἔργου διεκπεραίωσιν ἀπαιτοῦνται καὶ πολλαὶ καὶ δεξιαὶ χεῖρες οὐ μόνον ἐκ τῶν ἐνταῦθα, ἀλλὰ καὶ ἔξωθεν, ἀνάγκη ὅπως ὁ ἡμέτερος Σύλλογος δι' ἐγκυκλίου ἀποτεινόμενος πρὸς διδασκάλους καὶ ἄλλους λογίους ἐγνωσμένης ἀξίας καὶ φιλομουσίας,

1. Τὴν λέξιν ταύτην φαίνεται ὅτι, παραλαβόντες οἱ Πέρσαι ἐκ τῆς ἑλληνικῆς μετέβαλον εἰς djinbich (جنبش), ἐξ αὐτῶν δὲ πάλιν παραλαβόντες οἱ Τοῦρκοι παρέδωκαν εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τὴν μορφὴν djoumbouch.

1. Σημειωτέον, ὅτι ἐκ τῶν ἐν τῇ δημοτικῇ ἡμῶν γλώσσῃ λατινικῶν λέξεων ἄλλαι μὲν ἐλήφθησαν ἀπ' εὐθείας ἐκ τῆς λατινικῆς, ἄλλαι δ' εἰσήχθησαν διὰ τῆς ἰταλικῆς.

1. Ὁμοίως τὰ ἐν τῇ τουρκικῇ *ἐφένδη*, *κιλίτ*, *ἀναχτάρ*, *φισνὲ* κτλ. ἀποδεικνύονται ὄντα τὰ ἐν τῇ ἑλληνικῇ *αὐθέντης*, *κλειδίον*, *ἀνοιγάριον* (ἢ *ἀνοιχτάριον*), *βύσινον* κλπ.

πρὸς ἀρχιερεῖς καὶ πρὸς τὰς δύο ἐν Ἀθήναις ἑταιρείας, τὴν γλωσσικὴν καὶ τὴν ἐπιστημονικήν, ἐπικαλεσθῇ τὴν ἠθικὴν καὶ τούτων συνδρομήν, παρακινουμένων ὅπως ἀποστείλωσιν ὕλην γλωσσικὴν ἀδημοσίευτον.

κ') Ἵνα δὲ μείζων ἀπονεμηθῇ σπουδαιότης καὶ ἀξία εἰς τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος λεξικόν, πρέπει νὰ καταβάλληται πᾶσα δυνατὴ προσπάθεια ὅπως παρακολουθῆται κατὰ τὸ ἐνὸν καὶ διδάσκηται ἐν αὐτῷ ἡ ἱστορικὴ τῶν λέξεων ἐξέλιξις καὶ αἱ διάφοροι αὐτῶν περιπέτειαι ὑπὸ φωνητικήν, μορφολογικήν, καὶ σημασιολογικὴν ἔποψιν διὰ μέσου τῶν αἰώνων. Ἐννοεῖται δ' ὅτι πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἀπαραίτητοι εἶναι καὶ αἱ παραπομπαὶ οὐ μόνον εἰς ἀρχαίους συγγραφεῖς, ἀλλὰ καὶ εἰς ἐπιγραφάς, εἰς παπύρους καὶ εἰς ἱστορικὰ καὶ ἄλλα τῶν μέσων καὶ τῶν νεωτέρων χρόνων συγγράμματα, δεδημοσιευμένα τε καὶ ἀδημοσίευτα, ἐφ' ὅσον ταῦτα πάντα συντελοῦσιν εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς βαθμηδὸν συντελεσθείσης ἱστορικῆς ἐξελίξεως τῆς δημοτικῆς ἡμῶν γλώσσης καὶ εἰς τὴν διαλεύκανσιν σκοτεινῶν σημείων τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καθ' ὅλου· διότι ἀναντιρρήτως, ὅπως ἐκ τῆς ἀρχαίας ὁρμώμενοι δυνάμεθα πολλάκις πλεῖστα ὅσα φαινόμενα τῆς σημερινῆς ἡμῶν γλώσσης νὰ ἑρμηνεύωμεν, οὕτω καὶ ταύτην ἀφετηρίαν ἔχοντες δυνάμεθα οὐκ ὀλίγα γλωσσικὰ φαινόμενα ἐν τῇ ἀρχαίᾳ νὰ ἐξηγῶμεν· καὶ τοῦτο ἄλλως τε εἶναι φυσικόν· διότι ἀμφότεραι αἱ γλῶσσαι αὗται ἀποτελοῦσι κρίκον ἀδιάρρηκτον· πᾶς δὲ εἰς τὸ πνεῦμα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἐμβαθύνας γινώσκει κάλλιστα, ὅτι πολλάκις διὰ ζώντων τῆς γλώσσης ἡμῶν μνημείων λαμπρότατα ἐπιτυγχάνεται ἡ ὀρθοτέρα ἀντίληψις καὶ ἀκριβεστέρα ἑρμηνεία χωρίων τινῶν ἀρχαίων συγγραφέων καὶ ποιητῶν, ὡς καὶ ἡ πληρεστέρα ἀπόδοσις τῆς ἐννοίας λέξεων ἢ καὶ φράσεων παρ' αὐτοῖς.

Ταῦτα τὰ καὶ οὐσιωδέστατα σημεῖα πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχοντες δυνάμεθα συμφώνως πρὸς αὐτὰ νὰ ἐργαζώμεθα βέβαιοι ὄντες ἐκ τῶν προτέρων, ὅτι ὅσον βραδέως καὶ ἂν θὰ βαίνῃ ἡ ἐργασία, θὰ κατορθωθῇ ἐπὶ τέλους νὰ παραδοθῇ εἰς τὸ ἡμέτερον ἔθνος τὸ ἀπαραίτητον τῆς δημοτικῆς αὐτοῦ γλώσσης λεξικόν,[1] τὸ ὁποῖον ἐν τῷ εἴδει αὐτοῦ ὡς μοναδικὸν διακρινόμενον διπλῆν θέλει ἔχει τὴν ἀξίαν, πρῶτον διότι, ὡς καὶ πᾶν ἄλλο πλῆρες λεξικόν, διὰ τῆς ἐν αὐτῷ εὐμεθόδως ἐντεθησαυρισμένης καὶ ἐξειργασμένης πλουσίας λεξιλογικῆς ὕλης ἐπαρκῶς θὰ πληροῖ τὰς ἀνάγκας παντὸς ἐγγραμμάτου Ἕλληνος ἐν τῷ καθ' ἑκάστην βίῳ, καὶ δεύτερον, διότι θὰ χρησιμεύῃ ὡς ταμιεῖον σπουδαιοτάτην ἐγκλεῖον ἐπιστημονικὴν ἐργασίαν, ἐκ τῆς ὁποίας καὶ ἡ γλωσσικὴ ἐπιστήμη μεγάλως θέλει ὠφεληθῇ καὶ ἡ ἑνότης τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καθόλου καὶ ἡ γνησιότης τῆς καταγωγῆς ἡμῶν ἔτι μᾶλλον θέλουσι καταδειχθῇ καὶ ὁ ἡμέτερος Σύλλογος δικαίως θὰ σεμνύνηται ἐπὶ τοιούτῳ τῆς φιλολογικῆς αὐτοῦ Ἐπιτροπείας προϊόντι. Ἀκριβῶς δὲ εἰς τὴν μεγίστην ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις σπουδαιότητα καὶ χρησιμότητα τοῦ τοιούτου λεξικοῦ ἀποβλέποντες, ὀφείλομεν μηδενὸς νὰ φεισθῶμεν κόπου καὶ μόχθου πρὸς σύνταξιν αὐτοῦ καὶ μάλιστα, ἐὰν φλεγώμεθα ὑπὸ πλείονος ἐπιθυμίας τελεσφορώτερον νὰ ἐξασκῶμεν τὸ διδασκαλικὸν ἡμῶν ἐπάγγελμα καὶ τοὺς ἄλλους διδασκάλους νὰ ὑποβοηθῶμεν ἐν τῇ ἐργασίᾳ αὐτῶν· διότι, καθ' ἃ ὀρθότατα διδάσκει ὁ *μέγας* ἐκεῖνος τοῦ ἡμετέρου Γένους *διδάσκαλος*, ὁ ἀοίδιμος *Κοραῆς* ἐν τῇ *οθ' σελίδι τῶν Στοχασμῶν αὐτοσχεδίων περὶ ἑλληνικῆς παιδείας καὶ γλώσσης* «ἡ διδασκαλία »(τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης) δὲν εἶναι δυνατὸν »νὰ παραδοθῇ πλὴν μόνον ἀπ' ἐκείνους τοὺς »διδασκάλους, ὅσοι ἠσχολήθησαν εἰς τὴν ἔρευ»ναν τῆς σημερινῆς τῶν Ἑλλήνων γλώσσης, »ὀρθῶς συλλογιζόμενοι, ὅτι ἀναγκαιοτέρα εἶναι »εἰς ἡμᾶς ἡ γραμματικὴ θεωρία καὶ πρᾶξις »τῆς γλώσσης, τὴν ὁποίαν καθ' ἑκάστην λα»λοῦμεν, παρὰ τῆς γλώσσης, τὴν ὁποίαν »μᾶς ἀναγκάζει νὰ μανθάνωμεν ἡ κατάλη»ψις τῶν συγγραμμάτων τῶν ἡμετέρων προ»γόνων» καὶ (αὐτόθι σελ. ιϛ'), «εἶναι πρᾶγ»μα πολλοῦ γέλωτος ἄξιον νὰ καταγινώ»μεθα εἰς τὴν ἔρευναν τῆς παραγωγῆς, ἐτυ»μολογίας, γραφῆς καὶ συντάξεως τῶν ἑλ»ληνικῶν λέξεων καὶ νὰ μὴ γνωρίζωμεν τὰς »λέξεις, μὲ τὰς ὁποίας παριστάνομεν καθ' ἑ»κάστην τὰς ἐννοίας τῆς ψυχῆς ἡμῶν, μήτε »τῆς συντάξεως αὐτῶν τὸν τρόπον».

1. Ἐκ τοῦ τοιούτου λεξικοῦ δύναται συγχρόνως νὰ ἐξαχθῇ ἕτερον ἐπίτομον, ὅπερ καὶ εὐωνότερον καὶ εὐχρηστότερον θὰ εἶναι εἰς τοὺς πολλούς.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΑ

ὑπὸ

Ι. ΑΣΠΡΙΩΤΟΥ

(Ἀνεκοινώθη ἐν τῇ ΑΥΘΒ' τακτικῇ εἰδικῇ συνεδρίᾳ τῆς 13ης Δεκεμβρίου 1904[1]).

Ἐμφανιζόμενος τὸ δεύτερον ἤδη ἐνώπιον ὑμῶν ἐπὶ τοῦ βήματος τούτου ἔχω νὰ ὑποβάλω εἰς τὴν ἐπιεικῆ ὑμῶν κρίσιν μέρος τῆς κριτικῆς καὶ ἑρμηνευτικῆς ἐργασίας μου εἴς τε τοὺς ποιητὰς καὶ τοὺς πεζούς. Διὸ ὤφειλον ἴσως προοιμιαζόμενος νὰ εἴπω ἔστω καὶ ὀλίγα περὶ τῆς κριτικῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἑρμηνευτικῆς, ὅπως αὕτη νῦν νοεῖται, ἀλλ' ἐσκέφθην ὅτι ὁσονδήποτε συντόμως καὶ ἂν ἔψαυον τῶν ἀδύτων τῆς κριτικῆς, θὰ ἠναγκαζόμην ν' ἀνασκοπήσω ἑκατονταετηρίδων ἐργασίαν, ἀρχόμενος ἀπὸ τοῦ 1557ου ἔτους, ἀφ' ὅτου δηλ. πρῶτος ὁ *Franciscus Robertellis* ἔγραψε de arte seu ratione corrigendi antiquorum libros, νὰ κατέλθω εἰς τὴν ἑρμηνευτικὴν καὶ κριτικὴν τοῦ θεολόγου καὶ φιλοσόφου *Schleiermacher*, εἰς τὰ τοῦ κλεινοῦ *Boeckh* καὶ τέλος ἀπὸ τοῦ *Boechh* νὰ φθάσω μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν, καθ' ἃς ἕτερον ἐν πολλοῖς νέας ὁδοὺς οἱ ἀστέρες τῆς φιλολογίας *Cobet, Kirchhoff, Hermerden, Willamovitz*, ὁ Γαλάτης *Croiset* κλπ. Ἀδύνατον δὲ θ' ἀπέβαινε νὰ μὴ ἐγίνετο πολὺς λόγος ἐν τῇ τοιαύτῃ ἀνασκοπήσει περί τε τῆς κριτικῆς ἑρμηνείας ἰδίᾳ ἑνὸς *Bentley*, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς ἐννοίας τῆς κριτικῆς καὶ τῶν εἰδῶν αὐτῆς, τῆς ἱστορικῆς λεγομένης κριτικῆς, τῆς καλλιλογικῆς κριτικῆς ἐρευνώσης ὄχι τὸ *τί ἐστιν* οὐδὲ τὸ *εἰ ἐστιν*, ἀλλὰ τὸ *οἷόν ἐστι*, τῆς ὑψηλοτέρας καὶ δημιουργικῆς κριτικῆς. Θ' ἀπέβαινε λοιπὸν τὸ μῆκος τοῦ λόγου μακρότατον, πολὺ βεβαίως τοῦ θέματός μου μακρότερον καὶ θὰ ἐκινδύνευον ν' ἀκούσω τὸ τῶν *Murδίων*, ἀλλὰ πλὴν τούτου ἔπρεπε νὰ παραστῇ πρὸ ὑμῶν ὁ τοιοῦτος λόγος κεκαλλωπισμένος ὀνόμασί τε καὶ ῥήμασι καὶ κεκοσμημένος· ἀλλ' ἐνόμισα ὅτι οὐκ ἂν πρέποι μοι ὥσπερ μειρακίῳ λόγους πλάττοντι εἰς ὑμᾶς εἰσιέναι. Δι' ὃ προὐτίμησα νὰ ἔλθω εὐθὺς εἰς τὰ πράγματα αὐτά, τὰ ὁποῖα ξηρὰ ἴσως καθ' ἑαυτὰ θ' ἀκούσητε ἔτι ξηρότερα ἄνευ στολισμῶν· ἀλλ' ἡ σκέψις ὅτι τὸ βῆμα τοῦτο μᾶλλον προωρισμένον εἰς τὸ νὰ λέγωνται ἀπ' αὐτοῦ ἔργα μᾶλλον ἢ λόγοι facta non verba, ἔπεισέ με νὰ μὴ παραστῶ ἐνώπιον ὑμῶν μὲ προοίμιον τετορνευμένον καὶ λελαξευμένον, οὐδὲ μὲ ἐπίλογόν τινα καλλιεπῆ.

Ὁ *Ἰσαῖος* ἐν τῷ περὶ τοῦ *Κλεωνύμου κλήρου* γράφει § 10

Ὡς ὕστερον ἐσώθη ἔλεγεν·

ἡ γραφὴ προφανῶς εἶναι ἐσφαλμένη· δι' ὃ οἱ κριτικοὶ γράφουσιν ἄλλοι ἄλλως· π. χ. ὁ *Scheibe* ὡς *ὕστερον σωφρονισθεὶς ἔλεγεν*, ὁ *Schömann* ὡς *ὕστερον ἔργῳ ἐδήλωσεν*, ὁ *Baiter* ὡς *ὕστερον ἐδήλωσεν*, ὁ *Sauppe* ὡς *ὕστερον ἔσθ' ὅτε ἔλεγεν*.

Ἀτυχεῖς φαίνονται μοι πᾶσαι αὗται αἱ διορθώσεις εἰ καὶ ἡ τοῦ *Sauppe* ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἄλλας εἶναι ἀνεκτοτέρα.

Καθ' ἡμᾶς γραπτέον ὧδε:

Ὡς ὕστερον εἰώθει λέγειν.

Πρόδηλον φαίνεται, ὅτι τὸ *εἰώθει λέγειν* τοῦ *Ἰσαίου* εὐκολώτατα ἠδύνατο νὰ παραγνωρισθῇ ὑπὸ τῶν ἀντιγραφέων εἰς *ἐσώθη ἔλεγεν*, ὅπερ καὶ σόλοικον καὶ οὐδένα νοῦν ἔχει.

Ἐν τῷ αὐτῷ λόγῳ τοῦ *Ἰσαίου* § 11 λέγεται

ἀπεκρίνατο πάντων τῶν πολιτῶν ἐναντίον

ἐν τῇ φράσει ταύτῃ τὸ *τῶν πολιτῶν* δὲν ἔχει ὑγιῶς· δι' ὃ ὁ μὲν *Dobrée* διορθοῖ *παρόντων*, ὁ δὲ *Scheibe φίλων* καὶ ἄλλοι ἄλλην γραφὴν εἰσηγοῦνται. Εἰς ἡμᾶς φαίνεται ὀρθότερον ν' ἀπαλειφθῇ τὸ *πολιτῶν* ὡς προσθήκη ξένη ἀντιγραφέως τινός, διότι ἐπαρκεῖ ἤδη τὸ *πάντων ἐναντίον*, ὅπου εὐκόλως ἐννοεῖται τὸ πάντων τῶν οἰκείων.

Ἐν δὲ τῇ § 15 λέγεται:

Οὐδὲ περιεῖδεν ἡμᾶς οὐδ' ἑνὸς ἐνδεεῖς ὄντας.

1. Ἴδε Τόμ. ΚΘ' σελ. 69.

Νομίζομεν ὅτι ἀντὶ τοῦ *οὐδ' ἑνὸς* πρέπει νὰ γραφῇ *οὐχ ἑνός*, διότι οἱ *οὐδ' ἑνὸς* ἐνδεεῖς ὄντες δὲν χρήζουσι προστασίας ἢ τοὐλάχιστον δὲν εἶναι ἰδιαιτέρα σύστασις ὡς πρὸς τὸν ἀναλαμβάνοντα νὰ προστατεύσῃ τοὺς τοιούτους, ἐν ᾧ οἱ *οὐχ ἑνὸς* ἐνδεεῖς, ἤτοι οἱ τῶν πάντων ἐνδεεῖς, χρήζουσι προστασίας καὶ περὶ τοῦ παρέχοντος τοιαύτην εἰς τοὺς τοιούτους ἁρμόζει τὸ *οὐ περιεῖδεν*. Ὁμοίως δὲν εὐαρμοστεῖ ἡ γραφὴ τῶν χειρογράφων *οὐδενός*.

Σοφ. *Αἴας* στ 445.

*νῦν δ' **αὖτ'** Ἀτρεῖδαι φωτὶ παντουργῷ φρένας*
ἔπραξαν ἀνδρὸς τοῦδ' ἀπώσαντες κράτη.

Ἡ συνήθης ἑρμηνεία τῶν στίχων τούτων εἶναι ἤδη: τώρα δὲ οἱ *Ἀτρεῖδαι* ἔδωκαν ἀδίκως αὐτὰ (δηλ. τὰ Ἀχίλλεια ὅπλα) εἰς ἄνδρα πανοῦργον τὰς φρένας περιφρονήσαντες τὸν γενναῖον ἐμέ. Σύμφωνα πρὸς τὴν ἑρμηνείαν ταύτην γράφεται τὸ αυτ αὖτ' δηλ. αὐτά, ἤτοι τὰ ὅπλα.

Εἰς ἡμᾶς φαίνεται ὀρθότερον νὰ γράψωμεν *αὖτ'* τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ εἰς τὸν ἀμέσως προηγούμενον στίχον 444 λέγεται

οὐκ ἄν τις αὖτ' ἔμαρψεν ἄλλος ἀντ' ἐμοῦ

δηλ. οὐκ ἂν ἔμαρψεν αὐτὰ ἄλλος, ἤτοι δὲν θὰ ἐλάμβανε ἄλλος κανεὶς ἀντ' ἐμοῦ αὐτά, τὰ ὅπλα. Ἐκεῖ λοιπὸν ἔχει καλῶς τὸ *αὐτά*, ἀλλ' εὐθὺς κατωτέρω ἐπαναλαμβανόμενον τὸ *αὐτὰ* παρέχει ἄνοστον ταυτολογίαν, ἐν ᾧ τὸ *αὖτε* ἐνισχύει ἐντονώτατα τὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὰ προηγούμενα *νῦν δ' αὖτε*=τώρα ὅμως ἐξ ἄλλου οἱ Ἀτρεῖδαι, ἀντίθεσιν ἀπαιτουμένην ὑπὸ τῆς ψυχολογικῆς καταστάσεως τοῦ *Αἴαντος*. Πλὴν δὲ τούτου κερδαίνομεν διὰ τῆς γραφῆς ταύτης ὡραίαν παρήχησιν αὖτ'-αὖτ'. Ἀλλὰ καὶ τὸ

ἔπραξαν φρένας φωτὶ παντουργῷ

ἑρμηνεύομεν ὅλως ἀλλοίως ἢ ὅλοι μέχρι τοῦδε ἑρμηνευταί. Καθ' ἡμᾶς ἐξηγητέα ὧδε: ἔκαμαν τὰ μυαλά, τὴν εὐχαρίστησιν, τὴν καρδίαν εἰς ἄνδρα πανοῦργον. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὸ παρ' Αἰσχ. Ἑπτ. ἐπὶ Θήβ. 658

φωτὶ παννόμῳ φρένας

φαίνεταί πως συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς συνήθους ἑρμηνείας, ἀλλ' ἐκεῖ δὲν εἶναι ἐντελῶς τὸ αὐτὸ πρᾶγμα, διότι πλὴν ἄλλων καὶ τὸ ῥῆμα *ἔπραξαν* δὲν ὑπάρχει, οὐδένα δὲ διαλανθάνει ὅτι πλῆθος φράσεων εὑρηνται παρὰ τοῖς ἀρχαίοις σχεδὸν ἀπαραλλάκτως, ὅπως διασῴζει καὶ ἡ συνήθεια· οὕτω π. χ. ἐν στ. 494 (ἵνα εἰς ἓν μόνον παράδειγμα περιορισθῶ) ἡ *Τέκμησσα* λέγει

***μή μ' ἀξιώσῃς** βάξιν ἀγεινὴν λαβεῖν*

ἀπαράλλακτα καὶ νῦν λέγομεν *τὰ μή μ' ἀξιώσῃς*. Διὰ ταῦτα φρονοῦμεν ὅτι καὶ τὸ Σοφόκλειον *ἔπραξαν παντουργῷ φρένας* ἑρμηνευτέον ἔκαμαν τὴν καρδίαν εἰς τὸν κτλ. Ὁ *Μιστριώτης* ἀσπάζεται τὴν κοινὴν ἑρμηνείαν (εἰρήσθω ἐν παρόδῳ ὅτι κατὰ πλάνην ἐκλαμβάνων τὸ *ὧν* εἰς τὸ *εἰ ζῶν Ἀχιλλεὺς τῶν ὅπλων τῶν ὧν περὶ* ὡς ἀναφορικὸν ἐξηγεῖ πλημμελῶς «περὶ ὧν πρόκειται»). Ὁ *Ζάκας* πλανᾶται, νομίζομεν, θέλων νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν γραφὴν *πάνθ' ὁρῶν* ἐν στ. 379-380 ἀντὶ *πάντα δρῶν*, ὅπερ ἴσα δύναται τῷ *παντουργῷ*, (ἐκεῖ δὲ εἰς τὸ *πάντα δρῶν* δὲν ἔχει *φρένας* ἢ τοιοῦτόν τι, δι' ὃ καὶ ἐκεῖ εὑρίσκομεν ἔμμεσον ὑποστήριξιν τῆς ἡμετέρας γνώμης) διότι τὸ *πάνθ' ὁρῶν* περὶ τοῦ *Ὀδυσσέως* δὲν ἁρμόζει λεγόμενον ὡς γνωστὸν περὶ τοῦ Διός, τοῦ Ἡλίου κλπ.

Ὁμοίως ἀστοχεῖ καθ' ἡμᾶς ὁ *Ζάκας* γράφων ἐν στ. 360

*σέ τοι, σέ τοι μόνον δέδορκά **πῃ μόνον** ἐπαρκέσσοντα*

ἀντὶ τῶν

*σέ τοι, σέ τοι μόνον δέδορκα **πημοναὶν** ἐπαρκέσοντα*

ὡς διώρθωσεν ἐπιτυχῶς ὁ *Reiske* καὶ πρὸ πολλοῦ δικαίως ἔγινεν ἀποδεκτὴ ἡ διόρθωσις.

Ἡ τοῦ *Ζάκα* διόρθωσις ἔχει δύο κακὰ καθ' ἡμᾶς: 1) ὅτι τὸ *πῃ* δὲν ἔχει λόγον ὑπάρξεως, διότι τί θὰ σημαίνῃ τὸ κατά τινα τρόπον, κάπως, ἀφ' οὗ διὰ τὸν χορὸν εἶναι ὁ *Αἴας* τὸ πᾶν καὶ 2) ὅτι τὸ *μόνον* τοῦ *Ζάκα* ἵσταται μόνον του ἐναντίον τῆς μετρικῆς ἀνάγκης ἀπαιτούσης ἴαμβον. Παράδοξος εἶναι ἡ γνώμη τοῦ *Μιστριώτου* θέλοντος νὰ ὑπεραμυνθῇ τῆς γραφῆς τῶν χειρογράφων *ποιμένων* καὶ ἐκλαμβάνοντος τὸ ποιμένων ὡς ἡγετόρων ὡσεὶ εἶχον οἱ *Σαλαμίνιοι* ναῦται πολλοὺς ἡγήτορας, ὥστε νὰ λέγωσι σὲ μόνον ἐκ τῶν βασιλέων ἡμῶν κτλ. Ἐν δὲ Οἰδ. ἐπὶ Κολ. 62-93.

Κέρδη μὲν οἰκήσαντα τοῖς δεδεγμένοις,
ἄτην δὲ τοῖς πέμψασιν, οἵ μ' ἀπήλασαν.

Ὑπερασπίζων ὁ *Ζάκας* τῆς παραδεδομένης γραφῆς δικαίως κάμνει τὴν ἐξῆς ὀρθὴν παρατήρησιν «ἀναγκαῖον εἶναι τὸ *οἰκήσαντα*, διότι ἐκ τοῦ οἰκεῖν τά τε κέρδη καὶ ἡ ἄτη πελάζουσιν». Ἔπειτα ὅμως ὡσεὶ λησμονήσας ταῦτα προτείνει τὴν μετατροπὴν τοῦ *τοῖς πέμψασιν* εἰς *πεμφθεῖσιν*, ἀλλὰ δὲν αἰτιολογεῖ αὐτήν. Ἐν ᾧ πρόδηλον εἶναι ὅτι ἐνταῦθα τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Οἰδίπ. «*ἄτην δὲ τοῖς πέμψασιν, οἵ μ' ἀπήλασαν*» εἶναι ταὐτὰ πρὸς τὰ ἐν 455—460 ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Οἰδ. λεγόμενα

τῇδε μὲν πόλει μέγαν σῶτερ' ἀρεῖσθε
τοῖς δ' ἐμοῖς ἐχθροῖς πόνους.

καθὼς καὶ πρὸς τὰ ἐν 429—430 ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ πάλιν λεγόμενα

ἀλλ' ἀνάσιατος αὐτοῖς ἐπέμφθην
κ' ἀ ἐξεκηρύχθη φυγὰς

ἀλλὰ καὶ ἐν 428 πάλιν ἐπαναλαμβάνεται τὸ αὐτὸ

οὕτως ἀτίμως πατρίδος ἐξωθούμενον

Κατὰ τὸν *Ζάκαν* οἱ πεμφθέντες εἶναι ὁ *Κρέων* ἀλλ' ἕως τότε ἀκόμη δὲν εἶχε σταλῇ πρὸς αὐτὸν ὁ *Κρέων*, ὅστις πρῶτον κατὰ τὸν 720ὸν στίχον ἐμφανίζεται (ὥστε οὐδεμίαν γνῶσιν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ὁ *Οἰδίπους* ἐν στ. 92 περὶ πεμφθέντος *Κρέοντος*). Προφανὲς δὲ εἶναι ὅτι ἡ ἀναφορικὴ πρότασις *οἵ μ' ἀπήλασαν* οὐδὲν ἄλλο ἢ ἐξηγεῖ εἰδικώτερον τὸ πέμψασιν, ὅπως πράττουν ἐνίοτε οἱ συγγραφεῖς αὐτοὶ ἑαυτοὺς ἐξηγοῦντες· οὕτω ὁ *Ὅμηρος* ἐν Ἰλ. Ι λέγει:

ἀεθλοφόρους, οἵ ἀέθλια ποσὶν ἀείροντο

Πλὴν τούτου ὁ *Οἰδίπους* πανταχοῦ τοῦ δράματος ἐκφράζεται κατὰ τῶν *Θηβαίων* ἐν γένει ὡς ἀποδιωξάντων αὐτόν, δι' ὃ ἡ τιμωρία, ἡ ὁποία θὰ καταλάβῃ αὐτοὺς μίαν ἡμέραν, θὰ εἶναι μεγάλη, θὰ ἠττηθῶσι δηλ. ὑπὸ τῶν *Ἀθηναίων* ἐκεῖ, ὅπου θὰ ταφῇ ὁ *Οἰδίπους*. Εὐριπ. Ἱππόλ. στ. 19

μείζω βροτείας προσπεσὼν ὁμιλίας.

Προλογίζουσα ἡ *Ἀφροδίτη* κατὰ τὸ σύστημα τῶν *Εὐριπιδείων προλόγων* προεκθέτει τὰ κατὰ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ δράματος λέγουσα «εἶναι μὲν αὐτὴ ἡ πολλὴ ἐν βροτοῖσι κοὐκ ἀνώνυμος θεά, *Κύπρις*, πρεσβεύει δὲ (δηλ. ἐκτιμᾷ) τοὺς σέβοντας τὰ ἑαυτῆς κράτη, σφάλλει (ἤτοι καταρρίπτει) ὅσοι φρονοῦσιν εἰς αὐτὴν μέγα· δείξω δέ, λέγει, μύθων τῶνδ' ἀλήθειαν τάχα.

Ὁ γάρ με Θησέως παῖς Ἀμαζόνος τόκος
Ἱππόλυτος ἁγνοῦ Πιτθέως παιδεύματα,
μόνος πολιτῶν τῇδε γῆς Τροιζηνίας
λέγει κακίστων δαιμόνων πεφυκέναι,
ἀναίνεται δὲ λέκτρα κοὐ ψαύει γάμων
Φοίβου δ' ἀδελφὴν Ἄρτεμιν Διὸς κόρην
τιμᾷ μεγίστην δοιμόνων ἡγούμενος
χλωρὰν δ' ἀν' ὕλην παρθένῳ ξυνὼν ἀεὶ
κυσὶν ταχείαις θῆρας ἐξαιρεῖ χθονὸς
μείζω βροτείας προσπεσὼν ὁμιλίας.

Εἰς τοῦ τελευταίου τούτου στίχου τὴν λέξιν *προσπεσὼν* προσέκοψαν ἅπαντες σχεδὸν οἱ κριτικοί. Ὁ *Naeck* τὴν ἀπορρίπτει, ἂν καὶ ἡ ἐν Φοιν. 293 φράσις *γονυπετεῖς ἕδρας προσπίτνω* θὰ ἠδύνατο νὰ συνηγορῇ πως ὑπὲρ τῆς παραδεδομένης γραφῆς. Ὁ *Πόρσων* διορθοῖ ὧδε: *μείζω βροτείας προσφέρων ὁμιλίαν*, ἣν διόρθωσιν φαίνεται ἀσπαζόμενος καὶ ὁ *Barthold* ὁ ἐκδότης τοῦ Ἱππολύτου. Ἀλλὰ τί θὰ εἴπῃ *προσφέρω ὁμιλίαν μείζω* κτλ.; Πιθανώτερον φαίνεται ἡμῖν νὰ γράψωμεν *προσγέμων*, διότι εἶναι οὐχὶ ἀήθης παρὰ τοῖς τραγικοῖς καὶ τοῖς πεζοῖς ἡ φράσις *γέμειν τινὶ μείζω μέρος* ἢ καὶ ἁπλῶς *γέμειν πλέον*· π. χ. Εὐρ. Ἱκέτ. 211 *τῷ ὄγλῳ πλέον γέμων*· Ἑκάβ. 868 *γέμειν τινὶ τὰ κράτιστα*· Σοφ. Τραχ. 1228, Αἰσχ. Προμ. 229, Εὐρ. Ὀρ. 591, Θουκ. 3, 48 *οἴκτῳ πλέον γέμοντες* κτλ. Τὸ σύνθετον *προγέμων* θὰ ἐκλάβωμεν οὕτως, ὥστε τὸ *πρὸς* νὰ σημαίνῃ διεύθυνσιν εἰς τὸ πρόσωπον ἢ πρᾶγμα, εἰς ὃ ἀποδίδει τις μείζονα προτίμησιν. Ἐνταῦθα λοιπὸν πρέπει καθ' ἡμᾶς νὰ ἐξηγήσωμεν ὧδε: μείζω προτίμησιν δίδων (μείζω προγέμων κατὰ τὴν σύστοιχον σύνταξιν) εἰς τὸ ἐξαιρεῖν θῆρας χθονὸς ἢ τῇ βροτείᾳ ὁμιλίᾳ δηλ. τῇ μετ' ἀνθρώπων ἀναστροφῇ, ἥτις εἰς τὸ στόμα τῆς *Κύπριδος* σημαίνει τὸ *λέκτρων καὶ γάμων ψαύειν*. Παλαιογραφικῶς δὲ δύναται νὰ ἐξηγηθῇ εὐκόλως πῶς ἐκ τοῦ *προγέμων* μετεγράφη ὑπὸ τοῦ ἀντιγραφέως τὸ *γ* δῆλον ὅτι ἀνεγνώσθη ὑπό τινος ὡς *π*, ἕτερος δέ τις ἀδυνατῶν νὰ ἐννοήσῃ τὸ *προσπέμων* μετέγραψε τὸ *μ* εἰς *σ* καὶ οὕτω παρεδόθη μέχρις ἡμῶν τὸ *προσπεσών*. Ὁ *Βερναρδάκης* τηρεῖ τὴν παραδιδομένην γραφὴν ἑρμηνεύων οὕτω

Προσπεσὼν τῇ παρθένῳ μείζω προσπτώματα βροτείας ὁμιλίας ἤτοι προσκολληθεὶς εἰς τὴν *Ἄρτεμιν* (πεσὼν μὲ τὰ μοῦτρα) περισσότερον παρ' ὅσον ἁρμόζει εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Τὴν ἑρμηνείαν ταύτην τοῦ προσπεσὼν δηλ. πεσὼν μὲ τὰ μοῦτρα ἤκασα καὶ ἐγὼ ἄλλοτε ποτὲ πρὶν ἴδω τὴν ἑρμηνείαν τοῦ *Βερναρδάκη* καὶ ἐκυμάνθην ἐπὶ πολὺ μεταξὺ τῶν δύο γνωμῶν. Ἀλλὰ σφάλλεται ἐν τούτῳ ὅτι νομίζει τὸ βροτείας ὁμιλίας ἴσον τῷ παρ' ὅσον ἁρμόζει εἰς ἀνθρώπους. Ἡ ἑρμηνεία αὕτη τοῦ βροτείας ὁμιλίας προδήλως εἶναι πλημμελής, ἀφοῦ ῥητῶς ἡ *Ἀφροδίτη* λέγει ὅτι δὲν χω-

MISSIONARIO ANCONITANO

νεύει τὸν Ἱππόλυτον διότι ἀναίνεται λέκτρα κοὐ ψαύει γάμων.

Ἐν στ. 131—132 ἀναγινώσκονται:

Τειρομένην νοσερᾷ
κοίτᾳ δέμας ἐντὸς ἔχειν
οἴκων, λεπτὰ δὲ φάρη
ξανθὰν κεφαλὴν σκιάζειν.

Τὸ *νοσερᾷ κοίτᾳ* φαίνεται νοσοῦν, διότι ὁ χορὸς τῶν *Τροιζηνίων* γυναικῶν (εἶναι ἐνταῦθα ἡ πάροδος) ἀγνοεῖ ἀκόμη τὴν αἰτίαν τῆς νόσου τῆς *Φαίδρας* δὲν δύναται λοιπὸν νὰ εἴπῃ *νοσερᾷ κοίτᾳ*, ὡς λέγει ἔπειτα ἁρμοδίως ἡ τροφὸς ἐν 179

ἔξω δὲ δόμων ἤδη νοσερᾶς
δέμνια κοίτης.

Δι' ὃ νομίζομεν ὅτι πρέπει νὰ γραφῇ

Τειρομένων νιν ἐρᾶν
κοίτας δέμας τ' ἐντὸς ἔχειν.

Ἐν στ. 364

ὁλοίμαν ἔγωγε, πρὶν σάν φιλίαν
κατανύσαι φρενῶν.

Προφανῶς νοσεῖ τὸ χωρίον, διότι οὐδὲν σημαίνει *σὰν φιλίαν κατανύσας φρενῶν*. Ἐν τοῖς χειρογράφοις κυμαίνεται ἡ γραφὴ *κατανύσαι* ἢ *κατα.ῦσαι*. Ἐν χειρόγρ. τὸ p ἔχει φίλαν, τὰ ἄλλα φιλίαν, τὸ c καὶ a ἔχουσι φρένα, τὰ δ' ἄλλα φρενῶν. Πρῶτος ὁ *Elmsley* διώρθωσε σᾶν, φίλη, κατανύσαι φρενῶν, ὁ δὲ *Nauck* καὶ *Dindorf* παρέλαβον τὴν διόρθωσιν εἰς τὸ κείμενον· ἐξηγεῖ δὲ prius quam tuæ mentis perpetrem facinus. Ὁ *Weil* διορθοῖ *σᾶν σ' ἔρον κατανύσαι φρενῶν*. Εἰς ἡμᾶς φαίνεται ὅτι ἡ φθορὰ ζητητέα εἰς τὸ *φιλίαν* καὶ ὅτι ἀντὶ τοῦ φιλίαν, ὅπερ οὐδένα νοῦν ἔχει πρέπει νὰ γραφῇ λέξις διορίζουσα τὸ *φρενῶν*, οὕτως ὥστε νὰ λέγωνται περίπου τάδε: *ὀδὸν ὀλεθρίαν φρενῶν κατανύσαι*. Εἰς τὴν τοιαύτην διόρθωσιν ὁδηγεῖ μονονοὺ φωνὴν ἀφιὲν τὸ κατανύσαι, διότι τὸ *κατανύω* σημαίνει κάμνω δρόμον. Λογικώτατα λοιπὸν θὰ λέγῃ ὁ χορὸς ἐδῶ *ὀλοίμαν, πρὶν κάμω τὸν ἰδικόν σου ὀλέθριον δρόμον τῶν φρενῶν σου*, πρὶν δηλ. πάθω τοιοῦτον ἀνόσιον ἔρωτα. Διὰ τοῦτο νομίζομεν ὅτι δυνάμεθα νὰ γράψωμεν ὧδε:

ὀλοίμαν ἔγωγε πρὶν σὰν μανίαν
κατανύσαι φρενῶν.

Τὸ ἐν 240 ὑπὸ τῆς *Φαίδρας* λεγόμενον

ποῖ παρεπλάγχθην γνώμας ἀγαθῆς;
ἐμάνην

ἐνισχύει, νομίζομεν, τὴν εἰκασίαν ταύτην.

Τὸ δὲ ἐν ἐν Σοφ. *Αἴ* ....

κακὰν ἐλπίδ' ἔχων ἔτι ποτ' ἀνύσειν
τὸν ἀπότροπον ἄϊδηλον Ἄιδαν

ὑποστηρίζει τὸ *κατανύσαι σὰν μανίαν φρενῶν* καθὼς καὶ τὸ ἐν Εὐρ. Ἱππολ. 742

Ἑσπερίδων δ' ἐπὶ μηλόσπορον ἀκτὰν
ἀνύσαιμι *τῶν ἀοιδῶν.*

Πιθανὸν ὅμως νὰ ἔγραψεν ὁ *Εὐριπίδης* ὧδε:

Πρὶν σάν, φίλ', ἄλλην
κατανύσοι φρενῶν

Εὐρ. Μήδ. 1285

ἄλη = :

Ἰνὼ μανεῖσαν ἐξέπεμψε δωμάτων ἄλῃ·
πλάνῃ, μανίᾳ

τὸ δὲ *φίλ', ἄλην* εὐκόλως νὰ μετεγράφη εἰς *φιλίαν*.

Ὁ *Bernardákis* γράφων *πρὶν σᾶν φίλαν κατανύσαι φρενῶν* ἑρμηνεύει «Πρὶν νὰ κατορθώσω νά μοι διανοίξῃς τὴν καρδίαν σου (μὲ τὰ παρακάλια δηλ.)» παραβάλλει δὲ τὸ Σοφ. 1451 «φίλης γὰρ προξένου *κατέκυσεν*=ἐπέτυχον καὶ τὸ Οἰδ. Κ. 1455 «τίνος, ὦ παῖδες, χρείας ἀνύσαι». Τὸ *ὀλοίμαν* κατὰ *Bernardákin*=εἴθε νὰ ἀπέθνησκον.

Ἰφιγ. ἐν Τ. Τ. στ. 901

Τάδ' εἶδον αὐτὴ ***κοὐ κλύουσ' ἀπ' ἀγγέλων.***

Ὁ *Nauck* γράφει *κοὐ κλύουσ' ἐπίσταμαι*· ὁ *England κοὐ κλύω παρ' ἀγγέλων* καὶ ἄλλοι ἄλλως. Εἰς ἐμὲ φαίνεται ὅτι τὸ χωρίον δὲν χρήζει διορθώσεως, διότι παραλαμβάνεται ἐκ τοῦ *εἶδον* ἡ ἔννοια τοῦ *οἶδα* εἰς τὸ *κοὐ κλύουσα* κατά τι ζεῦγμα· ἄλλως τε καὶ τὸ *κοὐ κλύουσα* ἀντιτίθεται πρὸς τὸ *αὐτὴ*=ἐξ αὐτοψίας δηλ. αὐτὴ ἰδοῦσα καὶ οὐ κλύουσα (καὶ ὄχι ἐξ ἀκοῆς)· καὶ ἡ ἀπαγγελία δὲ καθιστᾷ σαφῆ τὰ λεγόμενα. Ἂν ὅμως πρέπει ἐξ ἅπαντος νὰ διορθώσωμεν, τότε νομίζω γραπτέον ὧδε: *κοὐκ ἔκλυον ἀπ' ἀγγέλων*· κα' ἣν γραφὴν ἔχομεν τρίβραχυν ἐν τῇ δ' χώρᾳ.

Ἐν στ. 811 ἡ γραφὴ τῶν χειρογρ.

Λέγοιμ' ἂν ἄκουε πρῶτον Ἡλέκτρας τάδε

διωρθώθη ὑπὸ τοῦ *Markland* ὧδε

Λέγοιμ' ἂν ἀκοῇ πρῶτον Ἡλέκτρας τάδε

ἣν γραφὴν καὶ ὁ *Köchley* καὶ ἄλλοι ἠσπάσθησαν, ἐν οἷς καὶ ὁ *Bernardákis*. μοὶ φαίνεται προτιμότερον νὰ γράψωμεν

Λέγοιμ' ἂν ἀκούσος πρῶτον Ἡλέκτρας τάδε

ἤτοι *λέγοιμ ἂν πρῶτον τάδε ἀκούσας Ἠλέκτρας*· κατὰ τὴν γραφὴν ταύτην ἡ β' χώρα εἶναι ποὺς ἀναπαιστικός.

Τιμοθέου Πέρσαι.

Στ. 246—248

Μίλητος δὲ πόλις νιν ἁ
θρέψασ' ἁ δυωδεκατεί-
χεος λαοῦ Πρωτέος ἐξ Ἀχαιῶν.

Φαίνεταί μοι ὅτι τὸ ἐξ Ἀχαιῶν πρέπει νὰ μεταγραφῇ εἰς *εἰν Ἀχαιοῖς*, διότι οἱ ἀρχαῖοι ἔλεγον *πρῶτος Ἑλλήνων* ἢ *πρῶτος ἐν Ἕλλησιν*. Ὁ *Blass* καὶ ὁ *Croiset* προσέκοψαν εἰς τὸ ἅπαξ εἰρημένον *πρωτέος*, δι' ὃ ὁ μὲν α' διώρθωσε *πρωτόπολις*, ὁ δὲ β' καλλίτερον *ἐπρώτευσεν*. Ὀρθῶς ὅμως ποιῶν ὁ ἐν *Οὐψάλῃ Danielson* ὑπερασπίζει τὴν λέξιν πλασθεῖσαν ἐκ τοῦ *πρωτεύειν* κατ' ἀναλογίαν τοῦ *ἀριστεὺς—ἀριστεύειν* καὶ ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὸ λατινικὸν princeps. Πλανᾶται μόνον ἀποδεχόμενος τὴν γνώμην τοῦ *Blass* γράφοντος *θρέψασα δυωδεκατειχέος* κτλ. ἀντὶ *θρέψασ' ἁ* κτλ, διότι σπάνιον εἶναι τὸ ἄρθρον παρὰ *Τιμοθέῳ*. Ἀλλ' ὅμως διαλανθάνει τόν τε *Blass* καὶ τὸν *Danielson* τὸ ὅτι δὲν δύναται νὰ γραφῇ *θρέψασα*, διότι ἡ συλλαβὴ *α* πρέπει νὰ εἶναι μακρά, καὶ διὰ τοῦτο καλῶς ἔχει τὸ ἄρθρον *ἁ*.

Στ. 249—253

Ἀλλ' ἐκατηβόλε Πύθι' ἁγνὰν
ἔλθοις τάνδε πόλιν σὺν ὅλ-
βῳ πέμπων ἀπήμονι λα-
ῷ τῷδ' εἰρήναν
θάλλουσα εὐνομία.

Συμπληροῦσιν εἰς τὸν γ' στίχον ὀρθῶς *βαθυπ.λούτῳ*. Καθ' ἡμᾶς γραπτέον κατ' αἰτιατικὴν καὶ τὰ ἐν τῷ δ' στίχῳ, ἤτοι ὧδε

εἰράναν βαθύπλουτον
θάλλουσάν τ' εὐνομίαν.

τὸ *τε* εἰκάζει καὶ ὁ *Danielson*: καθ' ἡμᾶς εἶναι ἀπαραίτητον καὶ διὰ τὸ μέτρον, ἵνα ἔχωμεν κενὸν χρόνον ἐν τῇ συλλαβῇ *σαν*. Περὶ τοῦ χωρίου τούτου ἔγραψε καὶ ὁ *Jurenka* ἐμὸς φίλος ἐν Βιέννῃ ἐν τῇ *Zeitschfilt f. d. Oest. Gym.* ἐν τῇ διατριβῇ «Der neue gefundene Timotheos-Papyrus und die editio princeps. Ἡ editio princeps εἶναι ἔκδοσις τοῦ *Willamowits*, ὅστις πρῶτος ἐμελέτησε τὸν πάπυρον καὶ ἐξέδωκε μετὰ παραφράσεως ἑλληνικῆς καὶ γερμανικῆς.

Στ. 234.

Πρῶτος ποικιλομουσοουρινσιν ἐτέκνωθεν.

Ὁ Γάλλος *Reinach* ἐπέτυχε τοῦ ὀρθοῦ ἀναγνώσας: *πρωτος ποικιλόμουσον κροῦσιν ἐτέκνωσεν* ἤτοι ὁ Ὀρφεύς Ὁ *Th. Reinach* ἔγραψε les Perses de Timothée ἐν Revue des Etudes Gr. 16, N 68 - 69 σελ. 62—83. Ὁ *M. Croiset* Observations sur les Perses de Timotée de Milet ἐν Revue 16 N. 71, σελ. 323—348.